

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KÂLÛN VE RİVÂYETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET TÜFEKÇİOĞLU

DANIŞMAN
PROF. DR. ABDURRAHMAN ÇETİN

BURSA-1997

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	
ÖNSÖZ.....	1

GİRİŞ

I. KİRÂAT İLMİNİN TARİFİ ,KONUSU VE FAYDALARI	3
II. KİRÂAT FARKLILIKLARININ DOĞUŞ SEBEPLERİ.....	4
III. KİRÂAT İLMİNİN GELİŞMESİ VE YAYILMASI.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

İSÂ B. MÎNÂ EL-MEDENÎ'NİN HAYATI

I. YAŞADIĞI DEVİR.....	10
A-Hicri II.Asırda İslâm Dünyası.....	10
1-Tarihi Gelişim.....	10
2-İlim,Kültür ve Medeniyet.....	18
a-Dil ve Edebiyat.....	19
b-Dinî İlimler.....	21
b.1.Kırâat ve Tefsir.....	21
b.2.Hadis.....	22
b.3.Fıkh.....	23
b.4.Kelâm.....	24
c-Diğer İlimler.....	24
B-Hicri II.Asırda Medîne.....	25
1-Tarihi Gelişim.....	25
2-İlim,Kültür ve Medeniyet.....	29
II. HAYATI.....	31
III. İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	34
A-Kırâat İlmindeki Yeri.....	34
B-Diğer İlim Dallarıyla İlişkisi.....	36
IV. HOCALARI.....	37
V. TALEBELERİ.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

KÂLÛN RİVÂYETİ VE ÖZELLİKLERİ

I. KÂLÛN RİVÂYETİNİN İSNÂDI.....	56
II. KÂLÛN RİVÂYETİNİN TARİKLERİ.....	59

III. KÂLÛN RİVÂYETİNİN İNTİŞÂRI.....	64
A-Afrika'ya Kırâatın Girişi ve Yayılması.....	65
B-Nâfi' Kırâatının Afrika'daki Durumu	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÂLÛN RİVÂYETİNİN TAHLİLİ

I. İSTİÂZE.....	72
A-Lafzı ve Manası.....	72
B-Sîgası.....	73
C -Keyfiyeti.....	75
II. BESMELE.....	80
A-Lafzı ve Manası.....	80
B-Hükmü.....	81
1-Sûre Başlarında Bismelenin Hükmü.....	81
2-Sûre Ortalarında Bismelenin Hükmü.....	83
3-İki Sûre Arasında Bismelenin Hükmü.....	84
III. CEMÎ MÎMÎ.....	87
IV. HÂ-İ KİNÂYE.....	89
V. MED VE KASR.....	92
A-Med ve Kasrın Lüğavî ve İstilâhî Tarifleri.....	92
B-Med Sebebi.....	93
C-Meddin Kısımları ve Uzatma Miktarları.....	95
1-Aslî Med.....	95
2-Fer'î Med.....	95
2a-Medd-i Muttasıl.....	96
2b-Medd-i Munfasıl.....	97
2c-Medd-i Lâzım.....	98
2d-Medd-i Ârız.....	100
2e-Medd-i Lîn.....	101
VI. HEMZE.....	102
A-Müfred Hemze.....	102
1-Sakin Müfred Hemze.....	102
2-Harekeli Müfred Hemze	103
2a-Mâkabli Harekeli Olan Müteharrik Müfred Hemze.....	103
2b-Mâkabli Sakin Olan Müteharrik Müfred Hemze	104
B-Çift Hemze.....	106
1-Çift Hemzenin Bir Kelimede Bulunması.....	106
2-Çift Hemzenin Farklı İki Kelimede Bulunması.....	109
3-Çift Hemzeli Mükerrer Kelimeler.....	110

VII. İZHÂR VE İDĞÂM.....	111
A-İzhâr.....	111
B-İdğâm.....	112
1-İdğâm-ı Kebîr.....	112
2-İdğâm-ı Sağîr.....	113
VIII. FETH VE İMÂLE.....	118
IX. İZÂFET (MÜTEKELLİM) YÂ'LARI.....	121
X. ZÂİD YÂ'LAR.....	126

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÂLÛN, VERŞ VE HAFS RİVÂYETLERİNİN MUKÂYESESİ

I. KÂLÛN VE HAFS RİVÂYETLERİNİN MUKÂYESESİ.....	131
II. KÂLÛN VE VERŞ RİVÂYETLERİNİN MUKÂYESESİ.....	155
SONUÇ.....	157
BİBLİYOGRAFYA.....	159

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser.
a.mlf.	: Aynı Müellif.
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
a.y.	: Aynı Yer.
B.k.z.	: Bakınız.
b.	: İbn.
D.İ.A.	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi.
G.A.S.	: Geschichte Des Arabischen Schrifttums.
h.n.	: Hadis No.
H.z.	: Hazreti.
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
r.a.	: Radiyallâhü Anhü.
r.anhüm	: Radiyallâhü Anhüm.
r.anhümâ.	: Radiyallahü Anhümâ
s.a.v.	: Sallâhü Aleyhi Vesellem.
t.r.c.	: Tercüme Eden.
t.s.h.	: Tashih Eden.
t.s.	: Tarihsiz.
t.h.k.	: Tahkik Eden.
T.D.V.	: Türkiye Diyânet Vakfı.

v.b.	:Ve Benzeri.
v.d.	:Ve Devamı.
v.dğr.	:Ve Diğerleri.
v.r.	:Varak.
y.k.	:Yaklaşık Olarak.
y..s.	:Yersiz.

ÖNSÖZ

Kırâat ilmi, Mushaf-ı Şerif'in lafzen doğru okunmasını incelediğinden Kur'ân ilimleri arasında ayrı bir yer tutmaktadır. Nassların gerçek anlamda anlaşılabilmesi için onların ilk önce doğru olarak okunması gerekmektedir.

Peygamber Efendimiz bu ilmin önemini, her yıl Ramazan ayında, o zamana kadar nâzil olan ayetleri Cebrâil (a.s.) ile mukabele ederek ve değişik vakitlerde ashâbın okuyuşlarını dinleyip gerekli düzeltmeleri yaparak göstermiştir. Ashâb-ı Kiram da, O'ndan duyduğu okuyuş tarzlarını yazı ve ezber metoduyla zaptetmişlerdir.

İslâm dini, gerek kitabı ve gerekse peygamberiyle cihan şumûl bir dindir. Allah Teâlâ insanoğulunu değişik ırk ve dillerde yaratıp onları yeryüzüne yaymış, fakat evrensel olan İslâm diniyle muhatap kılmıştır. Hal böyle olunca, yeterli bir eğitim almadan Kur'ân'ı büsbütün aynı keyfiyetle telaffuz etmeleri fitri açıdan çok zordur. Bu sebeple kırâat ilmi, islâm ümmeti için sağlanmış bir kolaylık olduğundan Yüce Allah, indirdiği Kur'ân'ın kolayca okunabilmesini temin maksadıyla Onu yedi harf üzere inzal buyurmuştur. H.z. Peygamber (s.a.v.) de bu amaçlarla Kur'ân-ı Kerîm'i ashâbına muhtelif vecihlerle okutmuştur.

Peygamberimiz'in zamanında ve sonraki dönemlerde, değişik beldelerde yaşayan müslümanlara Kur'ân'ı öğretmek amacıyla gönderilen kârifler ve onların yetiştirdiği Nâfi', İbnü Kesîr, Ebû Amr ve Âsım gibi talebeler sayesinde kırâat ekolleri oluşmaya başlamıştır. Kâlûn da bu ekollerden Nâfi'in yetiştirdiği talebeler arasındadır.

Kırâat ilmi kitaplarından hareketle Onun okuyuş tarzlarını araştırarak günümüzde hala Libya, Tunus ve Moritanya gibi Afrika ülkelerinde tilâvet olunan şekliyle bunlar arasındaki uyumluluğu incelemek ve O'nun rivâyetini müstakil biçimde tesbit etmek amacıyla tezimizi "Kâlûn ve rivâyeti" adıyla belirledik.

Çalışmamız bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kırâat ilminin tarifi, konusu ve faydaları, kırâat ilminin doğmasına neden olan sebepler ve kırâat ilminin gelişip yayılması üzerinde kısaca bilgi vermeye çalıştık.

Birinci bölümü Kâlûn lakabıyla bilinen "İsâ b. Mînâ el-Medenî'nin hayatı" başlığı altında iki kısma ayırdık. Birinci kısımda yaşadığı devir olan hicri ikinci asırdaki islâm dünyası ile Medîne şehrinin içinde bulunduğu siyasi ortamı, ilmi ve kültür yapısını inceledik. İkinci kısımda ise hayatını, ilmî şahsiyetini, hocalarını ve talebelerini ele aldık.

İkinci bölümü Kâlûn rivâyetinin özellikleri oluşturmaktadır. Bu bölümde rivâyetinin isnâdını, tarîklerini ve İslâm coğrafyasında yayılışını inceledik.

Üçüncü bölümde rivâyete has genel kaideleri ayrı ayrı açıkladık.

Dördüncü bölümde ise, Kâlûn, Verş ve Hafs rivâyetlerini mukâyese edip bunlar arasındaki farklılıkları pratik olması için tablo halinde gösterdik. Mukâyese esnasında genel kâideler kısmıyla alakalı farklılıklara değinmeyip sadece sûrelerdeki kelimelerde meydana gelen okunuş farklılıklarını belirttik.

Kırâat ilmi açısından böylesine önemli bir çalışmayı sürdürürken beni yönlendiren ve kendilerinden sürekli istifade ettiğim danışman hocam sayın Prof. Dr. Abdurrahman Çetin Bey'e minnet ve şükran borçluyum.

Hiçbir çalışma eksiksiz değildir. Bu sebeple hata ve eksiklerimin iyi niyetle karşılanacağını ümit ediyorum.

Bursa 1997

Mehmet TÜFEKÇİOĞLU

GİRİŞ

Tez konumuz olan “Kâlûn ve Rivâyeti” nin iyi anlaşılması için öncelikle kırâat ilminin tarifi, konusu ve faydalarının iyi bilinmesi gerekir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm kırâatında farklı okuyuşların ortaya çıkmasını sağlayan âmillere değinmenin yerinde ve faydalı olacağı kanaatindeyiz. Keza kırâat ilminin yayılma süreci, ilk devirlerden günümüze kadar bu ilme müteallik eserlerin ve çalışmaların bilinmesi de faydalı olacaktır.

I. KIRÂAT İLMİNİN TARİFİ , KONUSU VE FAYDALARI

Kırâat ilmi genel anlamda Kur’ân-ı Kerîm kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve bunların farklı okunuşlarını nakledenlere nisbet edilerek bilinmesine denir.¹

Konusunu telaffuzlarındaki değişiklik ve edâ keyfiyetleri açısından Kur’ân kelimelerinin oluşturduğu² kırâat ilminin bilinmesinde birçok faydalar vardır. Bu faydaların en önemlisi ve en başta geleni Allah’ın Kitab’ını okuma esnasında okuyuş hatasına düşmemek, O’nu tahrif ve tağyirden muhafaza etmektir. Kırâat ilmini öğrenerek kırâat alimlerinin kırâatlarını birbirinden temyiz etmek aynı zamanda sahih olan kırâatlarla sahih olmayan kırâatların birbirine karışmasını engelleyerek sahih olan kırâatların devam etmesini sağlar.³

---

¹ Dimyâfî, Ahmed, b. Muhammed, *İthâfû Fudalâi ’l-Beşer*, I,3.

² Muhaysin, Muhammed Salim, *el-İrşâdâtü ’l-Celiyye*, 5; a.mlf, *el-Mühezzeb fi ’l-Kırâati ’l-Aşr*, 6.

³ Muhaysin, *el-Mühezzeb*, 6.

Kırâat ilmini bilmenin bir diğerk faydası da kelimeler arasında vaki olan, farklı okuyuş sebebiyle husûle gelen değışik fikhi hükümlerin bilinmesini sağlar. İşte bu konuda kırâat, fukahânın başvurduğu mercî olmaktadır. Bu bakımdan Ebû'd-Derdâ(r.a): "Sen Kur'ân'ın vecihlerini öğrenmeyince fikhın tamamını anlayamazsın"⁴ diyerek fukahânın fikhî hükümleri çıkarırken kırâatı delil olarak kullandıklarına işaret etmektedir. Zira bir kelimedeki tevâtüre dayalı farklı okuyuşlar, fukahâca bir takım mana ve hükümlerin çıkarılmasına vesile olmaktadır.

II. KIRÂAT FARKLILIKLARININ DOĞUŞ SEBEPLERİ

Kırâattaki farklı okuyuş ve vecihlerin doğuşunun ana sebebi, H.z. Peygamber (s.a.v.)'in; "Muhakkak bu Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur. Ondan kolayınıza gelenini okuyunuz"⁵ hadisinde geçen "yedi harf" lafzıdır. İslâm alimleri bu hadisteki "yedi harf" ibaresini izahda epey zorlanmışlar, bilhassa üçüncü ve dördüncü asırlarda bu konuda birbirinden çok farklı görüş ve kanaatlar ortaya çıkmıştır.

Sihhati üzerinde en küçük bir şüphe dahi bulunmayan, tevâtür derecesine ulaşmış⁶ mezkur hadiste sözü edilen "yedi harf"ın ne anlama geldiğini açıkca beyan etmek üzere H.z. Peygamber (s.a.v.)'den mervi bir delil yoktur. Bu "yedi harf"ten maksadın ne olduğu; çokluktan kinâye mi, yoksa yedi rakamının tahdid ettiği sayıya mı işaret edildiğı, hakiki manası ile yedi sayısı kastedilmiş ise buradaki "harf"ın manasının ne olabileceğı, bir kelime üzerinde yedi ayrı vecih mi, yoksa aynı manaya gelen yedi ayrı kelimenin mi kastedildiğı hususlarında maalesef bir sarahat mevcut değildir.

⁴ İbnü Sa'd, Muhammed b. İshak, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 357.

⁵ Buhârî, *Sahîh*, *Kitâbu Fedâili'l-Kur'ân* VI, 100; Müslim, *Sahîh*, *Kitâbu'l-Musâfirîn*, II, 202-204; Ebû Dâvûd, *Sünen*, *Kitâbü'l-Vitr* II, 101-102;

⁶ Suyûtî, Celâleddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 45.

Bununla birlikte hadis-i şerifte Allah Teâlâ (c.c.)'nin Rasûlü (s.a.v.)'e Kur'ân'ı "yedi harf"e kadar okumasına izin vermesi, farklı lügatları ve manaları birbirine yakın müterâdif lafızları kullanmaları sebebiyle kullarına rahmet olması için bir genişlik sağladığı ifade edilmektedir.⁷

Çünkü Kur'ân'ın bizzat kendilerine hitaben indirildiği topluluk okuma-yazma bilmiyordu. Ayrıca bu kavimlerin ortak dili Arapça olmasına rağmen şîve ve lehçeleri farklı idi. İşte bu sebeplerden dolayı toplulukların Kur'ân'ı güzelce okuyup haber verilen mesajları anlayabilmeleri için H.z. Peygamber (s.a.v.) bu konuda ümmetine bir kolaylık sağlanmasını Cenab-ı Hakk'tan niyaz etmiş ve bu dilek yerine getirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzere okunması müsalesinin Peygamber (s.a.v.)'e verilmesinin ardından kabîleler Kur'ân'ı Rasûlullah (s.a.v.)'den işittikleri gibi okudular. Böylece H.z. Peygamber (a.s.)'in okuyuşunu esas alarak, Kur'ân'daki bazı kelimeleri kendi lehçe ve şîvelerine göre dilleri döndüğü şekilde telaffuza çalıştılar. Yoksa hadis-i şeriften maksat, herkesin kendi işine geldiği şekilde okuması değildir. Bu hususta okunulan vechin bizzat H.z. Peygamber (s.a.v.)'den işitilmiş olup bunun tevâtür derecesinde olması, Arap dilinin fesâhatinden dışarı çıkmaması ve manayı değiştirmemesi şarttır.⁸

Kırâat farklılıklarının meydana çıkmasının diğer bir sebebi de, H.z. Osman (r.a)'ın yazdırdığı mushaflardır. Çünkü H.z. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafların nokta ve harekelerinin olmayışı H.z. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilen kırâatların farklı şekillerde okunmasına zemin hazırlamıştır.⁹

---

⁷ Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, 88; Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 212.

⁸ İbnü Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, X, 403-404.

⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I, 7; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 251.

Aslında H.z. Osman (r.a.)'ın istinsah ettirdiği mushafların nokta ve hareketlerden mücerret olmasının ana nedeni, değişik kırâatlarla okunabilen bir kelimeyi tek bir kırâatla kayıtlamamak, mushafları tağyirden koruma ve onun yazısına hiçbir şey karıştırmama hususunda gösterilen titizliktir.¹⁰

Kırâat farklılarının ortaya çıkmasını sağlayan başka bir sebep ise, ashâbın kendileri için yazmış oldukları mushaflara tefsîrî mahiyette ilave ettikleri ziyadeliklerdir. Sahâbe „Kur'ân'dan anlayamadıkları hususları H.z. Peygamber (s.a.v.)'e soruyorlardı. Bu durum karşısında Rasûlullah (s.a.v.)'in yaptığı açıklamaları bazı sahâbîler kendi mushaflarına kaydetmişlerdi. Ancak H.z. Osman (r.a) Kur'ân'ı istinsah ettirirken bu ilave tefsirler yazılmadığından, bunların meydana getirdiği ihtilaflar da böylece kendiliğinden ortadan kalkmış oldu.¹¹

III. KIRÂAT İLMİNİN GELİŞMESİ VE YAYILMASI

H.z. Osman (r.a.) mushafları istinsah ettirdikten sonra ihtivâ ettiği kırâatları iyi bilen birer sahâbî ile beraber muhtelif merkezlere bunları gönderdi. H.z. Osman'ın bu uygulamasının temel amacı, bölge sakinlerine Kur'ân kırâatını bizzat H.z. Peygamber (s.a.v.)den öğrenmiş sahâbîler vasıtasıyla en doğru olanını öğretmek idi.

Mushafların beraberlerinde gönderildiği her sahâbî mushafın ihtiva ettiği kırâatları o beldede okumuş, okutmuş ve öğretmiş, her belde muayyen kırâatını öğrendiği şekilde devam ettirmiştir.¹²

Ashâbın kırâat konusundaki gayretli çalışmaları tâbiun ve etbâu't-tâbiîn dönemlerinde bu ilimde imam addedilen zatların yetişmesini sağlamıştır. Arz ve semâ usûllerinin temelini oluşturduğu kırâat ilminin, tâbiûn ve etbâu't- tâbiîn

¹⁰ Tetik, Necati, *Kırâat İlminin Talimi*, 55.

¹¹ Tetik, age, 74.

¹² Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 62.

dönemlerinde bu ilme büyük ehemmiyet veren imamların yetişmesiyle kâideleri iyice tesbit edildi.

Hicri ikinci asrın başlarına gelindiğinde İslâm ülkesinin çeşitli bölgelerindeki müslümanların kendi kırâatlarını diğer bölgelerdeki kırâatlara tercih etmeleriyle “yedi kırâat” tabiri meşhur olmaya başladı. Böylece Mekke’de Abdullah b. Kesîr (120/737)’in, Medîne’de Nâfi’ (169/785)’in, Şam’da İbnü Âmir (118/736)’in Basra’da Ebû Amr (156/770)’in, Kûfe’de Âsım (127/744), Hamza (188/803), Kisâf (189/805)’nin kırâatları meşhur oldu.¹³

Kırâat ilmi tedvin edilinceye kadar bu ilim, hafızların ve kırâat alimlerinin kırâat vecihlerini birbirlerine arz ve semâ usûlüyle aktarmalarıyla devam etmiştir.

Kırâat ilminde ilk olarak Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (224/838) “Kitâbü’l-Kırâât” adıyla bir kitap telif etmiştir. Daha sonra Ebû Hâtim es-Sicistânî (255/868), Ahmed b. Cübeyr (258/871) ve İbnü Cerîr et-Taberî (310/922) te’lif ettikleri “Kitâbü’l-Kırâât” isimli eserleriyle bu yolu takip etmişlerdir. Yalnız bu zatların te’lif ettikleri eserlerde kırâatlar yedi veya on kırâatla sınırlı değildir.¹⁴

Hicri üçüncü asırda Ebû Bekr b. Mücâhid (324/935) te’lif ettiği “Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kırâât” adlı eseriyle kırâatları yediye tahsis etti.¹⁵ İbnü Mücâhid’in kırâatları yediye tahsis edip, yedi kırâat imamı ve temsil ettikleri kırâatları belli usûller dairesinde tesbit etmesinden sonra aynı usûle dayanan “kırâât-ı seb’a” kitapları te’lif edilmeye başlandı.¹⁶

¹³ Zerküşî, age, I, 327; Zerkânî, age, I, 409-410; Subhi Salih, *Mebâhis, ft Ulûmi’l-Kur’ân*, 281.

¹⁴ İbnü’l-Cezerî, age, I, 34; Rafîf, MustafaSadık, *İ’câzü’l-Kur’ân*, 52; Subhi Salih, age, 281.

¹⁵ Zerküşî, age, I, 330, Subhi Salih, age, 280.vd.

¹⁶ Karaçam, age, 63.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki, İbnü Mücâhid'in kırâatları yediye tahsis etmesi mütevâtir sahih kırâatların sadece yedi tane olduğu anlamına gelmez. Zira kaynakların ittifakla naklettiğine göre herhangi bir kırâatın sahih olabilmesi için şu üç şartı haiz olması gerekir:¹⁷

1. Kırâat, sahih sened ile H.z. Peygamber (s.a.v)'e ulaşmalıdır.
2. Kırâat, Mesâhif-i Osmâniyye'nin hattına uygun olmalıdır.
3. Kırâat, bir vecihle de olsa, Arapça'nın gramerine uygun olmalıdır.

Nitekim İmam el-Begavî (540/1116), yedi imamın kırâatlarına, Ya'kub (205/810)'un, Ebû Ca'fer (130/747)'in ve Halef b. Hişâm (229/843)'ın kırâatlarını da ilave ederek mütevâtir kırâatların sayısını ona çıkarmıştır.¹⁸

Kırâatların devam etmesini sağlayan ve günümüze kadar ulaşmış halihazırda kırâat ilmine kaynaklık eden yedi ve on kırâata dair te'lif edilmiş eserlerden bazıları şunlardır: Ebû Bekr b. Mücâhid (324/935)'in "Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât"; Tâhir b. Galbûn (399/1009)'un "et-Tezkira fi'l-Kırââti's-Semân" 1, Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045)'in "et-Tebşira, el-Keşf an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb', el-İbâne an Maâni'l-Kırâât" adlı eserleri, Dâni (444/1052)'nin "Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb', et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'" adlı eserleri, İbnü'l-Bâziş, (540/1145)'in "Kitâbü'l-İknâ' fi'l-Kırââti's-Seb'" sı, Şâtübî (590/1103)'nin "et-Teysîr"i ihtisar ederek kolayca ezberlenip müzâkere edilebilmesi için nazmettiği "Hirzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî" si, Sehâvî (643/1245)'nin "Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ" sı, Ebû Şâme (665/1266)'nin Şâtübî'nin manzumesini şerh için yazdığı "İbrâzü'l-Meânî min Hirzi'l-Emânî" si, İbnü'l-Cezerî (833/1429)'nin "en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr, Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kırââti'l-Eimmeti'l-Aşera" adlı eserleri, Dimyâtî (1117/1705)

¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, 23; Zerkânî, age, I, 418.

¹⁸ Karaçam, age, 63-64.

nin “İthâfû Fûdalâi-Beşer fi'l-Kırâati'l- Erbeate Aşer”i, Paluvî (1173/1754)'nin “Zübdetü'l-İrfân fi Vücûhi'l-Kur'ân”ı gibi

Kırâat ilminde kaleme alınmış bu eserler ve diğerleri sözkonusu ilme verilen değeri ve bu ilmin taşıdığı önemi ifade etmektedir. Bu sahada çok sayıda eserler verilmiş olmasına rağmen bugün de yeni yeni çalışmaların meydana getirildiğini görmekteyiz. Bunun asıl sebebi ise müslümanların Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması için verdikleri uğraşı kadar O'nun okunmasına da özen göstermeleridir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSÂ b. MÎNÂ el-MEDENÎ'NİN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

I. YAŞADIĞI DEVİR

A. HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA İSLÂM DÜNYASI

İsâ b. Mînâ el-Medenî, hicrî ikinci asrın ilk çeyreğinde 120/738 yılında dünyaya gelmiş ve tam bir asır ömür sürmüş bir zattır. Bu nedenle yaşadığı zaman dilimi olan hicrî ikinci asrın kalan son üç çeyrek asrı ile hicrî üçüncü asrın ilk çeyreğinde meydana gelen siyasî gelişmeleri, İslâm dünyasının içinde bulunduğu durumu, bu zaman diliminde İslâm dünyasının ilim, kültür ve medeniyet sahalarında ne gibi aşamalar kaydettiğini, ardından da Kâlûn'un içinde doğup büyüdüğü, yaşadığı ve vefat ettiği şehir olan Medîne'yi tarihi olaylar, ilim, kültür ve medeniyet açısından incelemeye çalışacağız.

Yukarıda belirttiğimiz hususları ele almaktan maksadımız, Kâlûn'un içinde yaşadığı dönemde İslâm aleminin içinde bulunduğu duruma genel olarak temas etmek ve bu durumun Kâlûn'un yetişmesine olumlu ya da olumsuz ne gibi etki ettiğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

1. TARİHİ GELİŞİM

Kâlûn'un doğduğu hicrî ikinci asrın ilk çeyreğine göz attığımızda İslâm dünyasının Emevî hakimiyeti altında bulunduğunu görmekteyiz. H.z Ali (r.a)'ın 40/661 yılında haricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından şehid edilmesinden¹.

---

¹ Taberî, *Târîhu'l Ümem ve'l-Mülûk*, V, 144; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil, fi't-Târîh*, III, 387; İbnü'l-Abrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 108; Hasan, İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, (trc. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş), I, 349,350.

sonra yerine oğlu Hasan halktan biat alarak halife olmuştur. Fakat Hz. Hasan, Muâviye'nin askerlerine karşı kendi askerlerine güvenemediği, ayrıca daha fazla müslüman kanının dökülmesini istemediğinden, Muâviye'nin ölümünden sonra halife seçiminin müslümanlar arasında akdedilecek şûrâya bırakılması ve müslümanların istediklerini seçmeleri şartıyla Muâviye ile anlaşarak hilâfeti ona bıraktı². Ve böylece hicrî 41 yılı Rebî'ül-Âhir ayının yirmibeşinde³ (Temmuz 661) Emevî devleti kuruldu. Muâviye de bu devletin ilk halifesi oldu. Ancak Muâviye, Hasan'ın halife seçimi hususunda ileri sürdüğü bu şartı tahta oturduktan sonra vermiş olduğu sözö göz ardı ederek oğlu Yezîd'i vâliyet tayin etmiş ve halifelik makamını babadan oğula intikal eden bir hanedanlık haline getirmiştir.

Muâviye siyasi ve politik dehasıyla devleti 20 yıl idare ederek sağlam temeller üzerine oturttu. Muâviye'den sonra başa geçen Yezîd b. Muâviye (60/680) ve II. Muâviye b. Yezîd (64/684) dönemlerinde bu sağlam temel iç olaylarla sarsılmaya başladı.

II. Muâviye'den sonra Emevî sülâlesinin "Mervânîler" kolunu oluşturan Mervân b. Hakem (64/684), oğlu Abdülmelik b. Mervân (65/685), Abdülmelik'in oğlu Velîd b. Abdülmelik (86/705), Süleyman b. Abdülmelik (96/715), II. Yezîd b. Abdülmelik (101/720) Hişâm b. Abdülmelik (105/724) ve Abdülmelik'in kardeşi Abdülazîz'in oğlu Ömer b. Abdülazîz (99/717) zamanlarında Emevî devleti tekrar toparlanarak kuvvet ve kudretinin, şan ve şerefine en yüksek noktaya ulaştı⁴.

Kâlûn'un doğduğu yıllarda Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik idi. Hişâm, babası Abdülmelik b. Mervân'dan sonra Emevî tahtında en uzun hükümdarlık yapan bir halife olup, devrinde Emevî devleti en parlak zamanını yaşamıştır. Hişâm'ın hilâfeti zamanında devletin sınırları Atlantik Okyanusu kıyıları ve

---

² Hasan, age, I, 354.

³ Hasan, age, I, 354.

⁴ Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), II, 325

İspanya'nın Pirene dağlarından itibaren başlamak üzere, Çin'in içlerine ve İndus nehrine kadar uzanıyordu⁵. Fakat bu dönemin sonlarına doğru memleketin her tarafında karşılıklar ve isyanlar başladı. Özellikle Irak isyanları, Türkistan bölgesindeki karışıklıklar, Endülüs olayları ciddi boyutlar kazandı⁶.

Fakat Hişâm bütün bu olumsuzluklara rağmen ülkede büyük ölçüde istikrarı sağlamayı başardı. Ancak gittikçe güçlenen ve mevâlî tarafından da desteklenen Abbâsî muhalefetiyle, Hâricî propagandasını önleyecek ciddi tedbirler alamadığı için devlet onun vefatının üzerinden bir kaç ay geçer geçmez tam bir kargaşaya düştü⁷. Onun vefatından sonra Emevî devleti görünüşte devam etmişse de hakimiyeti iyice zayıflamıştır.

Hişâm'dan sonra sırası ile başa geçen II. Velîd b. II. Yezîd (125/743), III. Yezîd b. I Velîd (126/744) ve İbrahim b. I. Velîd (126/744) zamanında halifelerin ehliyetsiz, liyâkatsiz ve beceriksiz olması sebebiyle iç isyanlar daha da arttı⁸.

İbrâhim'i yenerek tahtı ele geçerin II. Mervân b. Muhammed b. Mervân (127/744) iç isyanları tamamen bastıramasa da önemli ölçüde azaltmıştır. Ancak gittikçe güçlenen Abbâsî dâîlerinin faaliyetleri karşısında artık dayanma gücü kalmayan Emevîler, halife II. Mervân'ın Zapsuyu'nda bozguna uğramasından sonra 28 Zilhicce 132/Ağustos 750'de Abbâsîler tarafından öldürülmesiyle fiilen sona ermiştir⁹.

Emevîlerin kabilecilik ve Arapçılık taassubunu ön plana çıkarmaları, mevâlîyi Arapların faydalandığı birtakım haklardan mahrum etmeleri, onları hakir ve basit

⁵ Hitt, age, II, 325.

⁶ Ünlü, Nuri, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 102.

⁷ Yiğit İsmail, *Emevîler* md. DİA, XI, 93.

⁸ Ünlü, a.ge, s.102

⁹ İbnü'l-Abrî, age, 120; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtasar Fi Ahbâri'l-Beşer*, I, 289-290; Ünlü, age, 104.

görmeleri müslümanlar arasında fitneye sebep olmuş ve bu durum onların tarih sahnesinden silinmesinde büyük rol oynamıştır¹⁰.

Ayrıca Şîf ve Haricîlerin çıkardığı isyanlar da Emevîlerin yıkılışına zemin hazırlayan önemli sebeplerdendir.¹¹ H.z Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesi, Cuma hutbelerinde Hz. Ali (r.a) evladına hakaret edici sözler sarfedilmesi gibi olaylar Şîileri isyana sevketmiştir¹².

Emevîlerin yıkılmasında en önemli ve en büyük rolü oynayan Abbâsîlerin faaliyetleridir. Ebü Müslim el-Horasânî'nin 129/747 yılında imam İbrâhim emriyle Horasan'da başlattığı isyanla Abbâsî faaliyeti resmi belirginlik kazanmıştır¹³. İsyancılar önce Horasan eyaletinin başşehri Merv'i, ardından da Ebû'l-Abbâs'ın saklanmakta olduğu Irak'ın en başta gelen şehri Kûfe'yi ele geçirdiler (749)¹⁴. Burada 131/30 Ekim 749 tarihine isabet eden bir Perşembe günü büyük camide halk, Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'a halife olarak biat etti¹⁵.

Abbâsîler, iktidarı ele geçirdikten sonra son halife II: Mervân ve Emevî ailesine mensup hayatta olan herkesi kılıçtan geçirdiler.

Seffâh ve akrabaları 30 yıldanberi Emevîler aleyhine çalıştıkları, onlara karşı kin ve intikam duyguları ile dopdolu oldukları için, Ümeyye oğullarının sadece hayatta olanlarını değil, hatta ölülerini bile bu intikam duygusundan uzak

---

¹⁰ Hasan, age, I.433.

¹¹ Yiğit, agm, XI, 95.

¹² Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, III, 162.

¹³ Taberî, age, VIII, 353, İbnü'l - Abri, age, 119.

¹⁴ Hitti, age, II, 438.

¹⁵ Hitti, age, ay.

tutmamışlardır¹⁶. Muâviye ve Ömer b. Abdülazîz'in mezarları hariç diğer halîfelerin mezarlarını açarak kemiklerinden bile öğ alma yoluna gittiler¹⁷.

Abbâsîlerin iktidara gelmesiyle Sûriye'nin nüfuz ve iktidarı kaybolmaya, onun yerini Irak almaya başladı. Abbâsîler, Emevîlere ait bütün topraklara sahip oldular, sadece Endülüs (İspanya) hiçbir zaman Abbâsîlere tabi olmadığı gibi, Kuzey Afrika'nın batı kısımları da bir müddet Abbâsîlere bağlı kalmışsa da daha sonra oralarda da müstakil idareler kurulmuştur¹⁸.

Abbâsîlerin başlıca özelliği, Emevîlerin aksine olarak dînî bir karakter taşımalarıdır. Yeni halîfelerin merasimlere, Cuma namazlarına Hz Peygamber (s.a.v)'in hırkasiyle gitmeleri, bu dînî karakterin bir işareti olarak kabul edilmiştir. Buna rağmen gerçekte Abbâsî halîfeleri de selefleri Emevî halîfeleri kadar dünyaya düşkün idiler. Bunlar arasındaki başlıca fark, Emevîlerin Arap imparatorluğu yerine, Abbâsîler ile birlikte daha çok İslâmiyet'e sonradan girmiş olan ırklara dayanan bir imparatorluğun kurulmuş olmasıdır¹⁹.

Hicrî 132(750) yılında işbaşına gelen ve 656(1258) yılına kadar yaklaşık 525 yıl hüküm süren Abbâsî imparatorluğunu iki bölümde incelemek mümkündür. Birinci bölüm 132-232/750-847 yılların kapsayan bir asırlık bir zaman dilimidir ki, bu asır devletin yükselme ve gelişme devridir. Bu devirde devleti yöneten halîfeler, imparatorluğu zamanın en kuvvetli ve en muhteşem devleti seviyesine çıkarmışlardır. Bu halîfelerden sonra devlet eski güç ve kuvvetini yitirmeye başlamıştır.

---

¹⁶ Ünlü, age, 123.

¹⁷ Yıldız, Hakkı Dursun, *Abbâsîler*, DİA, I, 34.

¹⁸ Ünlü, age, 123.

¹⁹ Yurdaydın, Hüseyin G. *İslâm Tarihi Dersleri*, 37.

Abbâsîlerin ilk halîfesi Ebû'l-Abbâs es-Seffâh²⁰ 132-136/750-754 yılları arasında halîfelik yaptı. Onun zamanında fütûhat ya da ilmî-kültürel hamlelere tesadüf etmek mümkün değildir. O daha çok yeni devletin temellerinin oluşturulması ile meşgul olmuş, bu meyanda ortaya çıkan iç isyanları bastırmaya çalışmıştır²¹.

Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ın 136/754 yılının Zilhicce ayında vefatından²² sonra yerine kardeşi Ebû Ca'fer Abdullah b. Muhammed el-Mansûr halife oldu. Ebû Ca'fer şiddet, ciddiyet, uyanıklık ve halkın çıkarını gözetme bakımından Abbâsî halîfelerinin en büyüğü sayılmış, devletin temellerini sağlam ve kuvvetli esaslar üzerine oturtması dolayısıyla, onun kurucusu olarak kabul edilmiştir²³.

Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinin mühim ve devlet için tehlikeli olabilecek siyasi olayları arasında, ileriden beri hilâfette hak iddialarını sürdürmekte olan Ali oğullarından ve halîfenin amcası olan Abdullah b. Ali²⁴ ile, devletin kuruluşunda faal rol oynayan Ebû Müslim el-Horasânî²⁵'nin öldürülmesi yer alır.

Ebû Ca'fer'in 6 Zilhice 158/8 Ekim 775 yılında vefatından²⁶ sonra yerine geçen oğlu el-Mehdî zamanında ıslahat hareketlerine devam edildi. Mehdî, bu

---

²⁰ İlk Abbâsî halîfesi Ebû'l-Abbâs Kûfe'deki büyük camide îrad ettiği ilk cuma hutbesinde kendisini es-Seffâh (kan dökücü) lakabıyla tavsif etmiştir. Bu dehşetli ünvana layık olabilmek için elinden gelen herşeyi yapmak hususunda tereddüt bile etmemiştir. Hilâfeti boyunca zâlimâne bir siyaset güdüp, çok kan döktüğü için tarihe Ebû'l-Abbâs es-Seffâh diye geçmiştir. Bkz. Ünlü, age, 124.

²¹ Algül, age, III, 233 vd.

²² İbnü'l-Abrî, age, 120; Algül, age, III, 237.

²³ Ünlü, age, 127.

²⁴ İbnü'l-Verdî, age, I, 291; Algül, age, III, 238.

²⁵ İbnü'l-Verdî, age, I, 291; İbnü'l-Abrî, age, 120; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 209.

²⁶ Taberî, age, VIII, 108-109; İbnü'l-Esrî, age, VI, 17; Algül, age, III, 246.

ıslahatları yaparken babasının kendisine bıraktığı devlete tam 10 sene yetecek miktardaki dolu bir hazineden yararlandı²⁷..

Mehdî, ilk iki halife ile mukâyese edildiği zaman şiddet, intikam ve baskıyı devlet idaresinden uzaklaştırmakla tanınır.

Mehdî zamanında İslâm ordusu Hindistan taraflarına sefere çıktı. Buralarda bazı fetihler gerçekleştirildi. Ayrıca Bizanslılar bozguna uğratarak üç yıllık bir anlaşma yapıldı²⁸.

Yaklaşık 11 yıl halifelik yapan Mehdî 169/785 senesinde vefat edince yerine oğlu Mûsâ el-Hâdî halife oldu²⁹.

Hâdî, bir yıl iki ay kadar kısa bir süre halifelik yapmıştır³⁰. Halifeliğinin ilk aylarında zenâdık adlı sapık fikir ve görüşlere sahip fırka isyan etti ve bu isyan bastırıldı³¹. Ayrıca Şîî imamlarının Cezîre ve Medîne'de çıkardıkları isyanlar da bastırıldı³².

Hâdî aniden 170 yılı Rebû'l-Evvel (786 Eylül) ayında vefat edince³³ yerine kardeşi Hârûn Reşîd halife oldu.

Hârûn Reşîd'in 23 yıllık hilâfeti boyunca Abbâsî devleti en izzetli ve şerefli yıllarını yaşadı. Onun devri devletin altın devri olarak tarihe geçti. Hilâfeti

---

²⁷ Hasan, age, II, 324.

²⁸ İbnü'l-Esîr, age., VI, 66-67; Hitti, age, III, 460-461; Algül, age, III, 252-253

²⁹ Taberî, VIII, 187; İbnü'l Verdî, age, I, 303.

³⁰ Ünlü, age, 129.

³¹ Algül, age, II, 258.

³² Ünlü, age, 129; Algül, age, III, 258-259.

³³ Taberî, age, VII, 205, İbnü'l Esîr, age, VIII, 99; Hasan, age, II, 342.

esnasında devletin sınırları Kafkas dağlarından Hind Okyanusu'na ve Orta Afrikaya; Çin'den Atlas Okyanusu'na kadar genişledi³⁴.

Hârun Reşîd devrinde devlet çok güçlü almasına rağmen, her halife döneminde olduğu gibi bu dönemde de isyanların ardı arkası kesilmemiştir. İfrîkiye'de İbâdiyye'nin, Cezîre'de Hâricîlerin çıkardığı isyanlar, Şam'da Yemenliler ile Mudarîler arasında zuhur eden tarihi çekişmeler, hilâfeti meşgul eden olaylar arasındadır³⁵.

Ayrıca bu dönemde, devletin iç isyanları bastırmakla meşgul olduğu zamanlarda, yapılan anlaşaları bozarak devlete meydan okumaya yeltelenen Bizans İmparatorluğu üzerine defalarca seferler tertip edilmiş ve her seferinde yeni yerler fethedilerek hilâfetin gücü Bizanslılara kabul ettirilerek vergiye bağlanmıştır³⁶.

Hârun Reşîd devrinin tenkid edilen yönü ise, halife Mansûr'un ölümünden beri Abbâsî halifelerine 17 yıl boyunca vezirlik yapmış, eşi ve benzeri görülmemiş bir şekilde devlete ve halka hizmet etmiş, onun refahı için çalışmış olan Bermekîoğullarının anlaşılmayan bir sebeple görevinden azledilerek bu aileye mensup herkesin öldürülmesidir³⁷.

Hârun Reşîd'in vefatından sonra, oğulları Emîn ve Me'mûn arasında hilâfet mücadelesi başladı. Bu mücadele aynı zamanda Arap ve İranlı unsurun iktidar mücadelesi idi. Çünkü anne ve baba tarafından Abbâsî ailesine mensup alan Emîn'i Araplar, annesi İranlı bir cariye olan Me'mûn'u ise İranlılar destekliyorlardı.

---

³⁴ Seydişehrî, Mahmud Esad, *İslâm Tarihi*, II, 1049.

³⁵ Algül, age, III, 263, vd.

³⁶ Yurdaydın, age, 41; Ünlü age, 128.

³⁷ Seydişehrî, age, II, 1049,; Ünlü, age, 130.

Sonuçta Me'mûn'un galip gelmesi, Arapların devlet idaresinden uzaklaşmasına, İranlıların da iktidara müdahale etmesine sebep oldu³⁸.

Me'mûn devri her bakımdan başarılı bir devirdir. Bilhassa ilmi ve kültürel gelişmelerin giderek geliştiği ve yayıldığı bir dönemdir³⁹. Bunun yanında devlet siyasî otorite açısından bazı isyanlara maruz kalmakla birlikte yine de güçlüdür.

Me'mûn'dan sonra Mu'tasım (218-227/833-842) ve sonra Vâsık (227-232/842-847) halife oldu. Bilhassa Mu'tasım devrinde Abbâsî ordusunda Türk nüfuzu giderek arttı ve halife ekseriyetini Türklerin oluşturduğu bir hassa ordusu kurdu. Ardından da Samarra şehrini kurarak hilâfet merkezini buraya taşıdı⁴⁰.

Kısa notlar halinde özetlemeye çalıştığımız ilk Abbâsîler devri, siyaset bakımından İslâm tarihinin en muhteşem, en istikrarlı ve en uzun süren bir bölümünü teşkil etmekle beraber, bir imparatorluk içinde görülmesi mümkün olan, fakat bu imparatorluğun kaderinde mühim rol oynayan, hatta onun parçalanmasına yol açan bazı faktörleri de bünyesinde taşıdığına şüphe yoktur. Bu faktörlerden iki tanesi ve en önemlisi, hemen hemen bütün halifeler devrinde görülen Alevî ayaklanması ve devletin bir Arap devleti olmasına rağmen, idari ve askeri teşkilatta mevâliden olan ve çoğunluğunu İranlıların oluşturduğu yabancı unsurlara Araplardan çok güvenilmesi ve öncelik tanınmasıdır.

2. İLİM, KÜLTÜR VE MEDENİYET

Emevîler devri, kökleri İslâm, Grek, Sûriye ve İran kültür çevrelerine dayanan ve ilk Abbâsî halifeleri zamanında Bağdat'ta gelişen ilimler için bir filizlenme dönemidir⁴¹.

---

³⁸ Yıldız, agm, DİA, I, 34.

³⁹ Seydişehrî age, II, 1049.

⁴⁰ Yurdaydın, age, 47; Ünlü, age, 136.

⁴¹ Hitti, age, II, 377.

Bu dönemde Arap dili, edebiyat, hadis, tefsir, tarih, fıkıh ve felsefe gibi dini ve sosyal ilimlerin yanında tıp ve kimya gibi müsbet ilimlerin temelleri atılmıştır. Gerçekten Emevîler döneminde bu ilimlerin temelleri atılmayıp alt yapısı oluşturulmasaydı, Abbâsîler döneminde son derece parlak ve hızlı gelişmelerle yoğun tasnif faaliyetinin gerçekleşmesi mümkün olmayabilirdi.

Hâsılı Emevîler döneminde toprağa atılan tohumlar, Abbâsîler döneminde yeşerip gelişmiş ve mahsulünü vermeye başlamıştır. Ayrıca, fetihlerde zirveye erişildiğinden İslâm'ın ictimai yeniliklerinin, ilmi terakkilerinin, fenni-medeni ilerlemelerinin ortaya çıkarılmasına sıra gelmişti⁴².

a. DİL VE EDEBİYAT

Emevîler devrinde Hicaz bölgesinin iki kardeş şehri Mekke ve Medîne'nin dini ilimlerin yanında musiki ve şiir sanatının birer merkezi olmasına karşın Irak'ın ikiz kardeş şehri Basra ve Kûfe nahiv ve lügat merkezleri olmuşlardır⁴³.

Basra ve Kûfe'de değişik lehçelere sahip Arap kabileleri ile Farsça konuşan mevâlî oturuyordu. Zamanla buralarda fasih Arapça'da önemli bozulmalar meydana gelmiş ve bu sebeple Arap dilinin korunması zaruret halini almıştır. Pek çok dil aliminin bu iki merkezde yetişmesine sebep olarak, büyük ölçüde bozulan dili koruma ve düzeltme çabaları gösterilebilir⁴⁴.

Emevîler döneminde nahivle ilk meşgul olan zat, tâbiûnun ileri gelenlerinden Ebû'l-Esved ed-Düelî (94/688)'dir. H.z Ali (r.a) bu şahsa cümlenin isim, fiil ve edattan oluştuğu prensibini söylemiş ve ondan Arap dili üzerine bir eser yazmasını istemişti⁴⁵. O da bunu başarıyla gerçekleştirmiştir⁴⁶. Abbâsîler döneminde bu

⁴² Algül, age, III, 381.

⁴³ Hitti, age, II, 378-379.

⁴⁴ Hasan, age, II, 220.

⁴⁵ İbnü Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vesfeyâtü 'l-A 'yân*, I, 429-430; Hitti, age, II, 380.

çalışmalar geliştirilerek belirli bir sistem üzerine oturtulmuştur. Önceleri muhtelif konulara ve çeşitli eşyâya dair, rastgele toplanıp açıklanan kelimeler ilk defa Halil b. Ahmet el-Ferâhîdî (175/791) tarafından “Kitâbü’l-Ayn” adlı eserde belli bir sistem içinde bir araya getirildi⁴⁷. Halil b. Ahmet’den sonra talebesi İranlı Sîbeveyh (180/793) Arap dilinin grameri üzerine ilk olarak “el-Kitâb” adıyla meşhur olan sistematik eserini telif etmiştir⁴⁸.

Bu asırda özellikle dil ve edebiyat alanında parlayan ve şöhret bulan alimlerden bazıları şunlardır: Basra’da Esmâî (216/831) ve Ebû Ubeyde (210/825), Kûfe’de ise Kisâî (189/805) ve talebesi Ferrâ (207/822)’dir.

Dil ve edebiyatın gelişmesinde şiir, hitâbet ve belâğatın da önemi büyüktür. Bu dönemde ilk olarak İslâm öncesi cahiliye şiirinin derlenip toplanması için teşebbüs edilmiş ve bu girişim Hammâd er-Raviyye (158/774) tarafından “Muallakât” adı verilen şiirlerin toplanmasıyla sonuç vermiştir⁴⁹.

Daha sonra ise edebi sahada şiir üslupları, vezinleri ve manaları hususunda yeni prensip ve kaideler ortaya koymuş olan çok sayıda şair yetişmiştir. Bu şairlerden bazıları şunlardır: Beşşâr b. Bürd (168/783), Ebû Nuvâs (198/813), Ebû’l-Atâhiyye (218/825) ve Ebû Temmâm (228/843).

---

⁴⁶ Kaynaklar, Hz. Ali’nin Ebû’l-Esved ed-Düelf’den Arap dili üzerine bir eser meydana getirmesini isteğini, onun da bu görevi başarı ile yerine getirdiğini nakletmelerine rağmen, meydana getirilen bu güzide eserin isminden hiç bahsetmemektedirler. Bkz. İbnü Hallikân, age, ay; Hitti, age, ay; Aycan, irfan, *Emevîler*, 125.

⁴⁷ Yıldız ,agm., DİA, I, 41.

⁴⁸ Hitti, age, II, 380.

⁴⁹ Aycan, age, 128.

b. DİNİ İLİMLER

b.1. KİRÂAT VE TEFSİR

Kırâat ilmi Kur'ân ilimlerinin ilki olarak kabul edilir.

H.z. Osman (23/644) (r.a) Kur'ân-ı Kerîm'i istinsah ettirdikten sonra her bölgeye bir nüsha ve beraberinde kırâat vecihlerini iyi bilen alim sahâbîler göndermiştir. Bu sahâbîler gönderildikleri bölge halkına Hz. Peygamber (s.a.v.)'den işittikleri okuyuş şekillerini öğretmişler, böylece Kur'ân-ı Kerîm'in bütün okuyuş şekillerinin nâzil olduğu gibi muhafaza edilebilmesi sağlanmıştır⁵⁰.

Kırâat ilminde yegane müracaat mercii haline gelen Kırâât-ı Seb'a imamları bu dönemde yetişmiştir. Bunlar; Medîne'de Nâfi' (169/785), Mekke'de İbnü Kesîr (120/737), Basra'da Ebû Amr(154/770), Şam'da İbnü Âmir (118/736), Kûfe'de Âsım (128/745), Âsım'dan sonra Hamza (156/772), Hamza'dan sonra Kisâf (189/805)'dir.

Bu imamların yetişmesinden sonra kırâat ilmi belirginleşmiş, kaideleri ve esasları oluşturulmuş ve başlı başına bir ilim halini almıştır.

Tefsir, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, indirilen Kur'ân ayetlerini ashâbına açıklamasıyla başlamış, tedvin dönemine kadar sözlü olarak devam etmiştir. Tedvin döneminin başlamasıyla tefsirde de bazı eserler vermeye başlanmıştır. Ancak bu tefsirler Kur'ân'ın tamamını içine almamaktadır. Kur'ân'ın tamamını ayet ayet sistemli bir şekilde tefsir eden eserler hicrî ikinci asırdan itibaren vermeye başlanmıştır. Mesela, Ali b. Ebî Talha (143/760), Mukâtil b. Süleyman (150/767),

---

⁵⁰ Yiğit, agm, DİA; XI, 97.

Yahya b. Sellâm (200/815) ve Abdürrezzak b. Hemmâm (221/835)'in telif ettikleri tefsirler bunlardan bazılarıdır⁵¹.

Ayetlerin genel yorumu yanında Kur'ân'ın metniyle ilgili çeşitli filolojik çalışmalar da aynı zamanda başlamıştır. Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (207/822)'nin "Meâni'l-Kur'ân"ı ve Ebû Ubeyde (210/825)'nin "Mecâzü'l-Kur'ân"ı bu konuda kaleme alınan ilk eserlerdir⁵².

b.2. HADİS

Hadis ilmi başlangıçta dini konuları tamamen içine alıyordu. İlk zamanlar "ilim" denilince umumiyetle hadis rivâyeti ve hadislerin ihtiva ettiği konulara dair bilgiler anlaşılırmaktaydı. Hicrî birinci asrın ikinci yarısından itibaren dini bilgiler müstakil dallara ayrılmaya başlamış ve hicrî ikinci asırda her ilim dalı kendi sahasında yapılanmaya başlamıştır.

Hadis ilmi üç merhalede teşekkül etmiştir;

Birinci merhale: hadislerin yazılması.

İkinci merhale: yazılan hadis sayfalarının bir araya getirilip tedvin edilmesi ki, bu tedvin hareketi Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz (99/717)'in resmi olarak Muhammed b. Şihâb ez- Zührî (124-742)'yi bununla görevlendirmesiyle başlamış ve bu hareket daha sonra gelen muhaddisler tarafından devam ettirilmiştir⁵³.

Üçüncü merhale: Emevîlerin son devrinde başlayıp Abbâsîler zamanında tamamlanan hadislerin tasnifi, yani konulara veya râvîlere göre düzenlenmesidir⁵⁴.

⁵¹ Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Tarihi*, I, 174.

⁵² Sezgin, GAS , I, 83.

⁵³ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, 203; Aycan, age, 131.

⁵⁴ Yiğit, agm, XI, 98.

İkinci asırda hızlanan tasnif hareketinin günümüze ulaşan en eski önemli ürünü Mâlik b. Enes (179/995)'in "el Muvatta" adlı eseridir. Bundan bir müddet önce Ma'mer b. Râşid (153-770) tarafından Mekke'de meydana getirilen ve tasnif devrinin ilk ürünü sayılan "el-Câmi"si, Ma'mer'in talebesi Abdürrezzak es-Sana'ânî (221/835)'nin "el-Musannef" adlı eserinin içinde günümüze kadar gelmiştir⁵⁵.

b.3. FIKIH

Dört halife döneminde fikhın günlük yaşayış, sosyal hayat ve yönetimle yakın ilişki içinde olup pratik bir karakter arzettiği, Emevîler devrinde ise bütün bu özelliklerini kaybederek nazari bir görünüm kazandığı müşahede edilir⁵⁶.

Tâbiûn döneminde Mekke ve Medîne'yi içine alan Hicaz ekolü ile, Basra ve Kûfe'yi içine alan Irak ekolü ortaya çıkmıştır. Her iki ekol Kitap, Sünnet ve sahâbe icmama dayanmakla birlikte Hicaz ekolü mensupları ehl-i hadis, Irak ekolü mensupları ise ehl-i re'y sıfatıyla temayüz etmiştir.

Hicrî ikinci asrın ilk yarısında Abbâsîlerin islami hükümleri hayata geçireceklerini iddia ederek iş başına gelmelerinden sonra, fikh ilmi gözle görülür bir gelişme sürecine girmiştir. Bu yüzyılda fikh tedvin edilmeye başlanmış ve günümüzde de varlığını devam ettiren dört ameli mezhep teşekkül etmiştir⁵⁷.

Irak'ta Ebû Hanîfe (150/767) ile Ebû Yusuf (182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî (189/805) başta olmak üzere talebelerinin ortaya koyduğu Hanefî mezhebi Hicaz'da imam Mâlik b. Enes (179/795)'in kurduğu Mâlikî mezhebi, imam Şâfiî (204/819)'nin kurucusu olduğu Şâfiî mezhebi ve Ahmed b. Hanbel (241/855)'in kurduğu Hanbelî mezhebi ortaya çıkmıştır.

⁵⁵ Koçyiğit, age, 212.

⁵⁶ Yiğit, agm, XI, 98.

⁵⁷ Yıldız, agm, I, 42.

b.4. KELAM

Hz. Osman (r.a)'nın şehid edilmesiyle başlayan ve Sıffin savaşından sonra hakem tayini meselesiyle devam eden siyasi olayların müslümanlar arasında devlet başkanlığı (hilâfet) konusunun itikadi yönünü gündeme getirmesi, öte yandan kader, irâde, kebîre, iman ve küfür kavramlarıyla ilgili tartışmaların ortaya çıkması, kelam ilminin doğuşuna tesir eden ilk grupların oluşmasına zemin hazırlamıştır⁵⁸.

Emevîler devri, kelam tarihi açısından itikadi konularda tartışmaların başladığı ve kelam ilminin temellerinin atıldığı devir kabul edilir. Şia, Hâricîyye, Kaderiyye, Cebriyye ve Mürcie fırkaları ilk dönemde çıkan fırkalardır. Daha sonra Mutezile grubu zuhur etmiş ve bu grup Abbâsîler döneminde halifeler tarafından da desteklenmiş, hatta kısa bir süre devletin resmi mezhebi olmuştur.

c. DİĞER İLİMLER

Fetihler sebebiyle çok geniş bir sahaya yayılan müslümanlar Helenistik, İran ve kısmen de Hint kültürüyle temasları sonucu bunlara karşı büyük bir ilgi duymuşlar ve bu kültürlerle ait ilmi ve felsefi eserleri Arapça'ya çevirme ihtiyacını hissetmişlerdir. Müslümanlardan tercüme hareketini ilk başlatan şahıs, Emevî ailesinden Halid b. Yezîd b. Muâviye (85/704)'dir⁵⁹. İlk tercüme çalışmaları daha çok astronomi, kimya ve tıp alanlarında gerçekleştirilmiştir. Emevîler döneminde Dımaşk'ta bir rasathane inşa edilmiştir. Halife Velîd b. Abdülmelik (86/705), 88/770 yılında cüzzamlılar için Şam'da bir hastane inşa ettirmiştir⁶⁰.

Emevîler devrinde sadece tıp, kimya ve astronomi sahasına bağlı kalan bu faaliyetler Abbâsî halifesi Mansûr (136/754) döneminde genişleyerek cebir, geometri, mantık ve metafizik alanlarını da içine almıştır. Abbâsîler devri, İslâm

⁵⁸ Gölcük Şerafeddin, *Kelam Tarihi*, 16.

⁵⁹ Hasan, age, II, 226; Algül, age, III, 156.

⁶⁰ Aycan, age, 139; Hitti, age, II, 398; Algül, age, II, 157.

tarihinde tabiat ve fen ilimleri alanında en ileri ve en parlak devirdir. Hârun Reşîd (170/786) devrinde özellikle tıp alanında başarılı çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu alandaki en önemli gelişmeler, Ortaçağ'ın en büyük ilimler akademisi hüviyetine sahip Beytülhikme'yi kuran halife Me'mûn (198/813) devrinde olmuştur⁶¹. Bu dönemde antik Yunan, Hint, İran ve Nabatî kültürlerine ait ilmi ve felsefi eserler tercüme yoluyla İslâm dünyasına kazandırılmıştır. Mütercimler de büyük ödüllerle mükafatlandırılmıştır⁶².

B. HİCRİ II. ASIRDA MEDİNE

1. TARİHİ GELİŞİM

Hz. Peygamber (s.a.v.) Medîne'ye hicret etmeden önce burası "Yesrib" ismiyle meşhurdu⁶³. Bu isim Kur'ân-ı Kerîm'in Ahzâb suresinde⁶⁴ geçmektedir. Aynı şekilde "Medîne" ismi de Münâfikûn suresinde⁶⁵ geçmektedir.

Yesrib ismi, buraya yaklaşık olarak M.Ö. 2600 yılında ilk olarak gelip yerleşen Amâlikaların reisi Yesrib b. Kâyn b. Ubeyl b. Mihlâyîl b. Avad b. İ'mlâk b. Lâvud b. İrem adlı şahsın isminden gelmektedir⁶⁶.

Medîne'nin Tevrat'ta 11 ismi geçmektedir. Bunlar; el-Medîne, Tâbe, Taybe, el-Miskîne, el-Câbire, el-Muhibbe, el-Mahbûbe, el-Kâsime, el-Mecbûre, el-Azrâ', el-Merhûme⁶⁷ dir.

⁶¹ Hasan, age, III; 176; Yurdaydın, age, 46.

⁶² Ünlü, age, 134.

⁶³ Hamevî, Yakut, *Mu'cemü'l-Büldân*, X, 430; Semhûdî, Nurettin Ali b. Ahmet, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, I, 7; Ali, Cevâd, *el-Mufassal fi-Târîhi'l-Arab*, IV, 130.

⁶⁴ Ahzâb 33/13

⁶⁵ Münâfikûn, 63/8

⁶⁶ Hamevî, age, X, 430; Semhûdî, age, I, 156; Halid, Hasan, *Müctemeu'l-Medîne Kable'l-Hicreti ve Ba'dehâ*, 24; Hâfız, Ali, *Fûsul min Tarihi'l-Medîneti'l-Münevvere*, 15.

Araştırmacıların ekserisi Medîne'nin 29 tane ismi olduđunu⁶⁸. Semhûdî ise 94 tane ismi olduđunu⁶⁹ belirtmektedir.

Hicretten önce Medîne'de yaşayan toplulukları araştırdığımızda burada İsrailoğullarından Kureyza, Nadîr ve Kaynukâ', Araplardan ise Evs ve Hazreç kabilelerinin yaşadığını görmekteyiz. Bunlardan İsrailoğulları Roma Kralı Buhtunassar'ın Kudüs'ü talan edip yahudileri buradan sürgün etmesiyle onlardan bazı kabileler Hicaz bölgesine gelerek Medîne ve Hayber şehirlerine yerleřtiler⁷⁰.

Araplardan Evs ve Hazreç kabileleri ise Arim tufanından sonra Medîne'ye gelip yerleřtiler⁷¹. Ancak Arapların Medîne'ye yerleşmelerinden yahudi kabileleri pek memnun olmamışlardı. Durumu sezen Evs ve Hazreç, ilk önce yahudilerle vatandaşlık anlaşması imzalamayı uygun gördü. Fakat geçen zaman içinde Evs ve Hazreç'in mal, mülk edininip zenginleştiğini gören yahudiler anlaşmayı bozdular, bunun sonucunda yahudilerle Araplar arasında savaşlar oldu⁷².

---

⁶⁷ Halid, age, 25.

⁶⁸ Hamevî, age, V, 83.

⁶⁹ Semhûdî, age, I, 19.

⁷⁰ Halid, age, 24; Ali age, IV, 129; Dayf, Şevki, *eş-Şi'ru ve'l-Ginâ fi'l-Medîneti ve Mekke*, 11.

⁷¹ Dayf, age, 11; Buhl, Fr., *Medîne md.*, İslâm Ansiklopedisi VIII, 461

⁷² Hâfız, age, 18,19.

Ayrıca Arap kabileleri Evs ile Hazreç arasında da ardı arkası kesilmeyen Ficâr, Yevmü'l Bakî, Yevmü'l-Rabî, Yevmü'l-Buâs gibi unutulamayacak derecede çetin ve amansız savaşlar cereyan etti⁷³. İki kabile arasındaki kin, nefret ve buğz her iki kabileninde İslâm'a girmelerine kadar devam etmiş, nihayet bu köklü düşmanlığı sadece İslâm dini kardeşliğe çevirerek söndürebilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Evs ve Hazreç ile önce I. Akabe, daha sonraki yılda da II. Akabe biatını gerçekleştirmesinden sonra Hz. Peygamber (s.a.v) ve Mekkeli müslümanlar miladi 622 yılında Medîne'ye hicret etmişler ve böylece Medîne, İslâm devletinin ilk başkenti olmuştur. Medîne başkentliğini Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Dört Halife devrinde devam ettirmiştir. Bu yıllar Medîne'nin en aktif ve en parlak yıllarıdır.

Peygamber (s.a.v.) Efendimiz Medîne'ye hicret ettikten sonra İslâm'ı benimseyen Evs ve Hazreç kabilelerine mensup müslümanlar (ensar) ile Mekke'den Medîne'ye hicret etmiş olan müslümanlar (muhacir)ı birbiriyle kardeş ilan etti⁷⁴. Böylece Evs ve Hazreç arasında eskiden beri süregelen kin ve düşmanlıklar yok edilmiş oldu. Aynı zamanda Mekkeli müslümanlar ile Medîneli müslümanlar arasında birlik, beraberlik ve kardeşlik bağları oluşturuldu.

Hz. Peygamber (s.a.v.), müslümanlar arasında vahdeti sağladıktan sonra, o gün Medîne'de yaşamakta olan yahudilerle de bir vatandaşlık anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre gerek yahudi olsun gerekse müslüman olsun herkes din konusunda serbesttir. Kimse kimsenin hakkına tecavüz edemez. Dışarıdan şehre herhangi bir saldırı olursa hep birlikte şehir savunulacaktır⁷⁵.

---

⁷³ Bu savaşlara ait ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l - Esîr age, I, 662, vd; İbnü Haldûn, *Târîh*, II, 289 vd.

⁷⁴ İbnü Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, II, 150; Halid, age, 138 vd.

⁷⁵ İbnü Hişâm, age, II, 147; Hamîdullah, Muhammed, *Mecmûatü'l- Vesâiki 's-Siyâsiyye, li 'l-Ahdi 'n-Nebevî ve 'l-Hilâfeti 'r-Râşide*, 59 vd; Halid, age, 153.

Bu anlaşmadan sonra Medîne halkı huzur ve sükunet içinde yaşamaya başladı. Ancak müslümanlara karşı kin, nefret ve hilelerini daha fazla gizleyemeyen yahudiler, müslümanlar aleyhinde çalışmaya başladılar. Bu sebeple Bedir savaşı (624)'dan sonra ilk olarak Beni Kaynukâ', Uhud savaşı (625)ndan sonra Beni Nadîr ve Hendek savaşı (627)ndan sonra da son olarak Beni Kureyza yahudileri Medîne'den Hayber ve Şam taraflarına sürüldüler⁷⁶. Böylece Medîne'ye müslümanlar hakim oldu.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde yeni yeni yerler fethedildi. Fethedilen devletlerin hükümdarları cizye vermeyi kabul ettiklerinden ekonomik yönden çok bolluk oldu. Teslim alınan cizyeler İslâm devletinin başkenti Medîne'ye getiriliyordu. Halîfe de gelen paraları müslümanlar arasında eşit olarak paylaşıyordu. Bu yüzden bu dönemde Medîne halkının refah seviyesi yükselmişti⁷⁷.

Hulefâ-i Râşidîn döneminin sona ermesinden sonra h.41/661 yılında Hz. Ali(r.a)'ın oğlu Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye bırakarak hakimiyetin Emevî ailesine geçmesiyle devletin başkenti Dimaşk oldu. Bu sebeple Medîne eski siyasî otoritesini yitirmiş oldu⁷⁸. Emevîler tahta oturduğu günden itibaren Medîne'de huzurlu günler sona erdi. Medîne halkı, iktidarları boyunca Emevîler için bir tehlike unsuru olmuştur.

Emevîler döneminde Medîne'de meydana gelen en büyük hadise Harre savaşıdır. Hicrî 63/683 yılında Yezîd'in halîfeliğini reddedip isyan etmeleri üzerine halîfe Yezîd, Medîne halkı üzerine büyük bir ordu gönderdi. Ordu üç gün boyunca her türlü zulmü işleyip şehri yerlebir etti. Bu savaş esnasında tabiinin büyüklerinden 700 kişi şehid olurken yaklaşık olarak 1000 kişi de Medîne halkından şehid oldu⁷⁹.

⁷⁶ İbnü Hişâm, age, III, 51 vd, 199 vd, 244 vd.

⁷⁷ Dayf, age, 24.

⁷⁸ Hâfız, age, 22.

⁷⁹ Hâfız, age, 23; ,Lem'î ,Salih, *el-Medînetü 'l-Münevvere*, 13.

Abbâsîlerin 132/750 yılında Emevî hilâfetini yıkarak iktidarı ele geçirmesinden sonra da Medîne'de önceden beri süregelen siyasî kriz bir müddet daha devam etti. Nihayet Abbâsîlerin, Emevî ailesine mensup kimseleri ve özellikle en-Nefsü'z-Zekiyye lakabıyla şöhret bulan Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan ve kardeşi İbrâhim'i öldürüp taraftarlarını da bertaraf etmesinden sonra Medîne'ye barış ve sulh hakim oldu⁸⁰.

Ayrıca 169/786 yılında Şiflerden Hüseyin b. Ali adında bir şahıs Abbâsîlere baş kaldırdı. Medîne'yi bir müddet zâlimâne idaresi altında tuttuktan sonra kovuldu ve Mekke'ye yakın bir yerde öldürüldü⁸¹.

Bu isyanın da bastırılmasından sonra Abbâsîlerin yıkılmasına kadar Medîne'de huzur ve istikrar devam etmiştir.

2. İLİM, KÜLTÜR VE MEDENİYET

İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in 23 yıllık nübüvetinin son on yılı Medîne-i Münevvere'de geçmiştir. İslâm'ın inanç esaslarına dair ayetler Mekke'de indirilmek suretiyle İslâm'ın temelleri burada atılmış ve bu ilahi bina Medîne'de ikmal edilip insanlığı karanlıktan aydınlığa, sapıklıktan doğruluğa, cehaletten medeniyete çıkararak nurunu buradan saçmaya başlamıştır.

Resûlullah (s.a.v.)'in 622 yılında Medîne'ye vardığında inşa ettiği Mescid-i Nebevî, mü'minlerin ibadetlerini yerine getirdiği namazgah, vahyolunan ilahi emirleri öğrenip müzakere ettiği okul, aynı zamanda olağanüstü durumlarda önemli konuların görüşülüp tartışılarak karara bağlandığı parlamento işlevini görmekteydi. Bu bakımdan İslâm tarihinde Mescid-i Nebevî'nin önemi çok büyüktür. İslâm dininin, dünyanın dört bir yanına yayılmasını sağlayan sahâbîlerin hepsi bu okuldan mezun olmuşlardır.

⁸⁰ Lem'î, age, 13; Hâfiz, age, 26; Buhl Fr. ,agm, VIII, 466.

⁸¹ Lem'î, age, 13; Buhl Fr., agm, VIII, 467.

Hulefâ-i Râşîdîn döneminde İslâm devletinin sınırları genişlemiş ve sahâbîler yeni fethedilen beldelerin halklarına bu okulda öğrendikleri dini bilgileri öğretmişlerdir. Her sahâbî gittiği bölgede tâbiîn dediğimiz güzide şahsiyetleri yetiştirmişlerdir. Bu gayretlerin neticesi olarak tâbiîn döneminde İslâm ülkesinin muhtelif yerlerinde büyük ilim merkezleri oluşmuştur. Bu merkezlerin başında Hicaz bölgesinde Mekke ve Medîne, Irak bölgesinde Basra ve Kûfe gelmektedir.

İşte rivâyetini incelediğimiz İsâ b. Mînâ böyle bir ilim merkezinde yaşamıştır. Hicrî II. asırda Medîne, ilmi açıdan asr-ı saâdetteki kadar zengin değildi. Ancak akranlarına nazaran çeşitli özellik ve nitelikleriyle temayüz etmişti. İlk olarak Medîne halkı diğer şehirlerin halkına nazaran ilmi meselelere daha fazla vakıf idi.

Asr-ı saâdetin üzerinden bir asır gibi bir zaman dilimi geçmiş, çeşitli hadiseler yaşanmış olmasına rağmen onlar Kur'ân ve Sünnet'e olan bağlılıklarından birşeyler kaybetmiş değillerdi. İşte bu sebeptendir ki, Hicret Yurdu'nun imamı Mâlik b. Enes (179/795) Medîne halkının uygulamalarını icihadlarında delil olarak kullanmıştır.

İkinci olarak ashâb her ne kadar İslâm devletinin çeşitli beldelerine dağılmışlar ise de, yine çoğunluğu burada bulunmaktaydı. Ayrıca Peygamber (s.a.v)'in mutahhar kabr-i şeriflerinin burada bulunması ve mescidinin kutsal mescidlerin ikincisi olması, hac ibadetinin yerine getirmek için Mekke'ye gelenlerin Medîne'yi de ziyaret etmeleri bu şehrin ilmi bakımdan daha da yükselmesini ve zenginleşmesini sağlamıştır. Hac mevsimi, hac ibadetini yerine getirmenin de ötesinde bir ilmi kongre görünümünde idi. Bu vesileyle alimler birbirleriyle görüşüp tanışma, ilmi meseleleri tartışma ve karara bağlama imkanı buluyorlardı.

Emevîler döneminde kimya, tıp ve astronomi gibi bilim dallarının İslâm dünyasına girmeye başlaması ve bu hareketin Abbâsîlerin birinci ilk yüzyılında terceme faaliyetleriyle ivme kazanması Medîne üzerinde de olumlu etki yaptı. Bunun neticesi olarak Mescid-i Nebvî'de de dini ilimler yanında dil ve edebiyat, tarih, gök bilimi, matematik, mantık, felsefe gibi müsbet ilimler de öğretilmeye

başlandı⁸². Nitekim Medîne'nin güzide alimlerinden Dâru'l- Hicre'nin imamı Mâlik b. Enes (179/795)'in gök bilimine dair Kitâbü'n-Nücûm adında bir eseri bulunmaktadır⁸³. İmam Mâlik ki, hayatı boyunca hac ibadetini yerine getirme dışında Medîne'den çıkıp başka bir şehre gitmemiş, tahsil ettiği ilimlerin hepsini Medîne'de bulunan alimlerden öğrenmiştir.

Bu asırda Medîne'de islâmi ilimlerde temayüz etmiş alimlerden bazıları şunlardır: Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (117/735), Muhammed b. Şihâb ez. Zührî (124/741), Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'Kâ' (127/744), Şeybe b. Nisâh (130/747), Zeyd b. Eslem (136/753), Süfyân es- Sevrî (161/777), Nâfi'b. Abdurrahman (169/785), Mâlik b. Enes (179/795), Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (207/823).

Bu alimlerin te'lif ettiği eserlerden başlıcaları şunlardır: Mâlik b. Enes'in el-Muvatta' ve Tefsîrü Garîbi'l Kur'ân'ı, Süfyân es-Sevrî'nin el-Câmiu'l-Kebîr, el-Câmiu's-Sağîr, Kitâbü'l-Ferâiz ve Kitâbü't-Tefsîr'leri;

Muhammed b. Şihâb ez - Zührî'nin el Megâzi'si

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin el-Megâzi'n-Nebeviyye, Fethu İfrîkiyye, Fethu'l-Acem, Fethu Mısr ve'l-İskenderiyye, et-Tabakât, Tefsîru'l-Kur'ân, Târîhu'l-Fukahâ, Ahbâru Mekke ve diğer eserleri.

II. HAYATI

Künyesi Ebû Mûsâ, ismi İsâ b. Mînâ b. Verdân b. İsâ b. Abdüssamed b. Ömer b. Abdullah ez. Zürekî veya el-Mürri'dir⁸⁴. Zühre oğullarının azatlısıdır.⁸⁵

⁸² Hâfiz, age, 233.

⁸³ Ziriklî, Hayruddin, *el-A'lâm*, V, 257; Hâfiz, age, 233.

⁸⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ* XVI, 151, Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, I, 155; a.mlf, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, X, 326, İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 615; Taşköprizâde, *Miftâhü's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde*, II, 29;

Ehvâzî (381/991)'nin belirttiğine göre Kâlûn hicrî 120 (miladi 738) yılında Emevî halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik (105/724) zamanında Medîne'de doğmuştur⁸⁶.

Hocası imam Nâfi'(169/785)'in üvey oğlu olduğu söylenmektedir⁸⁷. İsminden daha çok, "Kâlûn" lakabıyla şöhret bulmuştur. Ona bu lakabı uygun gören hocası Nâfi'dir. Hocası onun kırâatını beğendiğinden, Rumca'da "iyi ve güzel" anlamına gelen "Kâlûn" lakabını vermiş ve onunla özel olarak ilgilenmiştir⁸⁸.

İbnü'l Cezerî (833/1429): "Kâlûn kelimesinin anlamını Rumlara sordum. Onlarda ; "Evet, biz de bu kelimeyi "iyi ve güzel" anlamında kullanırız" dediler. Ancak onlar adetlerince bu kelimeyi bana "kaf" yerine "kef" ile telaffuz ettiler"⁸⁹ demektedir.

Kâlûn: "Nâfi' her okuyuşumda kırâatımı 30'ar ayetle sınırladırır ve bana: "kâlûn, kâlûn" yani iyi, iyi derdi"⁹⁰ demektedir.

Taşköprizâde (967/1561): "Kanaatimce, Kâlûn, kırâata başlayıp 30. ayetin sonuna vardığında, hocası buna işaretle dört parmağını kapatır ve baş parmağını

Ziriklî, age, V, 110; Kamhâvî, *el-Bahsü ve'l-İstikrâ'fî Terâcimi'l-Kurrâ*, 11; Bahş, *Müfritetü Kırâati Nâfi' min Rivâyeti Seyyidînâ Kâlûn*, 4.

⁸⁵ Zehebî, age, I, 155; İbnü'l-Cezerî, age, I, 615; Taşköprizâde age, II 29; Kamhâvî, age, 11; Bahş, age, 4.

⁸⁶Hamevî, age, XVI, 151; İbnü'l-Cezerî, age, I, 615, Sezgin, age, I, 38.

⁸⁷Zehebî, *Ma'rife*, I, 155; a.mlf, *Siyer*, X, 327; İbnü'l-Cezerî, age, I, 615; Taşköprizâde age, II.29; Kamhâvî, age, 11.

⁸⁸, Hamevî, age, XVI, 152, İbnü'l-Cezerî, age, I, 615; Taşköprizâde age, II.29; Ziriklî age, V, 110, Kamhâvî, age, 11; Bahş, age, 4.

⁸⁹İbnü'l-Cezerî, age, I, 615; Taşköprizâde, age, II, 29

⁹⁰İbnü'l-Cezerî, age, ay ; Taşköprizâde, age, ay.

dikerek talebeye gösterirdi. Böylece talebe 30 ayet okuduğunu anlardı” der. Taşköprizâde sözüne devamla, ”Arapların adetlerinden biri de, bir şahsın okuyuşunu veya herhangi bir davranışını güzel buldukları zaman, parmaklarını bu şekilde kapatır, şehadet parmağıyla da beğenilen bu şahsa doğru işaret ederlerdi”⁹¹ demektedir.

Ancak bazılarına göre, Nâfi’ (169/789)’in onu “Kâlûn” lakabıyla çağırmasının sebebi Kâlûn’un asıl itibariyle Rum olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Abdullah b. Ali şöyle demektedir: “Nâfi’in Îsâ b. Mînâ’ya “Kâlûn” diye hitab etmesi, onun aslının Rum olması sebebiyledir. Zira Kâlûn’un dedesinin dedesi Abdullah, Ömer b. el-Hattâb zamanında alınan Rum esirlerindendi. Onu esir alan kişi, kendisini Medîne’ye getirip satmıştı. Ensardan birisi onu satın aldı. Daha sonra Muhammed b. Muhammed b. Feyrûz onu azad etti”⁹².

Fuat Sezgin, Kâlûn’un aslen Medîneli olduğunu söylemektedir⁹³.

Biyografi kaynakları üzerinde yaptığımız araştırmalara göre de Kâlûn’un Medîne dışında herhangi bir şehre nisbet edildiğini göremedik. Zahir olan o ki, Kâlûn, Medîne’de doğup büyümüş, burada bulunan alimlerden çeşitli ilimler tahsil etmiştir. Kaynaklarda Kâlûn’un çeşitli sebeplerle yaptığı seyahatlardan bahdesilmemesi , onun Medîne dışına çıkmadığını kuvvetlendirmektedir. Çünkü kaynakların ifadesine göre Kâlûn, kırâat ilmini hocası Nâfi’den defalarca okumuş, bu ilmi tamamiyle bitirdikten sonra bile onun meclisinde 20 yıl bulunmuştur⁹⁴. Ayrıca, ileride “hocaları” bölümünde de değineceğimiz gibi, Kâlûn kırâat ilmini Nâfi’’ ve Îsâ b. Verdân’dan okumuştur. Bu şahıslar da Medînelidirler.

---

⁹¹Taşköprizâde, age, II, 29

⁹² Hamevî, age, XVI, 152; İbnü’l-Cezerî, age, I, 615; Taşköprizâde, age, II, 29; Kamhâvî, age, 11.

⁹³ Sezgin, age, I, 38.

⁹⁴ İbnü’l - Cezerî, age, I, 615; Kamhâvî, age, 11.

Kâlûn uzun bir hayat sürmüş, yaklaşık olarak 100 yıl yaşamıştır. Sahih olan görüşe göre hicrî 220 (m. 835) yılında Medîne'de vefat etmiŝtir⁹⁵. Ancak Dâni (444/1053), Kâlûn'un hicrî 220 yılından önce, Ehvâzî (381/991) ve bazıları da 205 yılında vefat ettiğini söylemektedirler. Zehebî (748/1329) ise bu görüŝlerin isabetli olmadığını belirterek Kâlûn'un vefat tarihinin kesinlikle 220 yılı olduğunu vurgulamaktadır. İbnü'l-Cezerî (833/1414) de Zehebî'nin görüŝünü destekleyerek bunun görüŝlerin en doğrusu olduğunu belirtir⁹⁶.

III. İLMİ ŞAHSİYETİ

İsâ b. Mîna'nın ilmi kiŝiliđini araŝtırdıđımızda onun sadece kırâat ilmi ile meşgul olmayıp diğer ilimler ile de iştigal ettiğini görürüz. Şu var ki, Kâlûn, kırâat ilmi ile daha fazla içli dıŝlı olmuş, uzun yıllar bu ilmi tahsil etmiş ve öđretmiŝtir. Ayrıca Arap dili edebiyatı ve hadis ilimleriyle de meşgul olmuştur. İlk önce, araŝtırmamızla çok yakından ilişkisi olması hasebiyle, onun kırâat ilmindeki yerini daha sonra da diğer ilimlerle olan bağlantısını incelemeye çalışacağız.

A. KIRÂAT İLMİNDEKİ YERİ

Kâlûn, kırâat ilminde imam Nâfi' (169/785)'in sayılı talebeleri arasındadır. Nâfi' kırâatının yayılmasında şöhret bulmuş meşhur iki râvîden birincisidir. Hocası Nâfi' onun okuyuşunu beğendiği için ona özel ilgi göstermiŝ ve ona Rumca'da iyi ve güzel manasına gelen "kâlûn" lakabını vermiŝtir⁹⁷. Aynı zamanda Kâlûn da hocasıyla ünsiyet bulmuş ve onun önünde diz çökerek uzun yıllar bu ilmi tahsil etmiştir.

⁹⁵ Zehebî, *Ma'rife*, I, 156; a.mlf, *Siyer*, X, 327; a.mlf, *el-İ'ber fi haberi men Gaber*, I, 300; İbnü'l-Cezerî, age, ay; İbnü Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira fi Mülûki Mısr ve'l - Kâhire*, II, 235; Taşköprizâde, age, II, 29; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, II, 48; Zirikî, age, V, 110; Kamhâvî, age, ay; Bahş, age, 4; Sezgin, age, I, 38.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, age, I, 616.

⁹⁷ Hamevî, age, XVI, 152; İbnü'l-Cezerî, age, I, 615; Taşköprizâde, age, II, 29; Kamhâvî, age, 11.

Nakkâş (351/962) şöyle demektedir: “Kâlûn’a Nâfi’den ne kadar okudun?” diye soruldu. Kâlûn: “Sayamayacağım kadar çok” cevabını verdi ve ekledi: “Ancak kırâatımı bitirdikten sonra da 20 yıl onun meclisinde bulundum”⁹⁸.

Kâlûn kendi ifadesiyle, Nâfi’in kırâatını, ona sayısız defa arz yoluyla okudum ve okuduğum bu kırâatı kitabıma yazdım⁹⁹ demektedir.

Zehebî (774/1372) de "Kâlûn, kırâatta ehliyet sahibi oluncaya kadar, imam Nâfi' (169/785)'den okumaya devam etti"¹⁰⁰ diyerek Kâlûn'un ulaştığı merteye ve mevkiyi dile getirmektedir.

Osman b. Hurrazaz (281/895)'in naklettiğine göre, Kâlûn: " Nâfi' bana: “Benden daha ne kadar okuyacaksın (artık okuyacağın bir şey kalmadı, bende olan herşeyi öğrendin). Şu sütunun dibine otur da, okuyacak kimseleri sana göndereyim” dedi”¹⁰¹ demektedir.

Kâlûn, kırâatını tahsil ediş metodundan bahsederken Nâfi' her okuyuşunda kırâatımı 30'ar ayetle sınırlandırır ve bana “kâlûn, kâlûn” yani Rum diliyle iyi, iyi derdi”¹⁰² demektedir.

Kâlûn'un kırâat ilmindeki değerini artıran diğer bir husus ise, kendisinin doğuştan sağır olmasına rağmen bu ilmi hakkıyla tahsil etmesi ve kendisine öğrenmeye gelen talebelerinin okuyuşlarını duymamasına karşın, onların en küçük bir hatasını dahi gözden kaçırmamasıdır.

Ebû Muhammed el-Bağdâdî: “Kâlûn, borazanı dahi işitemeyecek derecede sağırdı. Fakat kendisine okuyanı dinlerdi”¹⁰³ demektedir.

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, age, I, 615; Kamhâvî, age, a.y.,

⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, age, I,615; Kamhâvî, age, 11..

¹⁰⁰ Zehebî, age, I, 155

¹⁰¹ Zehebî, age, a.y; İbnü'l-Cezerî, age, I, 615; Kamhâvî, age, 11.

¹⁰² İbnü'l-Cezerî, age, ay; Taşköprizâde, age, II.29.

İbnü Ebî Hâtim (327/938) de aynı hususa değinerek; “Kâlûn sağırdı, fakat kendisine okuyanların hatalarını ve yanlışlarını onların dudaklarına bakarak anlar ve tashih ederdi”¹⁰⁴ demektedir.

Kâlûn'un, borazanı işitemeyecek derecede sağır olduğu halde okuyanı dinlemesi belki de O'nun talebelerine karşı gösterdiği titizliği ifade etmek için kullanılmış olabilir.

İmam Nâfi', zamanının Medîne'deki kırâat alimi idi. Vefat ettikten sonra bu makam, Kâlûn'a intikal etmiş, o da vefat edinceye kadar Medîne'nin “Şeyhü'l-Kurrâ”sı olarak bu ilmi okutmuştur.

B. DİĞER İLİM DALLARIYLA İLİŞKİSİ

İsâ b. Mînâ, kırâat ilmi dışında Arap dili edebiyatı ve hadis ilmiyle de iştigal etmiştir. Tabakat kaynakları, onun, zamanının Medîne ve Hicaz'daki nahiv ve Arapça alimi olduğunu belirtmektedirler.¹⁰⁵ Ancak Kâlûn cehdinin çoğunu kırâat ilmi üzerinde yoğunlaştırıp bu ilimde şöhret bulduğu için, onun Arap dili sahasında ne gibi çalışmalar yapıp eserler verdiğini bilemiyoruz. Ayrıca bu konuda kaynak kitaplarda herhangi bir bilgiye de rastlanılmamıştır.

Kâlûn'un hadis ilmiyle olan irtibatına gelince; İbnü Hacer (852/1448); “Genel olarak hadisi yazılır”¹⁰⁶ demektedir.

Ahmet b. Salih el-Mısri (248/862)'ye; “Kâlûn'dan hadis alınır mı?” diye sorulduğunda gülerek “herkesten hadis mi yazıyorsunuz?”¹⁰⁷ demiştir.

¹⁰³ Zehebî, *Siyer*, X, 327; İbnü'l-Cezerî, I 616; Taşkoprîzâde, age, ay.

¹⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, X, 327; İbnü'l-Cezerî, age,I,616; Taşkoprîzâde, age, II,29; Zirikî, age, V, 110; Kamhâvî, age, 12.

¹⁰⁵ Zehebî, age, I, 155; *Siyer*, X, 326; İbnü'l-Cezerî, age, I, 615; İbnü Tağriberdî, age, II, 235; Taşkoprîzâde, age, II, 29; Zirikî, age, V, 110; Kamhâvî, age, 11; Bahş, age, 4.

¹⁰⁶ Zehebî, *Mîzânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, III, 327; Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, 407

Ahmed b. Salih bu cevabıyla Kâlûn'un hadis ilminde, kırâat ilminde olduğu gibi ehil ve yetkili olmadığını ima etmektedir.

Kâlûn, Muhammed b. Cafer b. Ebî Kesîr (170/786), Abdurrahman b. Ebî'z-Zinâd (130/748) ve Nâfi' b. Ebî Nuaym (169/785)'den hadis rivâyetinde bulunmuştur.¹⁰⁸

Kendisinden de; İsmail b. İshak el-Kâdî (282/896), Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/870), Ebû Zûr'a (264/878), Mûsâ b. İshak el-Ensârî (297/911), Ali b. el-Hasan el-Hisincânî(?) ve daha birçok kimseler hadis rivâyet etmişlerdir.¹⁰⁹ Bu da gösteriyor ki, Kâlûn kırâat ilminden sonra hadis ve Arapça ilimleriyle de uğraşmıştır. Bu cehd ve gayretler yabana atılacak derecede değildir.

IV. HOCALARI

Kâlûn, Medîne'de doğup büyümüştür. Kaynaklarda kendisinin ilim talebi için değişik beldelere gittiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Buradan hareketle Kâlûn'un tahsil ettiği ilmin menbaı Medîne'dir diyebiliriz. Onun yaşadığı dönemde Medîne'nin reîsü'l-kurrâsı, hocası imam Nâfi' idi. Ehvâzî (381/991), Kâlûn'un Nâfi'den hicrî 150 senesinde kırâat okumaya başladığını söylemektedir.¹¹⁰

Bu tarihten itibaren Kâlûn senelerce hocası Nâfi'den kırâat ilmi okumuştur. Onun bu derece yüksek mertebeye ulaşmasını sağlayan kırâat ilminin %90'ını hocası Nâfi'den öğrendiğini söyleyebiliriz. Hocasının kendisiyle özel ilgilenmesi,

¹⁰⁷ Askalânî, age, IV, 407.

¹⁰⁸ İbnü Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 290; İbnü Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VIII, 493; Zehebî, *Mîzâzü'l-İ'tidâl*, III, 327; amf, *Ma'rife*, I 155; Askalânî, age, IV, 408;

¹⁰⁹ İbnü Ebî Hâtim, age, VI, 290; İbnü Hibbân, age, VIII, 493; Askalânî, age, IV, 408.

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, age, I, 615; Taşköprizâde, age, II, 29; Kamhâvî, age, 11.

kendisinin de bu ilme olan merakından dolayı hocasından uzun yıllar ayrılmaması bunun en açık delilidir.

Kâlûn, hocasından hem onun, hem de hocasının hocası olan imam Ebû Ca'fer (127/744)'in kırâatını arz yoluyla almıştır.¹¹¹ Ayrıca Îsâ b. Verdân (160/776)'dan da arz usûlüyle kırâat okuduğu belirtilmektedir.¹¹²

Kâlûn'un yetişmesinde emeği geçen başta özel hocası Nâfi' daha sonra da Îsâ b. Verdân el-Hazze hakkında bazı bilgiler vermeye çalışacağız.

NÂFİ' (169/785)

İsmi Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebû Nu'aym'dır.¹¹³ Künyesi Ebû Ruveym, Ebû Nua'ym, Ebû'l-Hasan, Ebû Abdullah veya Ebû Abdurrahman¹¹⁴ olup bunlardan Ebû Ruveym daha meşhurdur.¹¹⁵ Nisbesi el-Leysi'dir. Kendisi Leys oğullarından Ca'vene b. Şeûb'un azatlısıdır.¹¹⁶ Ca'vene, Haşim oğullarından Hz. Peygamber (s.a.v.)'in amcası Hamza b. Abdülmuttalib (r.a.)'in müttefikidir.¹¹⁷

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, age, ay; Kamhâvî, age, ay.

¹¹² Zehebî, *Ma'rife*, I, 155; İbnü'l-Cezerî, age, ay.; Kamhâvî, age, ay.

¹¹³ İbnü Kuteybe, *el-Mârif*, 528; İbnü Hibbân, *Meşâhiru Ulemâ'l-Emsâr*, 141; Zehebî, age, I, 107; İbnü'l-Cezerî, age, II, 330; Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 558; Taşköprizâde, age, II, 26; Ziriklî, age, VIII, 8; Kamhâvî, age, 7; Bahş, age, 3; Sezgin age, I, 32.

¹¹⁴ Zehebî, age, I, 107; İbnü'l-Cezerî, age, II, 330; Taşköprizâde, age, II, 26; Kamhâvî, age, 7; Bahş, age, 3.

¹¹⁵ Zehebî, age, I, 107.

¹¹⁶ Zehebî, age, I, 107; İbnü'l-Cezerî, age, II, 330; İbnü Hacer, age, II, 295; Taşköprizâde, age, II, 26;

¹¹⁷ Zehebî, *Siyer*, VII; 336; İbnü'l-Cezerî, age, II, 330; Taşköprizâde, age, II, 26; Bahş, age, 3.

İmam Nâfi', İsfahan asıllı¹¹⁸ olup hicrî 70 yılının sonlarına doğru, Abdülmelik b. Mervân (65/685)ın halife olduğu günlerde doğmuştur.¹¹⁹ Sahih ve meşhur olan görüşe göre Nâfi' 169 / 785 yılında Medîne-i Münevvere'de vefat etmiştir.¹²⁰ Kabri Medîne'deki Cennetü'l-Bakî kabristanında bulunmaktadır. İmam Nâfi' hilkat itibariyle siyah tenli fakat nur yüzlü, güzel ahlaklı, yerine göre şakacı, mizahçı bir zattı.¹²¹

Nâfi'ye atfedilen bazı menkıbeler ve özellikler bulunmaktadır. Kendisi konuşurken ağzından misk kokusu yayıldığı söylenir. Bir gün kendisinden kırâat almaya devam edenlerden biri: "Ey Ebû Abdullah! İnsanları okutmak için her oturuşunda misk mi sürünürsün? dediğinde cevaben: "Ben, elimi ne güzel bir kokuya sürer, ne de güzel kokuya yaklaşıyorum, fakat rüyamda Rasûlüllah (s.a.v.)'in ağzıma Kur'ân-ı Kerîm okuduğunu gördüm. İşte o zamandan beri ağzımdan bu güzel kokunun yayıldığını hissederim"¹²² dedi.

Talebelerinden el-Müseyyibî (160/776): "İmam Nâfi'ye; "Ne güzel yüzün ve ne güzel ahlakın var" dediler. O da cevaben: "Niçin olmasın? rüyamda Rasûlüllah (s.a.v.) benimle musafaha etti, kendilerinden Kur'ân-ı Kerîm okudum"¹²³ diye cevap verdi" demektedir.

¹¹⁸ İbnü Kuteybe, age, 528; İbnü Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a* 53; İsbahânî, *Zikru Ahbâri İsbahân*, II, 327; Zehebî, age, I, 107; İbnü'n- Nedîm, *el-Fihrist*, 28; İbnü'l-Cezerî, age, II, 330; Zirikî, age, VIII, 5.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, VII, 336.

¹²⁰ Zehebî, age, VII, 336; İbnü'l Cezerî, age, II, 333-334; Kamhâvî, age, 10; Bahş, age, 4, Sezgin. age, I, 36.

¹²¹ İbnü Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V, 5; Zehebî, age, I, 107; İbnü'l-Cezerî, age, II, 330; Taşköprizâde, II, 27; Zirikî, age, VIII, 5

¹²² Zehebî, age, I, 108-109; İbnü'l-Cezerî, age, II, 332; Taşköprizâde, age, II, 27; Kamhâvî, age, 9; Bahş, age, 3.

¹²³ İbnü'l-Cezerî, age, II, 332-333; Taşköprizâde, age, II, 27, Kamhâvî, age, 9; Bahş, ge, 3 .

Meşhur râvîlerinden Kâlûn (220/835): “Nâfi’ ahlak bakımından insanların en temiz, kırâat bakımından en güzeli idi. Zahid ve cömert idi. Altmış yıl Nebî (s.a.v.)’in mescidinde namaz kıldı”¹²⁴ demiştir.

Kısaca şahsi özelliklerini zikretmeye çalıştığımız imam Nâfi’ kırâat ilmi başta olmak üzere Arapça ve hadis ilimlerinde de alim ve güvenilir bir zat idi. Tabîinden sonra Medîne’nin kırâat imamıdır. Tebe-i tâbiünden olan imam Nâfi’, kırâatını Medîne’li tâbiîn bir cematten arz yoluyla almıştır. Bu tâbiîn topluluğundan bazıları ise şunlardır¹²⁵: Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rac (117/735), Ebû Ca’fer el-Kâfî (127/744), Seybe b. Nisâh (130/747), Yezîd b. Rûmân (120/738), Müslim b. Cündeb (110/728), Salih b. Huvât (?) el-Esbağ b. Abdülazîz en-Nahvî (?) Abdurrahman b. El-Kasım b. Muhammed b. Ebû Bekr es-Sıddık (126/739) ez-Zührî (124/741).

İmam Nâfi’ tâbiünden aldığı kırâatını, yetmiş küsur sene gibi uzun bir zaman Medîne’de insanlara okutmuştur. Nitekim Zehebî (744/1372) Siyer’inde Ebû Kasım el-Hüzelî (465/1072)’nin Kâmil’inden naklen: “İmam Nâfi’ uzun ömürlü idi. İnsanları hicrî 95 senesinde okutmaya başlamıştı. Büyük bir gayret ve azimle ezber yaptırdığı kimselere sık sık gider gelir öğretirdi. Böyle uzunca bir zaman, muhtemelen hicri 120 senesi dolaylarında devrinin büyük alimlerine rağmen, insanları okutmaya devam etti.” demektedir. Bundan dolayı imam Mâlik (179/795): “Nâfi’ kırâatta insanların imamıdır”¹²⁶ demiştir.

Ebû Bekr b. Mücâhid (324/935), imam Nâfi’ hakkında şöyle demektedir: “Nâfi’ tâbiünden sonra Rasûlüllah (s.a.v.)’in şehrinde kırâat okutmuştur. Kırâat

¹²⁴ İbnü’l-Cezerî, age, II, 333; Taşköprizâde, age, II, 28; Kamhâvî, age, ay.

¹²⁵ Zehebî, age, I, 107; İbnü’l-Cezerî, age, II, 330.

¹²⁶ Zehebî, Siyer, VII, 337; a.mlf, Ma’rifê, I, 108.

vecihlerini çok iyi bilen ve memleketi Medîne'de gelip geçmiş imamların izlerini taşıyan bir zat idi".¹²⁷

Leys b. Sa'd (175/791): "Hicrî 133/731 yılında hacca gittiğimde, insanların kırâatta Medîne'deki imamı Nâfi' idi"¹²⁸ demektedir.

Ebû Şâme (665/1267), imam Nâfi'in kırâatı hakkında şöyle demektedir: "Mekke ve Medîne halkı umumen, Nâfi' ve Âsım (128/745)'in ittifak ettikleri kırâatlar üzerinde icma edip bunu tercih etmişlerdir. Bu iki imamın kırâatı, kırâatların en sağlamı, sened bakımından en sıhhatlisi ve Arap dili açısından en fasihidir".¹²⁹

İmam Nâfi'in kırâatının sahih olduğuna ve senedinin H.z. Peygamber (s.a.v.)'e nasıl ulaştığına dair şu rivâyet nakledilir:

Übeyd b. Meymûn et-Tibbân (204/819) bildiriyor: "Hârûn b. Müseyyib(?) bana; "Kimin kırâatını okuyorsun?" diye sordu. Ben de cevaben "Nâfi' Ebû Nua'ym'in" dedim. "Peki Nâfi' kırâatını kimden aldı?" deyince cevaben şöyle dedim. "İmam Nâfi' bize haber verdi ki, o Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (117/735)'den el-A'rec'de Ebû Hüreyre (59/678) (r.a.)'den Ebû Hüreyre de Übey b. Ka'b (19/640) (r.a.)'den okudum" dedi. Übey b. Ka'b ise; "Rasûlullah bana, Kur'ân'ı okudu. Ve şöyle buyurdu: "Cebrâil (a.s.), Kur'ân'ı sana okumamı bana emretti"¹³⁰ demektedir.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290/902) babasına: "Sana hangi kırâat daha sevimli geliyor?" diye sordu. Babası da cevaben: "Medîne ehlinin, yani Nâfi'in

¹²⁷ İbnü Mücâhid, age, 54; İbnü'l-Cezerî, age, II, 331; Kamhâvî, age, 9.

¹²⁸ Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ'*, II, 443, İbnü'l-Cezerî, age, II, 333; Kamhâvî, age, 9.

¹²⁹ Ebû Şâme, age, 136-137.

¹³⁰ İbnü Mücâhid, age, 55

kırâatı” dedi: “Peki, bu kırâat olmasaydı?” diye sorduğumda, “Âsım’ın kırâatı” diye cevap verdi demektir.¹³¹

Kırâat ilmindeki mevki ve mertebesine kısaca değindiğimiz imam Nâfi’, aynı zamanda hadis ilmiyle de meşgul olmuştur. O, hadis alimleri nazarında doğru sözlü ve güvenilir bir zattır.

Yahya b. Ma’in (233/847), İbnü Sa’d (230/844) ve İbnü Hibbân (354/965), Nâfi’ in hadiste sika (güvenilir) olduğu görüşündedirler.¹³²

Ahmed b. Hanbel (241/855): “Kendisinden Kur’ân alınır, fakat hadiste mühim birisi değildir”¹³³ demektir.

Nesâî (279/892) ve İbnü Adıyy (365/975) onun hakkında: “Lâ be’sse bihi”^{134,135} demektir.

Sâcî (307/918) ve Ebû Hâtim (277/890): “Nâfi’ doğru sözlü ve kendisinden hadis alınmaya elverişlidir”¹³⁶ demektir.

¹³¹ Zehebî, age, I, 108; İbnü’l-Cezerî, age, II; 332; Kamhâvî, age, 9.

¹³² İbnü Adıyy, *el-Kâmil fî Duafâi’r-Ricâl*, VII, 51; Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, X, 407; İbnü’l-İ’mâd, age, I, 270.

¹³³ İbnü Ebî Hâtim, age, VII; 457; İbn Adıyy, age, VII; 51; Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, IV; 242; Askalânî, age, X, 407; İbnü’l-İ’mâd, age, I, 270.

¹³⁴ Bu terim râvîlerin ta’dilinde kullanılan ve İbnü. Ebî Hâtim’in tertibine göre ikinci, Zehebî’nin tertibine göre üçüncü, İbnü Hacer’in tertibine göre de dördüncü mertebeye delalet eden tabirlerden biri olup “bir beis yoktur” veya “fena değil” manasına gelir. İbnü Ma’in ve Ebû Zür’a’ ya göre ise bu siga râvînin sika olduğuna delalet eder. Ancak bu tabir ile sika tabiri arasında bir farkın olduğu muhakkaktır. (Bkz. Koçyiğit Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 243-244; Aydınî Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 86).

¹³⁵ Zehebî, *Siyer*, VII; 337; Askalânî, age, X, 407.

¹³⁶ İbnü Ebî Hâtim, age, VIII, 457; Zehebî, *Siyer*, VII; 336; Askalânî, age, X, 408

İmam Nâfi', tâbiünden; Fatma binti Ali b. Ebî Talib(?), Zeyd b. Eslem (136/754), Ebû'z-Zinâd (130/748), Âmir b. Abdullah b. Zübeyr (120/738), Muhammed b. Yahya b. Habbân (121/739), Abdullah b. Ömer'in azadlısı Nâfi' (117/735), el-A'rec (117/735), Safvan b. Süleym (132/750) ve diğerlerinden hadis rivâyet etti. Kendisindedir İsmail b. Ca'fer (108/796), el-Esmaî' (216/839), Muhammed b. Müslim el-Medenî (123/741), Ebû Kurra Mûsâ b. Tarık (?), İsâ b. Mînâ Kâlûn (220/835), Ka'nebî (221/836) gibi şahıslar hadis rivâyet etmişlerdir.¹³⁷

İbnü Adıyy: "Nâfi'in Ebû'z-Zinâd, Ebû'z-Zinâd'ın el-A'rec, el-A'rec'in ise Ebû Hureyre (r.a.)'dan rivâyet ettiği bir hadis nüshası vardır. Ebû Fûdeyk, Nâfi'den, Ahmed b. Salih'in de Ebû Fûdeyk'den aldığı ve imam Nâfi'ye ait olan bu nüsha 110 hadis içermektedir. Yine Nâfi'in el-A'rec'den, el-A'rec'in de Ebû Hüreyre (r.a.)'dan rivâyet ettiği 100 hadislik bir nüshası daha mevcuttur"¹³⁸ demektedir.

Yine İbnü Adıyy'nin Saî'd b. Haşim el-Mahzûmî (?)'den naklen bildirdiğine göre; "Keza Nâfi'in ehl-i beytten bir cemaatin kendisinden rivâyet ettiği farklı konularda 50 kadar hadisi mevcuttur."İbnü Adıyy, sözüne devamla: "Ben, Nâfi'in rivâyet ettiği hadisler arasında münker hiçbir hadis görmedim ve ondan hadis alınmasında da bir mani olmadığını umuyorum"¹³⁹ demektedir.

İmam Nâfi''den rivâyet edilen hadislerden hiçbiri Kütüb-i Sitte'de bulunmamakta,¹⁴⁰ buna sebep olarak da, kendisinin bütün gücünü kırâat ilmi okutmak için harcaması gösterilmektedir.¹⁴¹

¹³⁷İbnü Ebî Hâtim, age, VIII, 456 Zehebî, Siyer, VII; 337; Askalâni, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 407; a.mlf, *Lisânü'l-Mîzân*, VII; 408,

¹³⁸ İbnü Adıyy, age, VII; 51; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, IV, 242; a.mlf, *Marife*, I, 110.

¹³⁹ İbnü Adıyy, age, ay; Zehebî, age, I, 110; İbnü'l-Cezerî, age, II, 333.

¹⁴⁰ Zehebî, *el-İ'ber*, I, 198; a.mlf, *Ma'rife*, I, 110; İbnü'l-Cezerî, age, II; 333.

Medîne'nin reîsü'l-kurrâsı olan Nâfi', yaklaşık 70 küsur sene boyunca insanlara kırâat ilmini okutmuştur.¹⁴² Bu sebeple kendisinden, beldeleri farklı çok sayıda talebe arz ve sema yoluyla kırâat okumuştur.

Talebelerini beldelerine göre gruplar halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

Medîneli talebeleri:

İsmail b. Ca'fer (108/796), Îsâ b. Verdân (160/776), Süleyman b. Müslim b. Cemmâz (170/786), Mâlik b. Enes (179/795)- zikredilen bu dört kişi aynı zamanda Nâfi'in akranıdır-, İshak b. Muhammed (226/840), Ebû Bekr b. Ebî Üveys (230/844), İsmail b. Ebî Üveys (227/841), Yakub b. Ca'fer (?), Abdurrahman b. Ebû'z Zinâd (130/748), Îsâ b. Mînâ Kâlûn (220/835), Sa'd b. İbrahim (201/816), Yakub b. İbrahim (208/823), Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (209/824), ez-Zübeyr b. Âmir (?), Halef b. Veddâh (?), Ebû'z-Zikr Muhammed b. Yahya (?) Ebû'l Aclân (?) Ebû Gassan Muhammed b. Yahya b. Ali(?) Safvan (198/813), Muhammed b. Abdullah b. İbrahim b. Vehb (?)¹⁴³.

Mısırlı talebeleri:

Mûsâ b. Tarık Ebû Kurra el-Yemânî (?) Abdülmelik b. Küreyb el-Esmâî (216/831), Halid b. Mahled el-Kutvânî (211/826), Ebû Amr b. el-Alâ (154/770), Ebû'r-Rabi' ez-Zehrânî (234/848), Hârice b. Mus'ab el-Horasânî (168/784), Halef b. Nezzâr el-Eslemî (?), Seklâb b. Şeybe (191/806), Osman b. Sa'îd Verş (197/812), Abdullah b. Vehb (197/812), Muhammed b. Abdullah b. Vehb (?) Mua'llâ b. Dıhye (?), el-Leys b. Sa'd (175/791), Eşheb b. Abdüllazîz (?) Humejd b. Selâme (?)¹⁴⁴

¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî, age, ay.

¹⁴² İbnü'l-Cezerî, age, II, 331; Ziriklî age, VIII, 5; Kamhâvî, age, 9.

¹⁴³ İbnü Mücâhid, age, 63,64; Zehebî, age, I, 107,108; İbnü'l-Cezerî, age, II, 331.

¹⁴⁴ İbnü Mücâhid, age, ay; İbnü'l-Cezerî, age, ay;

Şamlı talebeleri:

Utbe b. Hammâd eş-Şâmî (?), Ebû Müshir ed-Dımeşkî (218/829), el-Vefid b. Müslim (195/810), Arrak b. Halid (200/815), Huveylid b. Mi'dân (?)¹⁴⁵.

Bunların dışında:

Kerdem el-Mağribî (?), Abdullah b. İdris el-Evdî (192/807), Elgâz b. Kays el-Endelüsî (?), Ebû Bekr el-Kavrasî (?), Muhammed el-Kavrasî (?), imam Nâfi'den kırâat alıp rivâyet etmişlerdir.

İSÂ B. VERDÂN (160/776)

Künyesi Ebû'l-Hâris'tir. Medînelidir. Kırâat ilminde ehliyet sahibi bir zattır. İlk önce Ebû Ca'fer (127/744) ve Şeybe b. Nisâh (130/747)'dan daha sonra da Nâfi' (169/785)'den arz usülüyle kırâat okumuştur. Aynı zamanda Nâfi'nin akranı ve arkadaşlarındandır.¹⁴⁶

İsâ b. Verdân, Ebû Ca'fer'in kırâatını telakki edip, rivâyet eden meşhur iki râvîden biridir.¹⁴⁷

Ebû Amr Osman b. Sa'îd ed-Dânî (444/1052): "İsâ b. Verdân, Nâfi'in en değerli ve en eski samimi arkadaşlarından biri idi. Nitekim isnatta da ona müşareket etmiştir"¹⁴⁸ demektedir.

Zeyd b. Eslem (136/754), İsâ b. Verdân'a: "Ebû Ca'fer ve Şeybe b. Nisâh'ın kendilerine gelen her kişiye onar ayet, onar ayet okuttukları gibi sen de kardeşlerine kırâat okut" derdi.¹⁴⁹

¹⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, age, ay.

¹⁴⁶ Zehebî, age, I, 111; İbnü'l-Cezerî, age, I, 616; Kamhâvî, age, 65.

¹⁴⁷ Kamhâvî, age, 64.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, age, I, 616; Kamhâvî, age, 65.

¹⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, age, ay.

Îsâ b. Verdân'dan arz usûlüyle kırâat okuyup rivâyet eden kimseler ise şunlardır¹⁵⁰

1. İsmail b. Ca'fer el-Medenî (180/796)
2. Kâlûn (220/835)
3. Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (209/824)

Îsâ b. Verdân, İbnü'l Cezerî (833/1429)'nin tahminine göre 160 / 776 senesinin sonlarında vefat etmiştir.¹⁵¹

V. TALEBELERİ

Hocası Nâfi'den kırâat ilmini arz yoluyla alıp tahsil eden Kâlûn, uzun yıllar bu ilmi öğrenmekle meşgul olmuş, aynı zamanda onu uzun müddet okutmuştur. Medîne'nin bir ilim merkezi olması hasebiyle, buraya çeşitli bölgelerden gelen kişilere, Kâlûn kırâat ilmi okutmuştur. Kaynaklarda ismi geçen ve Kâlûn'dan kırâat ilmini arz ve sema yolu ile telakki edip rivâyet eden kimseler şunlardır:¹⁵²

1. Muhammed b. Hârun el-Mervezî Ebû Neşîd (258/872)

Künyesi Ebû Ca'fer, ismi Muhammed b. Hârun er-Rabeî', el-Harbî, el Bağdâdî, veya el-Mervezî¹⁵³ dir. Ebû Neşîd diye tanınan, büyük zabt sahibi, kırâat alimi ve bu sahada şöhret kazanmış güvenilir bir zat idi¹⁵⁴. Hicrî 180 kûsür yılında dünyaya gelmiştir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Zehebî, age, I, 111; İbnü'l-Cezerî, age, I, 616; Kamhâvî, age, 65.

¹⁵¹ İbnü'l-Cezerî, age, I, 616.; amlf, *en-Neşr*, I, 179.

¹⁵² Zehebî, age, I, 156; İbnü'l-Cezerî, age, I, 615, 616; Kamhâvî, age, 11, 12.

¹⁵³ Zehebî, *Siyer*, XII, 324; İbnü'l-Cezerî, age, II, 272;

¹⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, ay; İbnü'l-Cezerî, age, ay; amlf, *en-Neşr*, I, 113.

¹⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 324.

Ebû Neşîd kırâat ilmini, Kâlûn'dan arz usûlüyle, Ravh b. Ubâde (205/821), Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî (212/828), Yahya b. Ebî Bûkeyr (208/824), Ebû'l-Muğîre Abdülkuddûs el-Hımsî (212/828), Ali b. Ayyâş (218/832), Ebû'l-Yemân (222/835), Amr b. er-Rabî' el-Mısrî (?) el-Velîd b. Utbe el Mukrî (240/855) ve diğerlerinden de sema yoluyla almıştır.¹⁵⁶

Kendisinden de Ebû Hassan Ahmed b. Muhammed b. El-Eş'as (y.k., 300/912) kırâatı arz yoluyla alıp rivâyet etmiştir. Kâlûn rivâyetinin Ebû Neşîd tarîki, el-Eş'as tarîkiyle daha sonraki nesillere intikal etmiştir. Aynı zamanda bütün kırâat kitaplarında yer alan tek tarîk, el-Eş'as tarîkidir.¹⁵⁷

Ayrıca Abdullah b. Fudayl (?) da Ebû Neşîd'den arz usûlüyle kırâat alıp rivâyet etmiştir. Fakat bu tarîk bize sadece Ebû'l-İ'z el-Kalânîsî (521/1127)'nin el-Kifâyetü'l-Kübrâ adlı kitabı vasıtasıyla ulaşmıştır.¹⁵⁸

Ebû Neşîd, hadis öğrenmek için çok seyahat etmiş bir hadis hafızıdır.¹⁵⁹ Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî (212/828), Ebû'l-Muğîre el-Hımsî (212/828), Yahya b. Ebî Bûkeyr (208/824) ve bu tabakaya giren diğer muhaddislerden hadis işitmiştir.¹⁶⁰

Kendisinden de Ebû Bekr b. Ebî'd-Dünyâ(?), İbnü Sa'd (230/844), İbnü Ebî Hâtîm (327/938), el-Mehâmîli (?), İbnü Mâce (273/886), İbnü Mahled (260/874), Kasım b. el-Mutarrız (305/917), Abdullah b. Nâciye (301/913), hadis rivâyet etmişlerdir.¹⁶¹ İbnü Ebî Hâtîm (327/938), Ebû Neşîd'in doğru sözlü olduğunu ve

¹⁵⁶ Zehebî, age, XII, 324-325; İbnü'l-Cezerî, age, II, 272.

¹⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, age, II, 272, 273.

¹⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, age, II, 273.

¹⁵⁹ Zehebî, *Ma'rife*, I, 223.

¹⁶⁰ Zehebî, age, ay.

¹⁶¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 325; a.mlf, *Ma'rife*, I, 223; İbnü'l-Cezerî, age, II, 273.

kendisinin babasıyla beraber olduğu halde Bağdat'ta iken ondan hadis işittiğini söylemektedir.¹⁶²

İbnü Mahled (260/874), onun hafız,¹⁶³ ed-Dârekutnî (385/995) ise sika¹⁶⁴ (güvenilir) olduğunu ifade etmektedirler.

Ebû Neşîd, hicrî 258 yılının Şevval ayında vefat etmiştir.¹⁶⁵

2. Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî (250/864)

Künyesi Ebû'l-Hasan, ismi Ahmed b. Yezîd b. Ezzaz el-Hulvânî'dir. Yezdaz es-Saffâr ismiyle de bilinir.¹⁶⁶

Kırâat ilminde büyük maharet kesbetmiş, güvenilir büyük bir alimdir. Özellikle Kâlûn ve Hişâm rivâyetinde itkan ve zabt sahibi bir zattır.¹⁶⁷

Hulvânî kırâat ilmini Mekke'de Ahmed b. Muhammed el-Kavvâs (?) Medîne'de Kâlûn (220/835), İsmail b. Ebî Üveys (227/841) ve Ebû Bekr b. Ebî Üveys (230/844)'den, Kûfe ve Irak'ta Halef (229/843), Hallâd (220/835), Ca'fer b. Muhammed el-Haşnekî (?), Ebû Şuayb el-Kavvâs(?), Hüseyin b. el-Esved(?), ed-Dûrî (240/854), İbrahim b. el-Hasan, el-Allâf (235/849), Süheyl b. Ebû Salih(?)'den, Şam'da Hişâm b. Ammâr (245/859), Mâlik (179/795), el-Leys (175/791) gibi alimler topluluğundan tahsil etti.¹⁶⁸

¹⁶² Zehebî, age, XII, 325; a.mlf, *Marife*, I, 223.; İbnü'l-Cezerî, age, II, 273; a.mlf, *en-Neşr*, I, 113.

¹⁶³ Zehebî, age, XII, 325.

¹⁶⁴ Zehebî, age, ay; İbnü'l-Cezerî, age, II, 273.

¹⁶⁵ Zehebî, age, ay; a.mlf, *Ma'rife*, I, 223; İbnü'l-Cezerî, age, ay.

¹⁶⁶ Zehebî, age, I, 222; İbnü'l-Cezerî, age, I, 149.

¹⁶⁷ Zehebî, age, I, 222; İbnü'l-Cezerî, age, I, 149; a.mlf, *en-Neşr*, I, 113.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, age, I, 149.

Kendisindende el Fadl b. Şâzân (260/874), el-Fadl'ın oğlu el-Abbâs b. el-Fadl (310/922), Muhammed b. Bessâm(?), Muhammed b. Amr b. Avn el-Vâstî (270/886), Ahmed b. Süleyman b. Zebbân (?), Ahmed b. el- Heysem (?), el-Hasan b. el-Abbâs b. Ebû Mihrân (289/903), el-Hüseyn b. Ahmed el-Cezîrî (?) Muhammed b. Ahmed b. İmrân (?) Ca'fer b. Muhammed el-Heysem (290/904), el-Hüseyn b. Ali b. Hammad el-Ezrak (y.k., 300/912) Muhammed b. İshak el-Buhârî (?) Ubeydullah b. Muhammed (?) Hayyûn el-Müzevvik (305/917), Ömer b. Şücâ(?), Ebû Bekr b. Muhammed b. Ali (?), Muhammed b. Ahmed er-Râzî (310/922), Muhammed b. Ubeydil el-Fârisî (?), Mûsâ b. Yakub el-Mukrî (?), Muhammed b. Ahmed b. Ali es-Saydalânî (?) kırâat okumuştur.¹⁶⁹

Hulvânî hadis ilmiyle de iştigal etmiştir.

İbnü Ebî Hâtîm (327/938) kendisine Hulvânî'nin hadisteki kariyerinden sorulduğunda, onun kırâatta olduğu gibi hadiste de söz sahibi olmadığını ima etmiştir.¹⁷⁰

Hulvânî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsrâîl el-Kassâ' (671/1267)'in tesbitine göre hicrî 250 yılında vefat etmiştir.¹⁷¹

3. Ahmed b. Salih el-Mısrî (248/862)

Ebû Ca'fer Ahmed b. Salih el-Mısrî hicrî 170 yılında doğmuştur.¹⁷² Kâlûn ve Verş (197/812)'ten arz ve sema yoluyla kırâat okuyup her ikisindende rivâyette bulunmuştur. Ayrıca, İsmail b. Ebî Üveys (227/841), Ebû Bekr b. Ebî Üveys (230/844)'ten de kırâat okumuştur.¹⁷³ Haramî b. Umâre (?)'den imam Âsım

¹⁶⁹ Zehebî, age, I, 222; İbnü'l-Cezerî, age, I, 150;

¹⁷⁰ Zehebî, age, ay.

¹⁷¹ Zehebî, age, I, 222; İbnü'l-Cezerî, age, I, 150.

¹⁷² Zehebî, age, I, 184; İbnü'l-Cezerî, age, I, 62.

¹⁷³ Zehebî, age, I, 185; İbnü'l-Cezerî, age, I, 62.

(128/745)'ın kırâatını rivâyet etmiştir.¹⁷⁴ Kendisinden de Ahmed b. Muhammed b. Haccac er-Rüşdîni(?), el-Hasan b. el-Kasım b. Abdullah (350/962) kırâat rivâyet etmişlerdir.¹⁷⁵

Ahmed b. Salih aynı zamanda el-Buhârî (256/870)'nin kendisini "güvenilir ve emin"¹⁷⁶ diye nitelediği muhaddis bir zattır.

Kendisinden el-Buhârî (256/870), Ebû Dâvûd (275/888), Muhammed b. Yahya el-Hüzelî (?), Muhammed İsmail et-Tirmizî (279/892), Ebû Bekr b. Ebû Dâvûd (?) ve daha birçok kimseler hadis rivâyet etmişlerdir.¹⁷⁷

Ahmed b. Salih el-Mısırî hicrî 248 yılının Zilkâde ayında vefat etmiştir.¹⁷⁸

4. Ahmed b. İsâ el-Medenî(?)

Kâlûn'un oğlu olup babasından arz usûlüyle kırâat tahsil etmiş babasının vefatından sonra Medîne'de kırâat ilmini insanlara okutmuştur.

Kendisinden de el-Hasan b. Ebî Mihrân el-Ömerî (289/902), ve en-Nebekî el-Hâşimî(?) arz usûlüyle kırâat okumuşlardır.¹⁷⁹

5. Mûsâ b. İshak el-Kâdî (297/911)

Ebû Mûsâ, Mûsâ b. İshak b. Mûsâ b. Abdullah b. Mûsâ b. es-Sahâbî Abdullah b. Yezîd el-Ensârî el-Hatmî hicri 200 küsür yılında dünyaya gelmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁴ Zehebî, age, I, 185; İbnü'l-Cezerî, age, I, 62.

¹⁷⁵ Zehebî, age, ay; İbnü'l-Cezerî, age, ay.

¹⁷⁶ Zehebî, age, ay

¹⁷⁷ Zehebî, age, ay.

¹⁷⁸ Zehebî, age, I, 188; İbnü'l-Cezerî, age, ay.

¹⁷⁹ Zehebî, age, I, 224; İbnü'l-Cezerî, age, I, 94.

¹⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, XIII, 579; İbnü'l-Cezerî, age, II, 317.

Mûsâ b. İshak, Şâfiî mezhebinin fakihlerinden olup Neysâbur ve el-Ehvaz'da kadılık yapmıştır.¹⁸¹

Mûsâ b. İshak; Kâlûn, Ebû Hişâm er-Rifâi (248/862), Hârun b. Hâtem (249/863) ve Muhammed b. İshak el-Müseyyibî(236/849)'den kırâat rivâyet etmiş, kendisinden de Ebû Bekr b. Mücâhid (324/935) rivâyette bulunmuştur.¹⁸²

İbnü Ebî Hâtim (327/938)in "O güvenilir ve doğru sözlü bir kimsedir, ben de ondan hadis yazdım"¹⁸³ diye övdüğü Mûsâ b. İshak aynı zamanda muhaddis bir zattır.

Kâlûn İsâ b. Mînâ (220/835), Ahmed b. Yunus el Yarbûi (227/841), Ali b. el-Câ'd (230/843), Ali b. el-Medenî (234/848), Yahya b. Bişr (229/842), Ebû Nasr et-Temmâr (228/841), babası İshak el-Hatmî (244/858), ve başka birçok kimselerden hadis rivâyet etmiş, kendisinden de Abdûlbaki b. Kânî (351/962), Habib el-Kazzâz (?) Ebû Muhammed b. Mâsî (369/979) ve diğerleri rivâyette bulunmuşlardır.¹⁸⁴

Mûsâ b. İshak hicrî 297 yılında el-Ehvaz'da vefat etmiştir.¹⁸⁵

6. Abdullah b. İsâ el-Medenî (287/901)

Künyesi Ebû Mûsâ olan Abdullah b. İsâ b. Abdullah b. Şuayb b. Hubeyb b. Mâhân el-Kureşî el-Medenî, Tayyare takma ismiyle bilinmektedir. Hicrî 195 yılında Medîne'de doğmuştur.

---

¹⁸¹ Zehebî, age, XIII, 580.

¹⁸² Zehebî, age, XIII; 580.

¹⁸³ Zehebî, age, ay.

¹⁸⁴ Zehebî, age, ay.

¹⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 581; İbnü'l-Cezerî, age, II, 317.

Kırâat ilmini arz ve sema yoluyla Kâlûn'dan tahsil etmiş, kendisinden de Muhammed b. Ahmed b. Münîr (?) kırâat rivâyet etmiştir. Hicrî 287 yılının Safer ayında vefat etmiştir.¹⁸⁶

7. İsmail b. İshak el-Kâdî (282/896)

Künyesi Ebû İshak, ismi İsmail b. İshak b. İsmail b. Hammâd b. Zeyd el-Kâdî el-Ezdî el-Bağdâdî'dir. Hicri 199 yılında doğmuş, güvenilir, meşhur ve büyük bir zattır. Kâlûn'dan kırâat rivâyet ederek rivâyetlerini bir nüsha haline getirmiştir. Kırâatlar konusunda bir kitap tasnif ederek bu kitabında 20 imamın kırâatını toplamıştır.

Kendisinden şu kişiler kırâat alıp rivâyet etmişlerdir:

İbnü Mücâhid (324/935), İbnü'l-Enbârî (328/939), Muhammed b. Ahmed el-İskâfî (381/991), Muhammed b. Ca'fer el-Firyâbî (?), Muhammed b. Hamid el-Bağdâdî (?), Ahmed b. Muhammed b. Sa'îd (?), Muhammed b. el-Hasan b. Yunus b. Muhammed b. Hârûn ez-Zürakî (?) ve Muhammed b. el-Hatîb.

İsmail b. İshak el-Kâdî hicrî 282 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁸⁷

8. İbrahim b. el-Hüseyn el-Kisâî (277/890)

Künyesi Ebû İshak, ismi ise İbrahim b. el-Hüseyn b. Ali b. Deyzîl el-Hemedânî el-Kisâî'dir. Arz ve sema yoluyla Kâlûn'dan kırâat rivâyet etmiş, bu rivâyetlerini nüsha halinde bir araya getirmiştir. Meşhur sika bir zattır. Kendisinden el-Hasan b. Abdurrahman el-Kerhî el-Hayyât (?), Ebû Ca'fer Muhammed b. Mûsâ es-Sâvî (y.k. 330/944) kırâat rivâyet etmişlerdir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, age, I, 440.

¹⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, age, I, 162.

¹⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 184-185; İbnü'l-Cezerî, age, I, 11-12.

9. İbrahim b. İlsâ b. Mînâ el-Medenî (?)

Kâlûn'un oğlu olup, babasından kırâat ilmini tahsil etmiştir. Kendisinden de Muhammed b. Abdullah b. Fülejh kırâat okumuştur.¹⁸⁹

10. İbrahim b. Muhammed b. İshak el-Medenî(?)

Kâlûn'dan kırâat okumuştur. İsmail b. Müslim (y.k.260/874) ve Ebû Bekr b. Ebî Üveys(230/844)'ten de rivâyetlerde bulunmuştur. Kendisinden de Ahmed b. Muhammed b. Sadaka (?) kırâat rivâyet etmiştir.¹⁹⁰

11. el-Hasan b. Ali eş-Şahhâm(?)

Künyesi Ebû Ali ve Ebû İmrân, ismi ise el-Hasan b. Ali b. İmrân eş-Şahhâm'dır. Arz usûlüyle Kâlûn'dan kırâat okumuştur. Kendisinden de Ebû'l-Abbâs Muhammed b. el-Hasan b. Yunus en-Nahvî (332/946) ve Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Müeddeb(323/937) arz usûlüyle kırâat tahsil etmişlerdir.¹⁹¹

12. Salim b. Hârûn (?)

Ebû Süleyman Salim b. Hârûn b. Mûsâ el-Mübarek el-Leysî el-Müeddeb, kırâat ilmini arz yoluyla Kâlûn'dan okumuştur. Kendisinden de Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Şenbûz (328/939) arzen kırâat okumuştur¹⁹²

13. ez-Zübeyr b. Muhammed el-Ömerî (270/884)

Künyesi Ebû Abdullah ve Ebû Abdurrahman, ismi ise ez-Zübeyr b. Muhammed b. Abdullah b. Salim b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Ömerî'dir. Kâlûn'dan, Ebû Ca'fer (127/744)'in kırâatını okumuştur. Kendisinden de Ca'fer b.

---

¹⁸⁹ İbnü'l -Cezerî, age, I, 22.

¹⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, age, I, 23.

¹⁹¹ İbnü'l Cezerî, age, I, 225.

¹⁹² İbnü'l Cezerî, age, I,301

Muhammed b. Kûfî (y.k. 330/944), Muhammed b. Ahmed b. Şenbûz (328/939) kırâat okumuşlardır. Mescid-i Nebevî'de imamlık yapmışlardır. Uzun bir ömür yaşamış olan ez-Zübeyr b. Muhammed 270 senesinden sonra vefat etmiştir.¹⁹³

14. Abdullah b. Muhammed el-Ömerî (293/907)

Künyesi Ebû Bekr, ismi Abdullah b. Muhammed b. Abdülazîz b. Abdullah b. Abdülazîz b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Ömerî el-Kâdî el-Mekkî'dir. Mısır'da yaşamıştır. Sema yoluyla Kâlûn'dan kırâat rivâyet etmiş ve bunları bir nüsha halinde toplamıştır. Kendisinden de İbrahim b. Abdürrezzak (339/950) rivâyet etmiştir. Hicrî 293 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁴

15. Abdullah b. Fülehy (?)

Tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b. Fülehy el-Medenî'dir. Arz usûlüyle Kâlûn'dan kırâat rivâyet etmiş, kendisinden de oğlu rivâyet etmiştir.¹⁹⁵

16. Muhammed b. Abdülhakem el-Kutrî(?)

Künyesi Ebû'l-Abbâs, adı Muhammed b. Abdülhakem b. Yezîd el-Kutrî er-Remlî'dir. Kâlûn'dan sema yoluyla kırâat alıp bunları bir nüsha halinde toplamıştır. Adem b. Ebî İyâs (?)'tan da kırâat işitmiştir. Kendisinden ise Muhammed b. Yusuf b. Bişr el - Heravî (330/941) ve Osman b. Muhammed es-Semerkindî (345/956) kırâat rivâyet etmiştir.¹⁹⁶

17. Mus'ab b. İbrahim ez-Zübeyrî (?)

Künyesi Ebû Abdi'z-Zübeyrî, ismi Mus'ab b. İbrahim b. Hamza b. Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm ez-Zührî el-Medenî'dir.

¹⁹³ İbnü'l-Cezerî, age, 293-294

¹⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, age, I, 492.

¹⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, age, I, 441.

¹⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, age, II, 159.

Kâlûn'dan kırâat okumuş ve bu kırâatı bir nüsha haline getirmiştir. Kâlûn'un değerli dostlarındandır. Mâlik b. Enes (179/795)'den rivâyet etmiştir. Kendisinden ise el-Fadl b. Dâvûd b. Ebî Ratbe (?), Muhammed b. Abdullah b. Fülejh(?) ve Muhammed b. İbrahim b. Zevzân (?) kırâat okumuşlardır.¹⁹⁷

18. Muhammed b. Osman Ebû Mervân el-Osmânî (241/855)

Künyesi Ebû Mervân, ismi Muhammed b. Osman b. Halid b. Muhammed b. Amr b. Abdullah b. el-Velîd b. Osman b. Affân el-Kureşî el-Osmânî el-Medenî, el-Mekkî'dir. Güvenilir, meşhur bir kırâat alimidir. Kâlûn'dan arz ve sema usûlüyle kırâat rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ahmed b. Nasr et-Tirmizî (?), Ahmed b. el-Heysem el-Belhî(?) ve Ahmed b. Abdullah b. el-Alâ' kırâat rivâyet etmiştir. Hicrî 241 yılında vefat etmiştir¹⁹⁸

---

¹⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, age, II, 299.

¹⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, age, II, 196.

İKİNCİ BÖLÜM

KÂLÛN RİVÂYETİ VE ÖZELLİKLERİ

I. KÂLÛN RİVÂYETİNİN İSNÂDI

“Rivâyetin isnâdı” ibaresiyle anlatmak istediğimiz; Kâlûn’un, hocası Nâfi’den telakki ettiği rivâyetin hiçbir inkıtaya uğramaksızın H.z. Peygamber (s.a.v.)’e kadar ulaşmasıdır. Çünkü kırâat ilminde rivâyetin sahih olması çok büyük önem taşır. Bu sebeple biz de Kâlûn rivâyetinin tahliline geçmeden önce, bu rivâyetin gerçekten sika kurrâlar aracılığıyla Kâlûn’a ulaştığını ortaya koymak istiyoruz.

Kâlûn rivâyetinin isnâdı muttasıl olup H.z. Peygamber (s.a.v.)’e şu şekilde ulaşmaktadır.

Sahâbe-i Kirâm’dan H.z. Ömer b. el-Hattâb, Übey b.Ka’b ve Zeyd b. Sabit (r.anhüm), imam Nâfi’in kırâatını H.z. Peygamber (s.a.v.)’den doğrudan almışlardır. Bunu Şeybe b. Nisâh, H.z. Ömer (r.a.)’den sema yoluyla almış, ondan da Nâfi’, Nâfi’den de Kâlûn arz yoluyla almıştır.

Bu kırâatı, Übey b. Ka’b (r.a.)dan alan zatlar; İbnü Abbas, Ebû Hureyre, Abdullah b. Ayyâş b. Rabîa el-Mahzûmî’dir.

Aynı kırâatı İbnü Abbas’tan, Sa’îd b. el-Müseyyeb aldı. Ondan da Zührî, Zührî’den de Nâfi’’, Nâfi’’den de Kâlûn arz yoluyla almıştır. Yine Nâfi’, İbnü Abbas yoluyla Paygamberimiz (s.a.v.)’e ulaşan bu kırâatı, Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec ve Ebû Ca’fer’den, Kâlûn da Nâfi’’den arz yoluyla almıştır.

Ebû Hureyre (r.a.)’dan alan zatlar; Ebû Ca’fer, Sa’îd b. el-Müseyyeb, Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec ve Salih b. Huvât’tır. Bu kırâatı el-Müseyyeb’den Zührî, Zührî’den Nâfi’, Nâfi’den de Kâlûn almıştır. Yine Nâfi’ Ebû Hureyre kanalıyla Peygamberimiz (s.a.v.)’e ulaşan bu kırâatı, Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec, Salih b. Huvât ve Ebû Ca’fer’den, Kâlûn’da Nâfi’’den arz yoluyla almıştır.

Abdullah b. Ayyâş (r.a.)'dan alan zatlar; Ebû Ca'fer, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Yezid b. Rûmân, Şeybe b. Nisâh ve Müslim b. Cündeb'dir. Nâfi' ise kırâatı bu zatlardan almış, Nâfi'den de Kâlûn arz yoluyla almıştır.

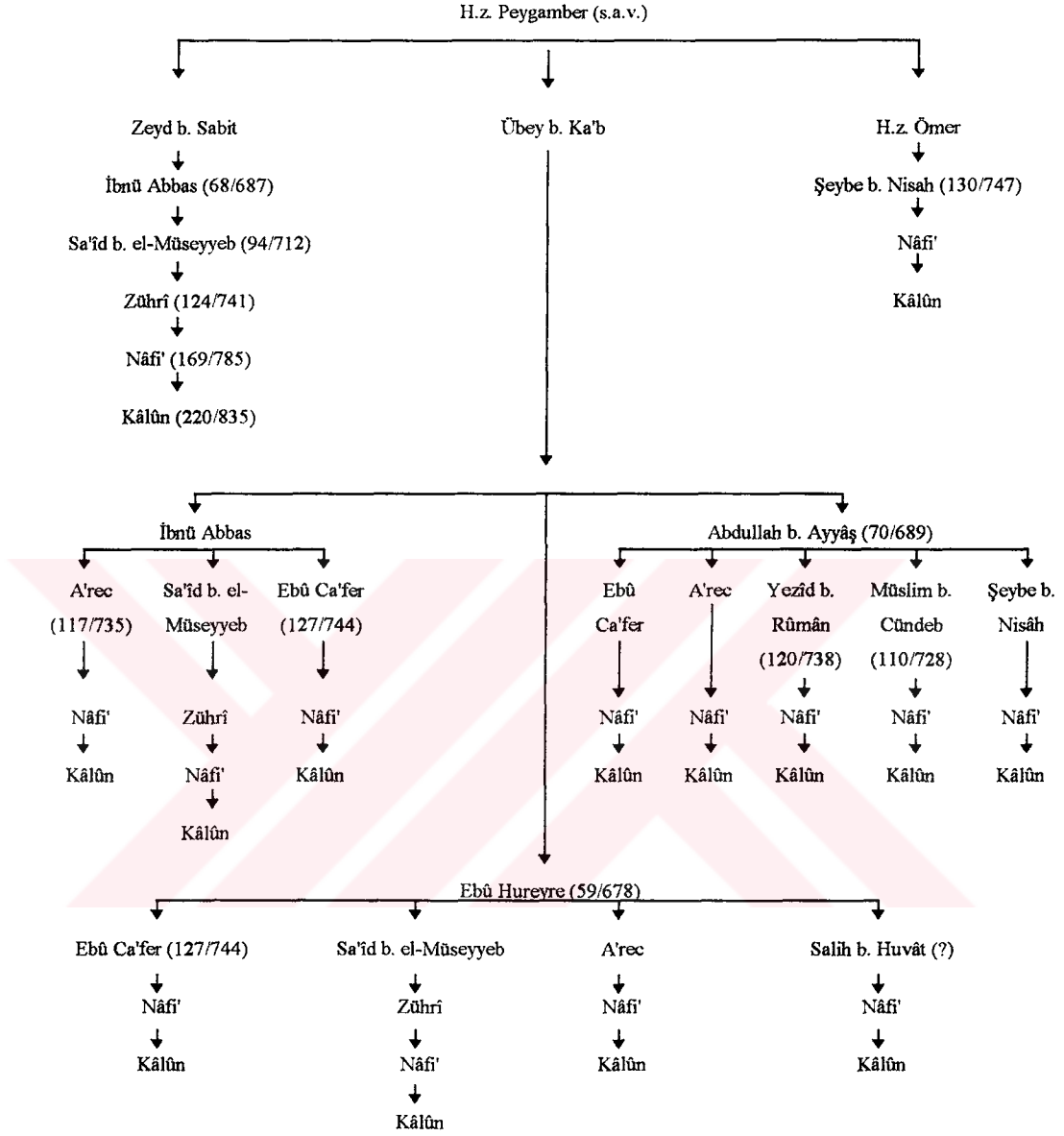
Ayrıca İbnü Abbas (r.anhüma), Zeyd b. Sabit (r.a.)'dan da almış, kendisinden ise, Sa'îd b. el-Müseyyeb, el-Müseyyeb'den Zührî, Zührî'den de, Nâfi', Nâfi'den ise Kâlûn arz yoluyla almıştır.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız Kâlûn rivâyetinin H.z. Peygamber (s.a.v.)e ulaşan senedini şema ile şu şekilde gösterebiliriz¹.

---

¹İbnü Mücâhid age, 54 vd. ; Osman b. Sa'îd ed - Dâni, *et-Teysîr fi'l Kırâati's-Seb'*, 8; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 112 ve 178.

II. KÂLÛN RİVÂYETİNİN TARİKLERİ

Bir imamın kırâatını kendisinden sonra rivâyet edip daha sonraki nesillere aktaran râvîlerin kırâatına tarîk denir. Bu râvîler birkaç tane olabilir. Fakat genel olarak kırâat imamlarının kırâatlarının nakli hususunda ikişer râvî şöhret bulmuştur. Şöhret bulan bu râvîlerin de ikişer tane olmak üzere asıl tarîkleri bulunmaktadır. Bu iki tarîka bağlı olan ve aynı râvîden gelen bazen iki, bazen de dört ayrı tarîk mevcuttur².

Konumuz olan Kâlûn rivâyetinin de meşhur iki tarîki bulunmaktadır. Bu iki meşhur tarîk ise şunlardır.³

1. Ebû Ca'fer Muhammed b. Hârûn el-Mervezî Ebû Neşîd (258/872) tarîki
2. Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî (250/864) tarîki

“Kâlûn’un talebeleri” başlığı altında, talebeleri hakkında bilgi verirken iki tarîkin sahibi Ebû Neşîd ve Hulvânî hakkında yeterli bilgi verdiğimizden burada onların hayatlarından ziyade naklettikleri iki tarîk üzerinde durmaya çalışacağız.

Ebû Neşîd’in İbnü Bûyân (344/954) ve el-Kazzâz(340/951) olmak üzere Ebû Bekr el-Eş’as (y.k.300/910) rivâyetiyle gelen iki tarîki vardır.⁴ Bu iki tarîk kanalıyla, Ebû Neşîd tarîki’nin Osman b. Sa’îd ed-Dânî’ye kadar ulaşmasını sağlayan râvîler ve isnâdları şunlardır;⁵

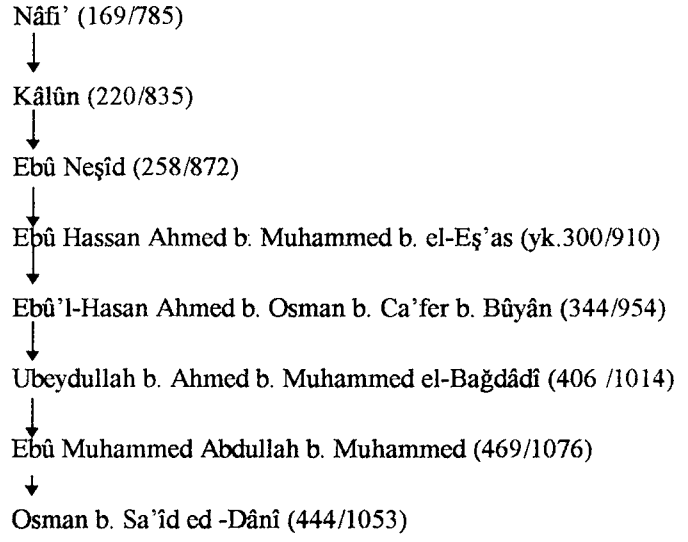
² Dimyâtî, age , I, 76; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, 14.

³ Muhaysin, age, 14; Dimyâtî, age, I, 76.

⁴ İbnü'l-Cezrî, en-Neşr, I, 55; Dimyâtî, age, ay.

⁵ Dâni, *et-Ta'rif fi İhtilâfi'r-Ruvât an Nâfi'* , 177; a.mlf. *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırâati's-Seb'*, v.r.27.

1)

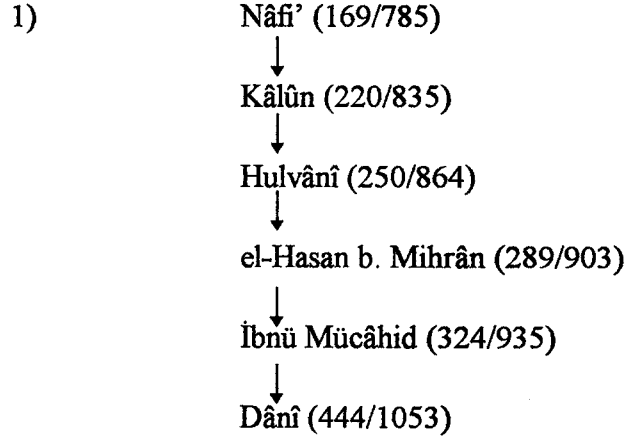
2)

Hulvânî'nin de İbnü Mihrân (289/903) ve Ca'fer b. Muhammed (290/904) rivâyetiyle gelen meşhur iki tarîki mevcuttur.⁶

⁶ İbnü'l-Cezerî, age, I, 102; Dimyâtî, age, I, 76.

Hulvânî tarîkinin Osman b. Sa'îd ed-Dânî'yi ulaşmasını sağlayan rivâyetler ve râvîlerinin isimlerini şema halinde gösterilişi şöyledir.:⁷

⁷ Dâni, *Teysîr*, 26; a.mlf, *Ta'rif*, 108 vd.

3)

Nâfi'

↓

Kâlûn

↓

Hulvânî

↓

el-Hasan b. Mihrân

↓

Ebû Bekr Ahmed b. Hammad es-Sekafî (?)

↓

Ebû Ali Muhammed b. Abdurrahman b. İbrahim el-Mukrî (296/1000)

↓

Abdülbaki b. el-Hasan

↓

Ebû'l Feth Fâris b. Ahmed

↓

Dânî

4-)

Nâfi'

↓

Kâlûn

↓

Hulvânî

↓

Ebû'l-Abbas Muhammed b. Ahmed er-Râzî (310/922)

↓

İbrahim b. Abdürrezzak (339/951)

↓

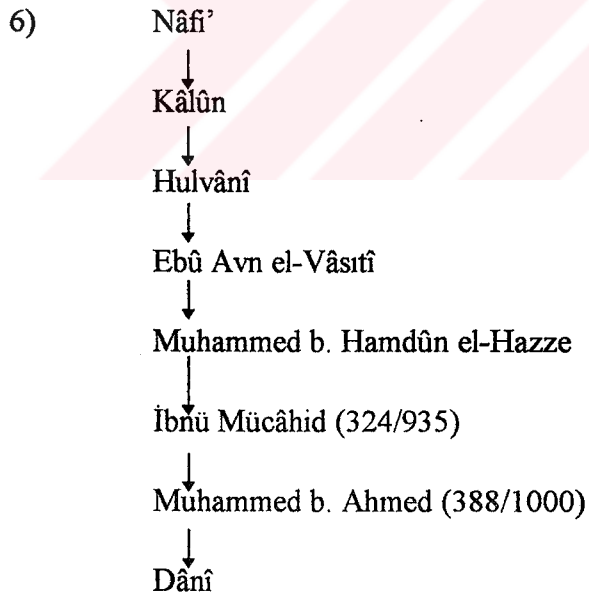
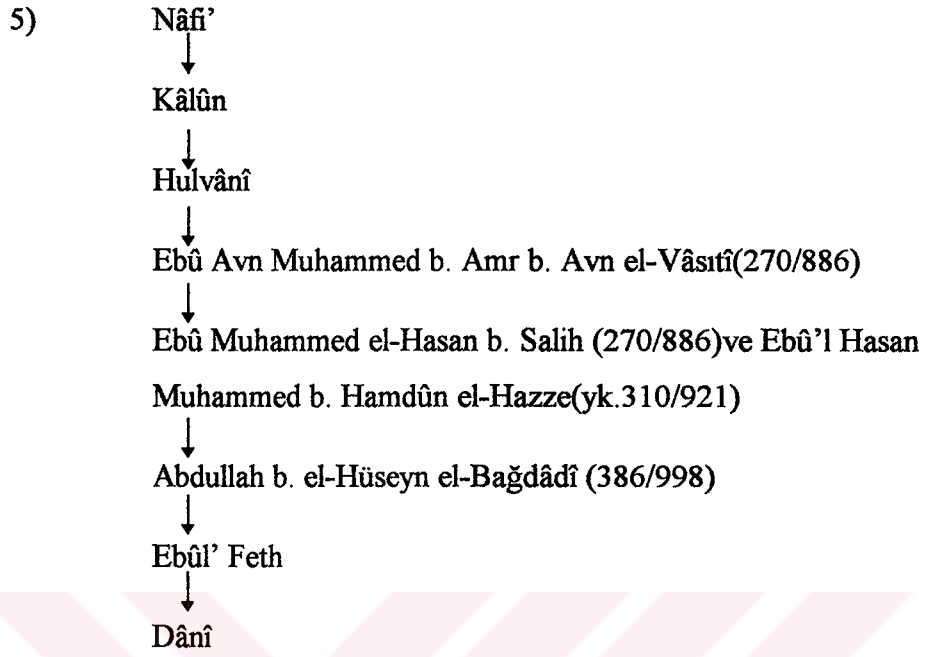
Alî b. Muhammed el-Mukrî eş-Şafîî (377/989)

↓

Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Mukrî (429/1037)

↓

Dânî

III. KÂLÛN RIVÂYETİNİN İNTİŞARI

H.z. Peygamber (s.a.v.)'e indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzerine nazil oluşu, dilleri, renkleri, ırkları farklı olan bu ümmetin kendisine dünya ve ahiret saadetini kazanabilmesi için indirilen Kitâb-ı Mübîn'i en kolay ve en doğru bir şekilde okuyup, anlama ve gereğince amel edebilmesi için sağlanmış bir kolaylık olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Gayenin "kolaylık" oluşu kırâatların çokluluğunu ve çeşitliliğini beraberinde getirmesi pek tabiidir. Bu nedenle sahâbe arasında İbnü Mes'ûd'un kırâatı, Übey b. Ka'b'ın kırâatı gibi şahıslara matuf kırâatları görmekteyiz. İslâm devletinin sınırları fetihler sonucu genişledi ve fethedilen yerlerdeki bölge halklarına İslâm dininin öğretilmesi için sahâbîler gönderildi. Gönderilen sahâbîler H.z. Peygamber (s.a.v.)'den duydukları, gördükleri ve öğrendikleri herşeyi güçleri nisbetinde gittikleri yöre halklarına öğretmeye çalıştılar. İşte Kur'ân-ı Kerîm'in kırâatı da böyle yayılmaya başladı. Bu dönemlerde her yörede sadece bir kırâat çeşidi değil birden fazla muhtelif kırâatlar mevcuttu. Her bölgenin bir kırâatı benimseyip bununla şöhret bulması, meşhur yedi kırâat imamının yetişmesinden sonra olmuştur. Ancak daha önceleri Kırâât-ı Seb'a'nın herbiri bir yörede pratik olarak okunurken, bugün bu kırâatlardan sadece üçünün pratikte uygulandığını görmekteyiz.

Bugün ülkemizde ve diğer İslâm ülkelerinin çoğunda Âsım kırâatının Hafs rivâyeti okunmaktadır. Ekseriyet bakımından ikinciliği özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde okunmakta olan Nâfi' kırâatının Kâlûn ve Verş rivâyetleri almaktadır. Üçüncü olarak da başta Sudan'ın güneyi olmak üzere Orta Afrika ülkelerinin çeşitli bölgelerinde Ebû Amr kırâatının Dûrî rivâyeti varlığını sürdürmektedir. Diğer kırâatlar ise bir ilim olarak okutulmaktan öteye geçmemektedir.

Nâfi' kırâatının Kuzey Afrika'da yayılmasına geçmeden önce kırâatın bu bölgeye girişini ve yayılışını kısaca ele almanın konu bütünlüğü açısından daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

A. AFRİKA'YA KİRÂATIN GİRİŞİ VE YAYILMASI

Afrika'nın fethi için ilk girişimler daha Dört Halife devrinde başladı. Bunların ilkinin Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh (27/649) komutasında 27/649 senesinde çoğunu sahâbîlerin oluşturduğu 20.000 kişilik bir ordu gerçekleştirmiştir⁸. Yavaş yavaş bölgede yayılmaya başlayan müslümanlar Kayravan şehrini kurarak burayı merkez edindiler. Emevîler zamanında da Kuzey Afrika'nın tamamen ele geçirilmesi için fetih hareketlerine devam edildi. Nihayet bu hareketler Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân (86/708)'ın halifeliğinin son yıllarında bölgenin tamamen fethedilmesiyle noktalandı.⁹

Afrika'nın fetih hareketlerine sahâbe ve tâbiûn alimlerinden çok sayıda kimseler katılmıştır. Bunlardan bazıları buralarda yaşayıp hem burasının fethi için düzenlenen hareketlere katılmışlar, hem de bölge halkını İslâm'a davet edip onlara islâmî ilimleri öğretmişlerdir. Bazıları ise gazvelere katıldıktan sonra tekrar Hicaz'a dönmüşlerdir.

Afrika'ya yerleşen sahâbe ve tâbiûn alimlerinin bölge halkının eğitim ve öğretiminde payları çok büyüktür. Bunlar arasında özellikle Kur'ân öğretimi ve kırâat ilminde şöhret bulmuş sahâbeden; Abdullah b. Abbas (68/687), Ukbe b. Âmir (85/678), Abdullah b. Zübeyr (73/692), Abdullah b. Ömer (74/693)'i; tâbiûndan ise; Süleyman b. Yesâr (94/725), İkrime (107/725), Ebû Mansur el-Fârisî (?), Ca'sel b. Hâân (115/733), İsmail b. Ubeydullah (132/749)'ı sayabiliriz.¹⁰

İslâm dininin yayılması için yaptığı çalışmalarla tanınan Ömer b. Abdülazîz (101/719) bu gayretleri muvâcehesinde İslâm ile henüz yeni tanışmış

⁸ Ebû'l-Arab, Muhammed b. Temîm, *Tabakâtü Ulemâi İfrîkiyye ve Tânus*, 68.

⁹ Seydişehri, ag,e II, 1042; Şakir Mahmud, *et-Târîhu'l-İslâmî*, IV, 204-205.

¹⁰ Ebû'l-Arab, age, 70.

diyebileceğimiz Berberî müslümanlara yeni dinlerini daha iyi ve daha sağlam öğrenebilmeleri için on kişilik bir ilmi heyeti bu bölgeye göndermiştir.¹¹

Bu heyeti oluşturan alimlerin isimleri şunlardır: Abdullah b. Yezîd el-Me'âfirî (100/718), Ca'sel b. Hâân, İsmail b. Ubeyd el-Ensârî (107/725), Ebû Sümâme Bekr b. Sevde (128/745), Habbân b. Ebî Celebe el-Kureşî (125/742), Abdurrahman b. Râfi' et-Tenûhî (113/731), İsmail b. Ubeydullah b. Ebû'l -Muhâcir, Sa'd b. Mes'ûd et-Tüceybî (?), Talk b. Câbân el-Fârisî (?) Mevhib b. Hubbî el-Me'âfirî (?)

Bu heyetin kırâat ilmi açısından değeri, daha önce okunan kırâatların Mushaf-ı Osmani'ye uygun olup olmadığının tesbit edilip , uygun olmayanlarının terk edilmesinin sağlanması bakımından önemlidir.¹² Zira bölge halkı daha önceleri İbnü Abbas, Ukbe b. Âmir ve Abdullah b. Ömer gibi alimlerin kırâatlarını öğrenip bunları okumaktaydılar.

Kırâat-ı Seb'a imamlarının temayüz ettiği dönem olan hicri ikinci asrın başlarına kadar Afrika'da tek bir kırâat değil farklı kırâatlar mevcuttur. Nitekim her bölgenin bir imamın kırâatını benimseyip bununla şöhret bulmasıyla Afrika'da imam Hamza (156/772)'nın kırâatı yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu konuda Muhammed İbnü'l-Fardî (403/1012) Muhammed b. Ömer b. Hayrûn (306/918)'un hal tercemesini naklederken şunları söylemektedir: “Bu şahıs Nâfi' kırâatını Afrika'ya getiren kimsedir ki, daha önce yöre halkının çoğunluğu Hamza kırâatını benimsemişti. İbnü Hayrûn buraya gelinceye kadar Nâfi' kırâatını sadece bazı kimseler okumaktaydı. Ancak o buraya geldikten sonra etrafında insanlar toplandı. Kayravanlılar uzaktan ve yakından bu şahıstan kırâat talim etmek için akın ettiler”.¹³

¹¹ İbnü'l-Esîr, age, IV, 160; Şakir, age, IV, 246.

¹² Şelebî, Hind, *el-Kırâât bi İfrîkiyye*, 124.

¹³ İbnü'l Fardî Muhammed, *Târîhu'l-Ulemâi ve'r-Ruvâti li'l-ilmi bi'l-Endelüs*, II, 112, 113.

İbnü'l Fardî'nin ifadesinden şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır.¹⁴

1. Hicri üçüncü asrın sonlarında Afrika'da Hamza ve Nâfi'in kırâatı dışında başka kırâatlar da bulunmaktadır.
2. Doğuda yaygın olan kırâatlar aynı zamanda Afrika'da da yaygın olan kırâatlardır.
3. Hamza kırâatının Afrika'daki hakimiyeti üçüncü asrın ikincisi yarısına kadar devam etmiştir.
4. Nâfi' kırâatının Kayravan'da yoğunluk kazanıp bölgede tamamen yayılması üçüncü asrın ikinci yarısından itibaren başlamıştır.

Aklımıza şöyle bir soru gelebilir: Afrika'da ilk dönemde geniş çapta Hamza kırâatının yayılmasının sebebi nedir?. Bu soruya cevap verebilmemiz için o dönemi iyi incelememiz gerekmektedir. Fakat konumuz bu olmadığı için üzerinde etraflıca durmamız mümkün olmamaktadır. Ancak kısaca belirtmek gerekirse bu mevzuda önümüze iki önemli sebep çıkmaktadır:

1. Yöre halkından bazı kimselerin ilim seyahatleri esnasında imam Hamza'nın talebelerinden bazı şahıslarla karşılaşp, onlardan Hamza kırâatını öğrenmeleridir.¹⁵ Örneğin İbnü Ferrûh (175/791) İmam Hamza'nın talebesi olan Süfyan es-Sevrî (161/777)'ye talebelik yapmış ve ondan tam dört defa Kur'ân tedaris etmiştir.¹⁶ Ayrıca Behlül b. Râşid (183/799), Ali b. Ziyâd (183/799), Hafs b. Umâre (198/813), Abdullah b. Gânim (190/805), Ebû Hârice Anbese b. Hârice (210/825) ve daha birçokları Süfyan es-Sevrî'den kırâat okumuşlardır.¹⁷

---

¹⁴ Şelebî, age, 187.

¹⁵ Ebû'l-Arab, age, 107.

¹⁶ Ebû'l-Arab, age, 163 vd.

¹⁷ Şelebî, age, 210-211.

2. Aynı dönemde bu yörede hakim olan fikhi mezhebin Hanefi mezhebi olduğunu görmekteyiz. Zira bir bölgedeki fikhi mezhep ile o bölgede okunulan kırâat arasında sıkı bir bağ sözkonusudur.

Hanefi mezhebinin Kayravan'da ne zaman yayılmaya başladığı tam olarak belli değilse de araştırmamıza göre İbnü Ferrûh'un Ebû Hanife (150/765)'den ders aldığını, Abdullah b. Gânim'in Ebû Yusuf (182/798)'un talebesi olduğunu, ayrıca Esed b. el-Furât (213/828)'in Kayravan'da Hanefi mezhebinin yayılması için çalışmalarda bulunduğunu kaynaklarda görmekteyiz.¹⁸

Bunlara ilave olarak 185/800 yılında bu yörede istiklalini kazanıp devletlerini kuran Ağlebîler¹⁹de Hanefi mezhebini benimsemişlerdi.

Zikrettiğimiz sebeplere binaen Hanefi mezhebi ile Hamza kırâatı bu bölgede yaygınlık kazanmıştır. Ancak yukarıda İbnü'l Fardî'nin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere Hamza kırâatı Afrika'daki hakimiyetini hicri üçüncü asrın ikinci yarısına kadar devam ettirmiş, İbnü Hayrûn Kayravan'a geldikten sonra bölgede Nâfi' kırâatı yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

B. NÂFİ' KIRÂATININ AFRİKA'DAKİ DURUMU

Nâfi' kırâatının Afrika'ya ilk girişi, bu bölge sakinlerinden Nâfi'ye talebelik edenlerin sayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yezîd el-Mukrî (213/828), Ebû Yahya Zekeriya b. İbrahim el-Vakâr (254/863) ve Kerdem b. Halid el-Mağribî (?) sözkonusu kırâatın Afrika'ya ilk girişini sağlayan kişiler olarak bilinmektedir.²⁰

Nâfi' kırâatının Afrika'da yayılmasını sağlayan diğer amiller arasında şunlar zikredilmektedir:

¹⁸ Mâlikî, Abdullah b. Muhammed, *Riyâdü'n-Nüfus*, I, 254, vd.; Şelebî, age, 212-213.

¹⁹ Yıldız, agm., DİA, I, 35.

²⁰ Şelebî, age, 223.

1. Hamza kırâatının Afrika'da yayılış sebeplerini açıklarken herhangi bir yöredeki fikhi mezhep ile o yörenin kırâatı arasında sıkı bir irtibatın bulunduğunu söylemiştik. Bu nedenle, Hamza kırâatının bu bölgede yayılmasıyla beraber Hanefi mezhebinin de yayılması arasında bir paralellik sözkonusu idi. Aynı şekilde Nâfi' kırâatının Afrika'da yayılmasında en büyük paya sahip olan Mâliki mezhebi ile sözkonusu kırâat arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır.

Mâliki mezhebi Afrika'da yayılmaya başladığı sıralarda bölgenin resmi mezhebi Hanefi mezhebi idi. Burada Ağlebîlerin devletlerini kurup amelde Hanefi mezhebini tercih etmeleri mezhebin bölgeye hakim olmasını sağlamıştı. Fakat, gücünü iktidardan alan Hanefi kadılardan bazılarının halka kötü muamelede bulunmaları, haksız yere cezalar vermeleri bölgede yeni yayılmaya başlayan Mâliki mezhebine rağbeti arttırmıştır.²¹

Öte yandan bölgede varolan mezhep çatışmaları had safhaya ulaşmıştı. Hâricîler, Şîiler ve Mutezilîler görüşlerini yaymak için yoğun bir propaganda içine girmişlerdi. Bunlardan Hâricîler zaman zaman silahlı isyanlar dahi çıkarıyorlardı. Şîiler de iktidardan gördükleri destek sayesinde kendi davetlerini kabul etmeyenleri hakir görüyorlardı.

İşte bütün bu zihinleri karıştıran akımların tasarrufları yüzünden usanan Afrika halkı basit, açık, net ve zoraki te'villerden uzak olarak İslâm'ı yorumlayan bir mezhebin arayışı içine girmiştir. Onların bu arayışlarına en güzel cevap veren imam Mâlik'in mezhebi olmuştur.²²

İbnü Sehnûn (240/854) Mâliki mezhebinin Afrika'da yayılmasını sağlayan kişidir. İbnü Sehnûn bu mezhebi, mezhebin meşhur şahsiyetlerinden olan

---

²¹ Şelebî, age, 224-225.

²² Şelebî, age, 225-226.

Abdurrahman b. el-Kasım (191/806), Eşheb (204/819), Abdullah b. Vehb (197/812) gibi kimselerden aldıktan sonra Afrika'ya taşımıştır.²³

Nâfi' kırâatının yayılması ile Mâliki mezhebi arasında bir paralellik olduğunu daha önce belirtmiştik. İmam Mâlik, Nâfi'in akranı olup ondan kırâat okuduğu için aynı zamanda onun talebesidir.²⁴ Bu sebeple Mâlik hocası Nâfi'yi kırâat ilminde insanların imamı²⁵ olarak görmektedir. Kendisinden nakledilen başka bir rivâyette ise imam Mâlik "Medîne ehlinin kırâatı sünettir" dediğinde kendisine "Nâfi'in kırâatı mı?" diye sorulmuş, O da "Evet" cevabını vermiştir.²⁶

İmam Mâlik'in hocası Nâfi'in kırâati için kullandığı bu övücü ifadeler gözönüne alındığında Mâliki mezhebinin yayılması ile beraber Nâfi' kırâatının da yayılmaya başlaması çok daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim Mâliki mezhebinin Afrika'da yayılmasında büyük rolü olan İbnü Sehnûn'un "Âdâbü'l-Muallimîn" adlı eserindeki "Hocanın, en güzel kırâat olan Nâfi' kırâatından bildiklerini talebelerine de öğretmesi gereklidir"²⁷ şeklindeki ifadeleri de Mâliki mezhebine mensup olanların Nâfi' kırâatını güzel görmeleri, sırf mezhepte imamları olan imam Mâlik'in bu kırâatı güzel görmesinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Yoksa Nâfi' kırâatı sünnete dayanıyor da diğer kırâatlar ictihada dayanıyor diye bir durum söz konusu değildir.

2. Nâfi' kırâatının Afrika'da yayılmasının başka bir sebebi ise bölgenin emir ve kadularının sadece bu kırâatın okutulmasını emretmeleridir. Örneğin Kayravan kadısı Abdullah b Talib (270/883), Kayravan camiinde kırâat dersleri veren

²³ Mâliki, age, I, 250.

²⁴ İbnü Mücâhid, age, 63-64; İbnü'l-Cezerî, Gaye, II, 331.

²⁵ Zehebî, *Siyer*, VII, 337; İbnü'l-Cezerî, age, II, 333.

²⁶ Zehebî, *Ma'rife*, I, 108; İbnü'l-Cezerî, age, II, 331-332.

²⁷ İbnü Sehnûn, *Âdâbü'l-Muallimîn*, 102.

Muhammed b. Bergûs el-Mukrî (272/885)'ye talebelerine sadece Nâfi' kırâatını okutmasını emretmiştir.²⁸

Nâfi' kırâatının Afrika'da yayılış sebeplerini açıkladıktan sonra bu kırâatın rivâyetleri açısından durum değerlendirmesi yaptığımızda bölgede Nâfi' kırâatının meşhur iki râvîsi olan Kâlûn ve Verş rivâyetleriyle temsil edildiğini görmekteyiz.²⁹

Araştırmamızın konusunu oluşturan Kâlûn rivâyeti de yayıldığı günden itibaren varlığını günümüze kadar koruyabilmiştir. Bu rivâyet halihazırda Libya, Tunus ve Moritanya'nın geniş bir kesiminde, Afrika'nın diğer bölgelerinde ise daha az olmakla beraber varlığını sürdürmektedir.³⁰

---

²⁸ Mâlikî, age, I, 378.

²⁹ Şelebî, age, 237.

³⁰ Bkz. Libya hükümeti tarafından Kâlûn rivâyetiyle bastırılan mushaf, s.607.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÂLÛN RİVÂYETİNİN TAHLİLİ

I. İSTİÂZE

Kur'ân-ı Kerîm'in kırâatı hususunda telif edilmiş eserleri gözden geçirdiğimizde “genel kaideler” bahsine müelliflerin ilk olarak “istiâze” konusu ile giriş yaptıklarını görürüz.

İstiâzenin başa konulmasının sebebi ise; bunun Allah Teâlâ'ya iltica edip O'nun vasıtasıyla şeytanın şerrinden kurtulmayı talep etme manâsına gelmesi, ayrıca Nahl sûresinin 98. ayetindeki (*فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ*) lafzıyla Nebî' sine emrettiğine itaat ve imtisal ifade etmesidir¹.

A. LAFZI VE MANÂSİ

İstiâze; Arapça'daki istif'âl babından olan *استعاذ* fiilinden gelmektedir. Bu fiilin sülasisi ise *عاذ يعوذ عوذ* dir.

Bu kökten gelen mastar *عوذ* ise “bir şeye iltica etmek, ona sarılmak ve bağlanmak”² manalarını kapsamaktadır.

İstilahî olarak istiâzeyi şöyle tarif edebiliriz:

Herhangi bir zamanda Kur'ân-ı Kerîm okumak isteyen bir kişinin (*أعوذ بالله من الشيطان الرجيم*)cümlesini telaffuz etmesidir. Buna göre istiâze ıstilahî mana olarak yukarıda zikrettiğimiz lügavî manayı da içine almaktadır. Fakat bu iltica, sığınma ve bağlanma sadece Allahü Teâlâ'ya mahsus olmaktadır.

¹ el-Kaysî, Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Kesf an Vücûhi 'l-Kırâati 's-Seb'*, I, 7.

² İsfahânî, *el-Müfredât li Elfâzi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, AVZ md. 594-595; İbnü Manzûr *Lisânü 'l-Arab*, AVZ md. III, 498-499; Enîs, İbrahim, v.dğr., *el-Mu'cemü 'l-Vasfî*, 635.

Sonuç olarak istiâze mana alarak; “Kovulmuş şeytanın şerrinden, vesvesesinden Allah’a sığınırım” demektir.

Kur’ân-ı Kerîm tilavetinden önce okunan istiâze, bütün kırâat imamlarının icmasıyla Kur’ân’dan bir ayet değildir.³

B. SİGASI

Kırâat imamlarından çoğunluğu-Nâfi’ dahil -istiâze sigası olarak (أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) lafzını tercih edip kullanmışlardır.⁴ Bu sigayı tercih etmelerindeki asıl sebep kitap⁵ ve sünnete⁶ muvafık olmasıdır.⁷

Sehâvî (643/1246) : “ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ lafzı ile başlama da ümmetin icması vardır”⁸ demektedir.

Dânî (444/1053) de “Cüz başlarından veya herhangi bir yerden Kur’ân okumaya başlarken cehren ve bu siga ile başlamada eda ehlinin ihtilaf ettiğine rastlamadım”⁹ demektedir.

Bazıları bu lafız dışındaki bir lafzın kullanılmasını uygun görmemişlerdir. Mesela Mekkî el-Kaysî(437/1045), Nahl sûresindeki ayetin emir sigasında olup

³ Kaysî, age, I, 9; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 62; Kâdî, Abdül Fettah, *el-Vâfi fi Şerhi’s Şâtibiyye fi’l - Kırâati’s Seb*, 40-41

⁴ Dâni, *et-Teysîr*, 16; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 243.

⁵ en-Nahl 16/98

⁶ Buhârî, Kitâbü’l-Edep, 76, VII, 99; Müslim, Kitâbü’l-Birri ve’s-Sileti ve’l-Âdâb, 109, IV, 2015, h.n; 2610; Ebû Dâvûd, Kitâbü’l-Edep, h.n; 4781, IV, 249.

⁷ Kaysî ag,e I, 8; Dâni, age, 16-17; İbnü’l-Cezerî, I, 243.

⁸ Sehâvî, *Cemâlü’l-Kurrâ ve Kemâlü’l-İkrâ*, II, 482.

⁹ Dâni, age, 17.

tergib ve teşvik ifade ettiğini, bu sebeple bu lafızdan başkasına meyletmenin doğru olmayacağını söylemektedir.¹⁰

Kur'ân tilavetine mezkur istiâze lafzı ile başlama konusunda icma bulunduğunu söyleyenlere karşı çıkanlar da olmuştur. Mesela İbnü'l-Cezerî (833/1429): “Bu lafız üzerine icma edildiğini iddia etmek müşkil bir durumdur. Zahir olan odur ki, buradan kastedilen bu lafzın tercih edilmiş olmasıdır. Nitekim bu lafzın değiştirildiği, üzerine ilave edildiği ve noksanlaştırıldığı varid olmuştur”¹¹ demektedir.

Kâdî de ;“Okuyucuyu sadece bu lafızla mukayyed kılmak doğru değildir. Bilakis okuyucu isterse azaltarak mesela (أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ) diyerek, isterse ilave ederek mesela (أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) diyerek veya başka sigalarla istiâzeyi okuyabilir Herhalukârda okuyucu ayet-i kerimedeki emri yerine getirmiş olur”¹² demektedir.

Kırâat kitaplarında ilave siga ile zikredilen lafızlardan bazıları şunlardır,¹³

أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ و أَعُوذُ بِاللَّهِ الْقَوِيِّ مِنَ الشَّيْطَانِ الْغَوِيِّ

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْقَادِرِ مِنَ الشَّيْطَانِ الْغَادِرِ و أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَ اسْتَفْتَحَ اللَّهُ وَ هُوَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ وَ بِوَجْهِهِ الْكَرِيمِ وَ سُلْطَانِهِ الْقَدِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

¹⁰ Kaysî, age, I, 8-9.

¹¹ İbnü'l-Cezerî, age, I, 246.

¹² Kâdî, age, 42-43, ayrıca bkz. Ebû Şâme, *İbrâzû'l-Meânî* I, 221; Dimyâtî, I, 107.

¹³ İbnü'l-Cezerî, age, I, 249, vd.; Suyûtî, age, I, 280-281.

İbnü'l-Bâziş (540/1145), Nâfi' in istiâzeyi

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم إن الله هو السميع العليم

lafzıyla okuduğunu rivâyet etmektedir.¹⁴

Noksan sîga olarak ise sadece (أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ) lafzı kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁵

Sonuç olarak; önemli olan kârînin hangi sigâ ile olursa olsun şeytanın şerrinden Cenab-ı Hakk'a sığınmayı ifade eden bir cümle ile Nahl sûresi 98. ayetteki istiâze emrine imtisal etmesidir.

C. KEYFİYETİ

Kur'ân okumaya başlamadan önce okunan istiâzenin açıktan mı, yoksa gizli mi okunacağı hususunda Hamza ve Nâfi'den nakledilen çeşitli rivâyetler dışında, ekseriyetin tercihi açıktan okunması yönündedir.¹⁶

Dânî (444/1053) Câmiu'l-Beyân adlı eserinde; "Her kârînin, Kur'ân'ı şeyhine arzetme veya ders alma yahut birine telkin etmek maksadıyla okumaya başlarken istiâzeyi cehren okuması hususunda Nâfi' ve Hamza'dan gelen rivâyet dışında bir ihtilafın bulunduğunu bilmiyorum"¹⁷ demektedir.

Daha sonra Dâni aynı kitapta Muhammed b. İshak el-Müseyyibî (236/850)'den gelen bir rivâyetinde; el-Müseyyibî'ye Medîne'deki kırâat ehlinin istiâzeyi açıktan

¹⁴ İbnü'l-Bâziş, Ebû Cafer Ahmed b. Ali, *Kitâbü'l-İknâ' fi'l-Kırââti's-Seb'*, I, 149.

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, age, I, 251; Dimyâtî, age, I, 108.

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, age, I, 252; Dimyâtî, age, I, 108.

¹⁷ İbnü'l-Cezerî, age, ay.

mı yoksa gizli mi okudukları sorulmuş, O da: “Ne açıktan okur, ne de gizlerdik, elbette istiâze yapmazdık” cevabını verdiğini söylemektedir.¹⁸

el-Müseyyibî, babasından naklettiği bir rivâyette ise Nâfi’in, sûrelerin başından veya ayet başlarından okumaya başlarken, Kur’ân’ın tamamında istiâzeyi gizleyerek, besmeleyi ise açıktan okuduğunu belirtmektedir.¹⁹

el-Müseyyibî’den gelen başka bir rivâyete göre ise Nâfi’in sûrelerin evvelinde veya ayet başlarında istiâzeyi terkettiği, Verş(197/812)’in Yunus b.Abdûlâlâ(264/879)’dan gelen rivâyetinde ise istiâzeyi gizli olarak okuduğu belirtilmektedir.²⁰

Ebû İshak İbrahim b. Ahmet et-Taberî (393/989) münferid olarak naklettiği bir rivâyette Hulvânî, Kâlûn’un Kur’ân’ın tamamında istiâzeyi gizlediğini belirtmektedir.²¹

İmam Hamza (156/773)’nın istiâzeyi eda keyfiyetine gelince; Halef (229/843)’in Süleym (188/803)’den naklettiği rivâyette ; Hamza’nın, istiâzeyi Fatiha sûresinin başında sesli, Kur’ân’ın diğer yerlerinde gizli okuduğu belirtilmektedir.²²

Hallâd (220/835) de Süleym’den naklettiği rivâyette; Hamza, kârîyi istiâzeyi açıktan veya gizli okuması hususunda serbest bırakıyordu demektedir.²³

Bir başka rivâyette ise; O’nun istiâzeyi Fatiha’nın başında ve Kur’ân’ın diğer yerlerinde mutlak olarak gizleyerek okuduğu bildirilmektedir.²⁴

---

¹⁸ İbnü’l-Cezerî, age, ay.

¹⁹ İbnü’l-Cezerî, age, ay; İbnü’l-Bâziş, age, I, 152.

²⁰ Sehâvî, age, II, 482.

²¹ İbnü’l-Cezerî, age, I, 253.

²² Kâdî, age, 44.

²³ Kâdî, age, ay.

Mekkî el-Kaysî(437/1045)'ye göre Hamza ve Nâfi''in istiâzeyi gizleyerek veya terkedip okumamasının sebebi; istiâzenin Kur'ân'dan bir ayet olmaması, bu sebeple dinleyenin onu Kur'ân'dan bir ayet olduğunu zannetmesine sebebiyet vermemek içindir.²⁵

Bütün kırâat imamlarına göre istiâzenin gizlice okunmasının müstehap olduğu yerler vardır. Bu yerler şunlardır.²⁶

1. Kârî tek başına veya bir topluluk içerisinde olsun eğer sessiz okuyorsa bu durumda istiâzeyi gizli okur. Yalnız başına boş bir mekanda olduğunda, ister sesli ister sessiz olsun, istiâzeyi gizli okuması müstehaptır.

2. Namazda okunduğu zaman istiâzenin gizli okunması müstehaptır. Namazın sirrî veya cehrî olması, kişinin yalnız yada cemaatle beraber olması, veya imam olması sonucu değiştirmez.

3. Şayet bir grup toplu halde sıra ile Kur'ân okuyorlarsa ilk okuyan şahıstan sonra okuyanların istiâzeyi gizleyerek okumaları müstehaptır.

Yukarıda zikredilen yerler dışında istiâzenin sesli okunması müstehaptır.²⁷

Kur'ân-ı Kerîm'deki -Tevbe sûresi hariç- herhangi bir sûreye başlarken bütün kırâat imamlarına göre dört vecih caizdir.²⁸

1. Kat'ül-Kül: Yani istiâze ve besmeleden sonra durmak.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, age, I, 252.

²⁵ Kaysî, age, I, 11-12.

²⁶ Muhaysin, age, 19.

²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr*, 39; Kâdî, age, 44.

²⁸ Ebû Şâme, age, I, 221; Paluvî, Hamid b. Abdülfettah, *Zübdetü'l-İrfân*, 6; Kâdî, age, 12-13 ; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 32.

2. Kat'û'l-Evvel mea Vasli's-Sânî; Yani istiâzeden sonra durup, besmeleden sonra durmayarak besmeleyi gelen sûrenin evveliyle bitişirmek.

3. Vaslü'l-Evvel mea Kat'is-Sânî; Yani istiâze, besmeleyle birleştirilerek okunduktan sonra durmak

4. Vaslü'l-Kül: Yani istiâze, besmeleyle birleştirilip okunduktan sonra durulmayıp sûreye geçilmesi.

Caiz olan bu dört vechi şematik olarak şöyle gösterebiliriz.

أعوذ بالله	بسم الله	الحمد لله رب العالمين
..... قطع	..... قطع	..... قطع
..... وصل	..... وصل	..... وصل
..... وصل	..... وصل	..... وصل
..... وصل	..... وصل	..... وصل

Tevbe sûresine başlandığında ise bütün kırâat imamlarına göre sadece iki vechi caizdir.²⁹

1. Kat': Yani istiâzeden sonra durup besmele çekmeksizin sûrenin evveline başlamak.

2. Vasl: Yani istiâzeden sonra durmayıp istiâzeyi sûrenin evveline birleştirilerek okumak.

Bu iki vechi şematik halde şu şekilde göstermek mümkündür.

أعوذ بالله	براءة من الله ورسوله
..... قطع	..... وصل
..... وصل	..... وصل

²⁹ Marsıfı, Abdülfettah, *et-Tarîku 'l-Me'mûn ilâ Usûli Rivâyeti Kâlûn*, 31.

Sûre ortalarından okumaya başlandığında yine istiâze ile başlanılır. İstiâze okunduktan sonra bismelenin de okunması şart değildir. Bu konuda okuyucu serbesttir.³⁰ Ancak okuyucu sûre ortasından okumaya başlarken istiâze ile bareber besmeleyi de okumak isterse bu durumda daha önce belirttiğimiz dört vecih aynen caiz olur.³¹ Eğer besmele terkedilip sadece istiâze ile başlanacaksa bu durumda sadece iki vecih caiz olur.³²

1. Kat': Yani istiâzeden sonra durmak sûretiyle istiâze ile okuyacağı ayetin arasını ayırmak

2. Vasl: Yani istiâzeden sonra durmayıp okumak istediği ayeti okumak.

Kırâat alimlerinin çoğunluğa göre bu iki vecihten kat' vechi ile okumak vasl vechi ile okumaktan daha evladır. Özellikle başlanılan ayetin, Allah Teâlâ(c.c.)'nün isimlerinden biri veya O'na dönen bir zamir ile başlaması durumunda kat' vechinin tercih edilmesine dikkat edilmelidir. Çünkü vasl vechi ile okunması iyi bir durum arzetmemektedir.³³

Kırâata devam ederken ani veya zoraki ortaya çıkan öksürük ve aksırık gibi bir mazeretin zuhur etmesi veya Kur'ân'la ilgili bir kelam dolayısıyla okuyucu kırâatını kesecek olursa tekrar okumaya başladığında istiâzeyi iade etmez. Eğer kırâatı bitirme, yahut kırâatla alakalı olmayan bir konuşma sebabıyla-selam almak gibi-kırâatını keserse o zaman okumaya yeniden başladığında istiâzeyi iade eder.³⁴

³⁰ Dâni, age, 18; İbnü'l-Cezerî, age, I, 265.

³¹ M. Emin, Abdullah Efendizâde, *Umdetü'l-Hallân fi İdâhi Zübdetü'l-İrfân*, 13; Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, 13; Marsifi, age, 32.

³² İbnü'l-Bâziş, age, I, 154; Ebû Şâme, age, I, 221; Muhaysin age, 20.

³³ İbnü'l-Cezerî, age,I,257

³⁴ Dimyâfî, age, I, 108; Marsifi, age, 33.

II. BESMELE

A. LAFZI VE MANASI

Besmele; (بِسْمِ) kelimesiyle (اللهُ) lafzının birleşmesinden meydana gelmiştir.³⁵ Bu tür iki kelimenin birleştirilmesiyle oluşturulan yeni kelimelere Arapça'da “naht” denir.³⁶

(بِسْمَلَة) kelimesi(بِسْمَل) fiilinin mastarıdır. Fakat bu mastar müvelled mastardır. Arap dilinde bu tür mastarlar mevcuttur.

Mesela; لا اله الا الله , و هلل diyen kişi için , حوقل ve حوقل de لا حول و لا قوة الا بالله diyen kişi için kullanılır.³⁷

Buna göre بِسْمَل fiili (بِسْمِ اللهُ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) cümlesinin telaffuz edilmesine denir.³⁸

Besmelenin manâsı; Rahman, Rahim Allah'ın adıyla (başlıyorum) demektir.

Besmele aynı zamanda “et-Tesmiye” diye isimlendirilir. Tesmiye kelimesi سَمِي fiilinin mastarıdır. Allah Teâlâ'nın Esmâ-i Hüsnâsi'yle isimlendirilerek, bu isimlerin lafzen zikredilmesi sebebiyle besmeleye tesmiye de denmiştir.³⁹

Besmele, Kur'ân-ı Kerîm'de iki şekilde zikredilir:

1. Bütün sûreler-Enfâl-Tevbe hariç- arasında bulunan, bir sûreyi diğerinden ayıran besmele
2. Neml sûresinin 30. ayetinin bir cüzü olan besmele

³⁵ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, BSL, md. 1249.

³⁶ Enîs, age, 906.

³⁷ Kaysî, age, I, 14; Enîs, age, 906.

³⁸ İbnü Manzûr, age, BSL. Md. XI, 56.

³⁹ Kaysî, age, I, 14.

B-.HÜKMÜ

1. Sûre Başlarında Bismelenin Hükümü

Kırâat imamları, okumaya ilk başlarken Tevbe sûresinin dışındaki bütün sûrelerin evvelinde bismelenin okunması hususunda ittifak etmişlerdir.⁴⁰

Aynı şekilde ister kırâata bir müddet ara verip başka bir işe intikal ettikten sonra takip eden sûrenin başından okumaya başlama, ister okuduğu sûrenin sonunda ses ve nefesi birlikte kestikten sonra müteakip sûreye geçme olsun, yine bismelenin okunmasında kırâat imamları ittifak etmişlerdir.⁴¹

Fatiha sûresinin başındaki bismelenin okunmasında kırâat imamlarının icma⁴² olduğundan Nâs sûresinin veya başka bir sûrenin sonu, Fatiha'ya vasledilirken bile bismelenin okunmasında ittifak vardır. Çünkü Nâs sûresi Fatiha'ya lafzan vasledilse bile hükmen Fatiha ile başlanılmıştır. Bu sebeple vasl burada geçici bir durum arz etmektedir.⁴³

Tevbe sûresi'ne başlarken ise diğer sûrelerin zıttına besmele okunmaması hususunda kırâat imamları arasında ittifak vardır.⁴⁴

Ebû'l-Hasan Tâhir b. Galbûn (399/1009), Mekkî el-Kaysî (437/1045) ve diğerleri bu konuda icmanın bulunduğunu ve bu hususa muhalif bir nâssın bulunmadığını nakletmişlerdir.⁴⁵

⁴⁰ Dâni, age, 18; Şâtübî, Kasım b. Firrûh, *Hirzû'l-Emânî ve Vechû't-Tehânî*, 9; İbnü'l-Cezerî, age, I, 263; Paluvî, age, 6; Muhasyin, age, 20.

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, age, I, 263; Kâdî, age, 13.

⁴² İbnü Galbûn, Tahir, *et-Tezkira fi'l-Kırââti's-Semân*, I, 63; Dâni, age, 18; İbnü'l-Cezerî, age, I, 263; Paluvî, age 6.

⁴³ Ebû Şâme, age, I, 236; İbnü'l-Cezerî, age, I, 263; Muhaysin, age, 20.

⁴⁴ Dâni, age, 187; İbnü'l-Cezerî, age, I, 264; Paluvî, age, 6.

⁴⁵ İbnü Galbûn, age, I, 63.

Bazılarına göre ise Tevbe sûresinin evvelinde de besmeleyi okumak caizdir.

Sehâvî (643/1246) şöyle demektedir: “Kıyasa uygun olan bismelenin okunmasıdır. Çünkü bu sûrenin başında besmele bulunmayışının iki nedeni vardır. Birincisi, Tevbe sûresinin savaşı emrederek inmiş olmasıdır. İkincisi ise onun Enfâl sûresinden ayrı olarak başlı başına bir sûre olduğuna sahâbenin kesin kanaat getirememeleridir. Bu sûrenin, savaşı emrederek indirilmesi, kendisi hakkında indirilene mahsustur. Biz teberrük için besmeleyi okuruz. Onun başlı başına bir sûre olduğu kesinleşmediği için başına besmele yazılmamıştır. Nitekim cüz başlarında besmele okumak caizdir. Bismelenin iskat edilmesindeki maksadın ne olduğu bilindiği için okunmasında bir sakınca yoktur.”⁴⁶

Ebû'l-Feth b. Şîta (450/1059); “Bir kârî kırâatına besmeleyle teberrük maksadıyla, istiâzeyi besmeleye vaslederek başlasa, sonra da Tevbe sûresini okusa, inşaallah bunda bir beis yoktur.”⁴⁷ demektedir.

Tevbe sûresinin evvelinde bismelenin bulunmayışının sebebine gelince, bu konuda değişik rivâyetler nakledilmekte ve çeşitli sebepler ileri sürülmektedir.

Hâkim (405/1014)'in Müstedrek'inde zikrettiği rivâyete göre, İbnü Abbâs (68/687): “Hz. Ali (40/662)'ye Berâe sûresinin başına bismelenin niçin yazılmadığını sordum”. O da cevaben: “Şüphesiz besmele bir eman, yani emindir. Berâe sûresi ise müşriklerle savaş maksadıyla nazil olmuştur. Onda eman olmaz” dedi.⁴⁸

---

⁴⁶ Sehâvî, age, II, 484.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, age, I, 264.

⁴⁸Hâkim, Muhammed en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Kitâbü'l-Tefsîr h.n:3273, II, 360.

Übey b. Ka'b (19/640) ise şöyle demektedir: "Peygamber (s.a.v.) her sûrenin başında besmele yazmamızı emrederdi. Fakat Berâe sûresinde hiçbir şey emretmedi"⁴⁹

Elmalılı Hamdi Yazır (1358/1939)'da Tevbe sûresinin başında besmele yazılmamasının iki hikmete mebni olduğunu belirtmiştir:

1. Arada uzun müddet bir fasıla-i nüzul bulunmakla beraber, bunun sûre-i Enfâl'e bilhasebî'l-mana kuvvetli bir taalluk ve irtibatının bulunması

2. Harp mesâili hakkında nazil olmak itibariyle bu onun temâdîsi olup, ikisinin bir sûre addedilecek kadar müşâbih ve mütenâsib bulunmasıdır. O derece ki, rivâyete göre ashab içinde bile bu ikisini bir sûre zannedenler olmuştur.⁵⁰

2. Sûre Ortalarında Bismelenin Hükümü

Tevbe sûresi haricindeki sûrelerin ortasından okumaya başlarken bismelenin okunması veya terkedilmesi bütün kırâat imamlarına göre caizdir.⁵¹

Buradaki "sûre ortası" demek; sûrenin başladığı ilk ayetten sonra gelen ayetler demektir. Sûrenin başladığı ilk ayet, sûre başlangıcı kabul edildiğinden şimdi ele aldığımız konuyu dışında kalmaktadır. Onunla ilgili hükümü, sûre başlarında bismelenin hükümü adı altındaki kısımda belirtmiştik.

⁴⁹ Kaysî age, I, 20.

⁵⁰ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2442.

⁵¹ Dâni, age, 18; İbnü'l-Cezerî, age, I, 265; Paluvî, age, 6; M. Emin, age, 12; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 33.

Tevbe sûresine gelince; eda ehlinin çoğunluğuna göre bu sûrenin ortasından okumaya başlanıldığında da bismelenin okunması veya terkedilmesi caizdir.⁵²

Tevbe sûresinin ortasından başlanıldığında bismelenin okunmasını caiz görmeyenlere göre, Tevbe'nin ortası başı hükmündedir. Dolayısıyla ortasında da besmele okumak caiz değildir.⁵³

3. İki Sûre Arasında Bismelenin Hükümü

İki sûre arasında bulunan bismelenin okunup okunmamasında veya iki sûrenin birbirine vasl⁵⁴ edilmesi konusunda kırâat imamaları ihtilaf etmiştir.

Bunlardan Ebû Ca'fer (127/744), Âsım (128/745), Kisâf (189/804) İbnü Kesîr (120/737), İsbahanî tarîkine göre Verş (197/812) ve Kâlûn (220/835) Enfâl ile Tevbe sûresi dışında, iki sûre arasında besmeleyi okumuşlardır.⁵⁵

Hamza (156/772) ve Halef (229/843), iki sûre arasında besmele okumaksızın, birinci sûrenin sonuna ikinci sûreye vasl ederek okumuşlardır.⁵⁶

Diğerleri; Ebû Amr (154/770), İbnü Âmir (118/736), Ya'kûb(205/820) ve Verş (197/812), bunlardan her birinden iki sûre arasında üç vecih rivâyet edilmiştir. Besmele, Sekt⁵⁷ ve Vasl⁵⁸

⁵² Sehâvî, age, II, 484; İbnü'l-Cezerî, age, 266.

⁵³ Kâdî, age, 13; Muhaysin, age, I, 33.

⁵⁴ Vasl: Bir kırâat terimi olarak; önceki sûrenin sonunu gelen sûrenin evveline bitişirmek demektir. Bkz. Kâdî, age, 14.

⁵⁵ İbnü Galbûn, age, I, 63; İbnü'l-Cezerî, age, I, 259; Paluvî, age, 6.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, age, I,259; Paluvî, age, 6; Kâdî, age, 13.

⁵⁷ Sekt: Nefes almaksızın normal olarak vakf-yani durup nefes alma-zamanından daha kısa bir müddet sesi kesmekten ibarettir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, age, I, 240.

⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, age, I, 259-260; Kâdî, age, 13-14; Muhaysin, age, 21.

İki sûre arasında besmele okuyanlara göre, ilk sûreden diğerine geçerken üç vecih caizdir.⁵⁹

1. Kat'û'l-Kül: İlk sûrenin sonunda ve besmelede durduktan sonra diğer sûreye geçmek

2. Kat'û'l-Evvel ve Vaslu's-Sânî: İlk sûrenin sonunda durduktan sonra bismelenin akabinde durmayıp, besmeleyi gelen sûrenin evveline bitişirmek

3. Vaslü'l-Kül: İlk sûrenin son ayetini besmeleye, besmeleyi de ikinci sûrenin evveline bitiştirerek okumak.

Zikrettiğimiz üç vecih Fatiha ile Bakara sûreleri arasında tatbik ederek şematik halde şöyle gösterebiliriz:

الم	بسم الله	ولا الضالين
..... قطع	.....	..... قطع
..... وصل	.....	..... قطع
..... وصل	.....	..... وصل

Kıyasa uygun olarak dördüncü bir vecih daha vardır ki, o da Vaslü'l-Evvel ve Kat'û's-Sânî yani birinci sûrenin sonunu besmeleye birleştirip besmeleden sonra durmaktır. Ancak bu vecih bütün kırâat imamlarının icmasıyla caiz görülmemiştir.⁶⁰ Çünkü bu vecih, bismelenin birinci sûreden olduğu vehmini doğurmaktadır.⁶¹

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, age, I, 267; Paluvî, age, 7; Muhaysin, age, I, 35.

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, age, I, 267; Kâdî, age, 14; Muhaysin, age, 22.

⁶¹ Marsîfî, age, 35.

Ebû Amr (154/720), İbnü Âmir (118/736), Ya'kub (205/820) ve Verş (197/812)'e göre ise iki sûre arasında beş vecih mevcut olup bunlardan üçü az önce zikrettiğimiz üç vechin aynısı, diğer iki vecih ise;

1. Vasl bilâ besmele; iki sûre arasında besmele okumaksızın birinci sûreyi ikinci sûreye vasl ederek okumak.

2. Sekt bilâ besmele; İki sûre arasında besmele okumadan birinci sûreden sonra sekte yapıp ikinci sûreye geçmektir.⁶²

Besmele okumaksızın Enfâl sûresinden Tevbe sûresine geçildiğinde ise bütün kırâat imamlarına göre üç vecih caizdir.⁶³

1. Vakf; Enfâl'den sonra durup nefes aldıktan sonra Tevbe sûresine geçmek.

2. Sekt: Enfâl sûresinin sonunda kısa bir sûre nefes almadan durup Tevbe sûresi'ne geçmek

3. Vasl: Enfâl sûresinin sonunu Tevbe sûresinin evveline bitiştirmek

Yukarıda zikrettiğimiz vecihler Enfâl sûresi dışındaki bir sûreden Tevbe sûresine geçilmesi halinde de geçerlidir.⁶⁴ Fakat bu sûrenin mushaftaki tertibe göre Tevbe sûresinden önce olması şarttır.⁶⁵ Mesela; En'am sûresinden sonra Tevbe sûresine intikal etmek gibi. Ancak bu sûre tertipte Tevbe sûresinden sonra geliyorsa -Furkân sûresinden sonra Tevbe sûresine geçmek gibi- bu durumda ne yapılacağı

⁶² Paluvî, age, 7; Kâdî, age, 14; Muhaysin, age I, 35.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, age, I, 269; Muhaysin, age, 23.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, age, I, 270; Kâdî, age, 15.

⁶⁵ Kâdî, age, 15; Muhaysin, age, 23.

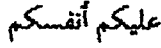
hususunda kırâat imamları bir hüküm beyan etmemişlerdir. Kâdî; “Bu durumda sadece vakf yapılır, diğer sekt ve vasl vecihleri tatbik edilmez” demektedir.⁶⁶

III. CEMÎ MİMÎ

Cemî mimi; Kelimenin aslında olmayan, hakîkî⁶⁷ veya tenzîlî⁶⁸ olarak erkekler topluluğuna delalet eden ve kelimenin sonuna eklenen zâid mime denir.⁶⁹

Bir mimin cemî mimi olduğuna hükmedebilmek için mimin şu dört harften sonra gelmesi şarttır.⁷⁰

1. He harfinden sonra; örnek;

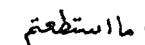
2. Hitap kefinden sonra; örnek;

3. Te harfinden sonra; örnek ;

4. Hemzeden sonra; buna örnek Kur’ân’da sadece Hâkkâ sûresinin 16. ayetinde bulunmaktadır.

Cemî miminden sonra gelen harf ya harekeli ya da sakin olur. Bu harf harekeli olduğunda Kâlûn’a göre cemî miminin okunuşunda iki vecih vardır:⁷¹

⁶⁶ Kâdî, age, 15.

⁶⁷ Hakîkî; Cemî miminin hakîkî olarak erkekler topluluğuna delalet etmesi gerekir. Örneğin; ( ) “Allah’a karşı gelmekten gücünüz yettiği kadar sakının...” Tegâbûn, 64/16. ayetindeki cemî mimi gerçek olarak erkekler topluluğunu temsil etmektedir. Bkz. Marsıfî, age, 38.

⁶⁸ Tenzîlî; Cemî mimimin gerçekte bir gruba delalet etmeyip tekil şahsı tazim maksadıyla tekil şahıs zamirinin yerine kullanılmasıdır. Bir kişiye hitaben “Allah sizi korusun” demek gibi. Bkz. Marğînî, Seydî İbrahim, *en-Nücûmü 'l-Tavâli* ' 34

⁶⁹ Marğînî, age, 34; Marsıfî, age, 38.

⁷⁰ İbnü Galbûn, age, I, 98; Marsıfî, age, ay.

a. Sükûn; Mimi uzatmaksızın cezm ile okumak.

b. Sıla; Mimi zamme ile okuyup, mimden sonra med harfi olan vav varmış gibi uzatarak okumak.

Sıla vechi, vasl halinde geçerlidir. Cemî miminde durulduğu zaman sıla yapılmaz.⁷²

Ayrıca mimden sonra gelen harekeli harfin ayrı kelimedede vaki olması gerekir. Harf harekeli olduğu halde cemî mimi ile aynı kelimedede olursa o takdirde cemî mimini sıla ile okunmasında kırâat imamları arasında görüş ayrılığı yoktur.⁷³

Örneğin; *دخاتموه* ve *أنزلكموها* kelimelerinde olduğu gibi.

Cemî miminden sonra gelen harf sakin olduğunda Kâlûn cemî mimini, iki sakin harfin biraraya gelmesi münâsebetiyle sıla yapmadan sükun ile okumaktadır.⁷⁴

عليكم الميتة ve *وأنتم الأعلون* örneklerinde olduğu gibi

Cemî miminden önce yer alan hâ harfine gelince; Hâ'dan önce sakin bir yâ veya kesra bulunursa, bu durumda hâ'ya kesra harekesi verilir.⁷⁵

يزكئهم ve *بهم الأسباب* kelimelerinde olduğu gibi.

Hâ'dan önce illetli olmayan sakin bir harf, sakin vav, sakin elif, fetha ve zamme bulunursa hâ'ya zamme harekesi verilir.⁷⁶

⁷¹ İbnü'l-Cezerî; age, I, 273; Dimyâtî, age, I, 367; Bahş, Rahim, *Müfridetü Kırâati Nâfi 'min Rivâyeti Seyyidînâ Kâlûn*, 7; Marsıfî, age, 39.

⁷² Marğînî, ag e 37; Bahş, age, 8.

⁷³ Marsıfî, age, 39.

⁷⁴ Marğînî, age, 35; Marsıfî, age, 39.

⁷⁵ Marsıfî, age, 39.

⁷⁶ Marsıfî, age, ay.

فأحشوهم ، فضاناهم ، منهم ، جاعهم ، يلعنهم örneklerinde olduğu gibi he zamme ile okunur.

Cemî mimi sıla ile okunup, gelen kelimenin ilk harfi de hemze olduğunda medd-i munfasıl oluşmaktadır ki bunun hükümleri Muttasıl Med konusunda açıklayacağız.

IV. HÂ-İ KİNÂYE

Hâ-i kinâye; Kelimenin aslından olmayan ve gaib, müzekker, müfred bir şahsa delalet eden, zamir olan hâ'ye denir.⁷⁷

Hâ-i kinâye isim, fiil ve harfe bitişebilir.

عليه ، أهله ، يوده kelimelerinde olduğu gibi.

Hâ-i kinâye'nin kendinden önceki ve sonraki harfin harekesi nazarı itibariyle 4 hali vardır.⁷⁸

1. Hâ-i kinâye'nin, kendisinden önceki harfin harekeli, kendisinden sonraki harfin ise sakin olması. له الملك ve اسمه المسيح örneklerinde olduğu gibi

Bu durumdaki hâ'yi, kırâat imamlarının hepsi kasr ile okumuşlardır⁷⁹

2. Hâ-i kinâye'den önceki harfin sakin, sonraki harfin ise harekeli olması.

فيه هدي ve اجتباه و هداه örneklerinde olduğu gibi

Bu durumdaki hâ'yi İbnü Kesîr dışındaki kırâat imamları kasr ile okumuşlardır.⁸⁰

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, age, I, 304; Marğînî, age, 39; Kâdî, age, 68; Marsîfî, age, 41.

⁷⁸ Dimyâtî, age, I, 149; Kâdî, age, 68; Muhaysin, age, 24.

⁷⁹ Şâtîbî, age, 13; İbnü'l-Cezerî, age, I, 305; Muhaysin, age, 24.

⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, age, I, 305; Dimyâtî, age, I, 145-150.

İbnü Kesîr, mâkabli sakin, mâba'di harekeli hâ'yi Kur'ân-ı Kerîm'in her yerinde sıla⁸¹ ile okumuştur. Hafs ise çoğunluğun okuduğu gibi kasr ile okumuş, sadece Furkân sûresinin 69. ayetindeki طيه مهانا hâ'yi İbnü Kesîr gibi sıla yaparak okumuştur.⁸²

3. Hâ-i kinâye'den önceki ve sonraki her iki harfin de sakin olması.

تذروه الرياح ve إليه المصير örneklerinde olduğu gibi

Bu şekildeki hâ'yi kırâat imamlarının hepsi kasr ile okumuşlardır.⁸³

4. Hâ-i kinâye'den önceki ve sonraki her iki harfinde harekeli olması .

إنه لقران كريم ve إنه هو الغفور الرحيم örneklerinde olduğu gibi

Kırâat imamları harekeli iki harf arasında bulunun hâ-i kinâye'yi genel olarak sıla ile okumuşlardır. Ancak bu gruba giripde kaide dışı kalan, üzerinde imamların ihtilaf ettikleri bazı kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeler 12 tane olup Kur'ân-ı Kerîm'de 20 yerde zikredilmektedir.

Kâlûn, bu kelimelerin 8 tanesini sadece kasr ile, iki tanesini sıla ile kalan ikisini de hem kasr hem de sıla ile okumaktadır.

Sadece kasr ile okuduğu 8 kelime ve Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği yerler şunlardır.⁸⁴

1. يوده kelimesi; Âlü İmrân sûresinin 75. ayetinde iki defa (يوده إليك) ve (لا يوده إليك) lafızlarıyla zikredilmektedir.

⁸¹ Sıla; Hâ-i kinâye konusunda, zammeyi med harfi olan vav, kesrayı da yâ gibi olacak şekilde uzatarak okumaya denir. Bkz. Paluvî, age, 10; Kâdî, age, 68; Bahş, age, 5.

⁸² İbnü'l-Cezerî, age, I, 305; Dimyâtî, age, I, 150.

⁸³ İbnü'l-Cezerî, age, I, 304; Muhaysin, age, 24.

⁸⁴ Marsifî, age, 44.

2. 3. نوله ve نصله kelimeleri; bu iki kelime Nisâ sûresinin 115. ayetinde (نوله ما تولى و نصله جهنم) zikredilmektedir.

4. نوته kelimesi üç yerde zikredilmektedir. İkisi Âlü İmrân sûresi'nin 145. ayetinde (و من يرد ثواب الدنيا نوته منها و من يرد ثواب الآخرة نوته منها) , diğeri ise Şûrâ sûresinin 20. ayetinde (و من كان يريد حرج الدنيا نوته منها) bulunmaktadır.

5. فألقه kelimesi sadece Neml sûresinin 28. ayetinde (فألقه لهم) zikredilmektedir.

6. يتقه kelimesi Nûr sûresinin 52. ayetinde (و من يخش الله ويتقه) zikredilmektedir.

7. يررضه kelimesi; Zümer sûresinin 7. ayetinde (وإن تشكروا يررضه لكم) zikredilmektedir.

8. أرجه kelimesi A'râf sûresinin 111. ayeti (قالوا أرجه وأخاه وأرسل) ile Şuarâ sûresinin 36. ayetinde (قالوا أرجه وأخاه واهت) zikredilmektedir.

Kâlûn'un sıla ile okuduğu iki kelime şunlardır:⁸⁵

1. يره kelimesi 3 yerde zikredilmektedir. Birincisi Beled sûresinin 7. ayetinde (أيجسب أن لم يره أحد) , iki ve üçüncüsü ise Zelzele sûresinin 7. ayetlerinde bulunmaktadır. (شر يره) ve 8. (خيرا يره)

2. بيده kelimesi ise 4 yerde geçmekte olup, bunlardan ikisi Bakara sûresinin 237. ayeti (بيده فشرهوا منه) ile 249. ayetinde (بيده عقدة النكاح) , üçüncüsü Müminûn sûresinin 88. ayetinde (قل من بيده ملكوت كل شيء) , dördüncüsü de Yâsin sûresinin 83. ayetinde (فسبحان الذي بيده) geçmektedir.

Hem kasr hem de sıla ile okuduğu iki kelime ve Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığı ayetler şunlardır:⁸⁶

⁸⁵ İbnü'l -Cezerî, age, I, 310 vd; Dimyâfî, age I, 154.

1. **يَأْتُهُ** kelimesi sadece Tâhâ sûresinin 75. ayetinde (**ومن يَأْتُهُ مَوْتًا**) zikredilmektedir.

2. **طَعَامَ تَرْزُقَانَهُ** kelimesi de Yusuf sûresi'nin 37. ayetinde (**طَعَامَ تَرْزُقَانَهُ**) zikredilmektedir.

Hâ-i kinâye'nin kasr veya sıla ile okunma vecihleri vasıl haline özgüdür. Vakıf durumunda ise bu vecihler geçerli olmaz, yerini sükun vecihi alır. Kâlûn ve diğer kırâat imamlarına göre durum böyledir.⁸⁷

V. MED ve KASR

A. MED ve KASRIN LÜGAVÎ VE İSTİLÂHÎ TARİFLERİ

Lügatta med; Yaymak, artırmak, uzatmak, çekmek⁸⁸ gibi manaları ihtiva etmektedir

Kasr ise; aciz kalma, eksiltme, azaltma, kısaltma ve hapsedme⁸⁹ gibi manalara gelmektedir.

Istilâhî olarak med; Med veya lîn harflerinden herhangi birisiyle sesin uzatılmasına denir.⁹⁰

Bazen kelimedeki med harfinin ses uzatılmaksızın mücerred olarak isbat edilmesine de med denir.⁹¹ Örneğin **حاذرون** ve **دارمت** kelimelerindeki hâ ve dal harflerinden sonra elifin isbat edilmesi gibi.

⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, age I, 310 vd; Dimyâtî, age, I, 151 vd.; Kâdî age, 70.

⁸⁷ Marsifî, age, 45.

⁸⁸ Enîs, age, 858.

⁸⁹ Enîs, age, 738.

⁹⁰ Margînî, age, 45; Kâdî, age, 72; Marsifî, age, 47.

⁹¹ Ebû Şâme, age, I, 320; Kâdî, age, 73.

Med harfleri; Kendisinden önceki harfin harekesi daima fetha olan elif, makabli damme olan vav, ve makabli kesra olan yâ'dır. Med harflerinin kendilerinin de devamlı sakin olması gerekir.⁹² Ancak vav ve yâ harfleri sakin olup, kendilerinden önceki harfin harekesi de fetha olursa, bu durumda onlara lîn harfleri denir.⁹³

Kasr ise; sesin uzatılması terkedilip med veya lîn harflerinden birinin üzerine herhangi bir ziyade yapılmaksızın isbat edilmesine denir⁹⁴.

Kasr, bazen kelimedeki med harfinin hafzedilmesine de denir.⁹⁵ Örneğin, **عاقبت** ve **لا يبين** kelimelerindeki ayn ve lam harflerinden sonraki elifin hafzedilmesi gibi.

B. MED SEBEBİ

Bir harfin uzatılabilmesi için lafzi ve manevi olmak üzere iki sebep vardır.

1. Lafzî Sebep; Hemze ve sükun olmak üzere iki tanedir.

1.a. Hemze; Med harfinden önce veya sonra gelebilir. Hemze, med harfinden önce geldiğinde "Medd-i Bedel" olur. Örnek; **إيمان ، رأي ، آدم** gibi

Hemze, med harfinden sonra gelir ve her kisi de bir kelimedede yanyana bulunurlarsa "Medd-i Muttasıl" olur. Örnek; **جاء ، شاء ، أولئك** gibi

Aynı şekilde hemze, med harfinden sonra gelir, ancak her biri ayrı ayrı kelimelerde bulunurlarsa "Medd-i Munfasıl" olur.

Örnek **أمره الى الله ، قالوا آمنا ، يا أيها** gibi.

1.b. Sükun; lâzım ve ârizî olmak üzere ikiye ayrılır.

⁹² İbnü'l-Cezerî, age, I, 313; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minahü'l-Fikriyye*, 49.

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n - Neşr fi'l-Kirââtü'l Aşr*, 18; Aliyyü'l-Kârî, age, 49.

⁹⁴ Marğînî, age, 45; Kâdî, age, 73; Marsıfî, age, 47.

⁹⁵ Ebü Şâme, age, I, 320; Kâdî, age, 73.

1. b. a. Lâzım Sükun; durulduğunda ve geçildiğinde varolan sükundur.

Örnek دابة ve ولا الضالين gibi.

Med harfinden sonra, aynı kelimedede olmak şartıyla lâzım sükun gelirse “Medd-i Lâzım” olur. Örnek الم ve الحاقة gibi

1. b. b. Ârız Sükun; durulduğunda sabit olan, geçildiğinde düşen sükundur.

Med harfinden sonra, sebep-i med olan ârız sükun aynı kelimedede bulunup üzerinde durulursa “Medd-i Ârız” olur.

Örnek; العالمين و يؤمنون , نستعين gibi

2. Manevi Sebep

Tazim ve Allah'tan başka ilah olmadığını ilan için nefiyde mübâlağa kasdıyla لا إله إلا أنت ve لا إله إلا هو , لا إله إلا الله cümlelerindeki "lâ"ları fazlaca uzatmaya “Medd-i Mübâlağa” denir.⁹⁶ Bu şekildeki uzatma Araplarca bilinmektedir. Çünkü Araplar dua, istigâse ve herhangi bir şeyin nefyi konusunda mübâlağa olması için lâ'yı ziyade uzatmaktadırlar.⁹⁷

Muhakkıkûn ulema da لا إله إلا الله cümlesindeki lâ'yı telaffuz ederken sesin uzatılmasını müstehap görmüşlerdir.⁹⁸

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, age, I, 344; Suyûtî, age, I, 259.

⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, age, I, 345; Aliyyü'l-Kârî, age, 51.

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî age, I, 345.

C. MEDDİN KISIMLARI VE UZATMA MİKTARLARI

Med genel itibariyle iki kısma ayrılır.

1. Aslî Med (المد الأصلي); med harfinden ayrılmayan, med harfinin zâtı ile kâim olup, başka bir sebebe dayanmayan medde denir.⁹⁹ Diğer bir ifadeyle med harfinden sonra sebî medden hiçbir şeyin gelmediği meddir. Örnek: أوتينا gibi

Aslî medde, medd-i tabii ve medd-i zâtî de denir.

Aslî meddi uzatma miktarı, vasl ve vakf halinde bütün kırâat imamlarına göre bir elif yani iki harekedir. Bu miktardan ne fazla ne de az çekmek caiz değildir.

Bir elifin süresi, normal bir şekilde parmakları yumma veya açma süresi kadardır.¹⁰⁰

2. Fer'î Med (المد الفرعي); aslî med üzerine ziyadeyi gerektiren bir sebep dolayısıyla meydana gelen medde denir.¹⁰¹

Bu ziyadeyi gerektiren sebep, daha önce açıkladığımız hemze ve sükundur. Fer'î medde medd-i mezîdî de denir.

Fer'î med 5 kısma ayrılır.

2a. Medd-i Muttasıl

2b. Medd-i Munfasıl

2c. Medd-i Lâzım

2d. Medd-i Ârız

⁹⁹ Karaçam, İsmail, age, 286; Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân Okuma Esasları*, 73.

¹⁰⁰ Marsıfî, age, 49,50.

¹⁰¹ Çetin, age, 73.

2e. Medd-i Lîn

Bunlardan muttasıl, munfasıl, lâzım ve ârız meddi daha önce tanımlamıştık. Medd-i lîn'i ise şimdi açıklamaya çalışacağız.

Lîn; lügatta yumuşak ve kolay olmak¹⁰² demektir.

Terim olarak, lîn harfi olan و ve ع dan sonra bir kelimedede olmak şartıyla sebab-i medden sükun gelirse Medd-i Lîn olur. Medd-i lîn'de lîn harflerinin sakin, önceki harfin de meftuh olması şarttır.¹⁰³ Örnek; صيف , عين , خوف gibi

Fer'î meddin kısımlarını icmalî olarak zikrettikten sonra, Kâlûn'un, bu kısımlardan herbirini hangi miktarlarda uzatarak okuduğunu belirtemeye çalışalım.

2a. Medd-i Muttasıl

Kırâat imamları medd-i muttasıl'ın aslî medden daha fazla uzatılması konusunda görüş birliği içerisinde olup, bu ziyade miktarı hususunda ihtilaf etmişlerdir.¹⁰⁴

Kırâat imamlarının medd-i muttasıl'ın uzatılması hususunda icma etmelerine sebep teşkil eden delil İbnü Mes'ûd (r.a)'dan rivâyet edilen şu haberdir; İbnü Mes'ûd, bir adama Kur'ân okumayı öğretirken bu kişi (إنا الصلقات للفقراء و المساكين) "sadakalar (zekatlar) Allah'tan bir farz olarak fakirlere, düşkünlere..." (Tevbe 9/60) ayetini uzatmadan okumuştur. İbnü Mes'ûd ona, "Resûlullah (s.a.v.) bu ayeti bana böyle okutmamıştı" deyince o kişi; "Ey Ebû Abdurrahman, öyleyse nasıl okutmuştu?" diye sordu. İbnü Mes'ûd, Peygamber (s.a.v.)'in öğrettiği şekilde uzatarak okudu ve: "İşte böyle ayetteki kelimeleri med yaparak okutmuştu" dedi.¹⁰⁵

¹⁰² Enîs, age, 850.

¹⁰³ Dimyâtî, I, 157; Kâdî, age, 72.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, age, 18; Kâdî, age, 73.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, age, I, 315-316; Suyûtî, age, I, 257.

İbnü'l-Cezerî (833/1429); "Medd-i muttasıl'ın kasr edilip edilmediğini araştırdım. Fakat onu ne sahih ne de şaz bir kırâatta buldum. Aksine med edildiğini gördüm"¹⁰⁶ demektedir.

Kâlûn ise, ortada bulunan medd-i muttasıl'ı 2 elif uzatarak okur. Tercih edilen ve amel edilen de bu vecihtir.¹⁰⁷ Kâlûn'un medd-i muttasıl'ı 1.5 elif yani 3 hareke uzatarak okuduğu da nakledilmiştir. Kasr vechinin bir derece üstü kabul edilen bu vecihlede okunmasında bir beis görülmemiştir.¹⁰⁸ أولئك gibi

Kelimenin sonunda olup üzerinde vakf yapılan medd-i muttasıl ise Kâlûn'a göre 3 elif yani 6 hareke uzatılarak okunur.¹⁰⁹ Zira bu şekildeki meddin üzerinde durulduğunda ârizî bir sükun meydana gelmektedir. Örnek يشاء gibi

2b. Medd-i Munfasıl

Medd-i munfasıl'ın meddi ve kasrı konusunda kırâat imamları arasında görüş ayrılığı vardır. Bazıları onu medd-i muttasıl gibi değerlendirerek uzatmış, bazıları da medd-i tabii gibi kasr yapmışlardır.

Kâlûn medd-i munfasıl'ı Hulvânî tarîkiyle 1 elif yani 2 hareke, Ebû Neşîd tarîkiyle ise 2 elif yani tavassut ile uzatarak okur.¹¹⁰ Eda esnâsında kasr vechi tavassut vechine takdim edilir.¹¹¹

Medd-i munfasıl ile cemî mimi bir ayette bulunurlarsa bu durumda 4 vecih ortaya çıkar:¹¹²

¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, age, I, 315.

¹⁰⁷ Dimyâtî, age, I, 159; Marğînî, age, 50; Kâdî, age, 74; Bahş, age, 8; Marsıfî, age, 53.

¹⁰⁸ Marsıfî, age, 53.

¹⁰⁹ Marsıfî, age, 53-54.

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, age, I, 321-322; Kâdî, age, 74; Marsıfî, age, 55.

¹¹¹ İbnü'l-Kâsîh, Ali b. Osman, *Sirâcü'l-Kârii'l-Mübtedî ve tizkârü'l-Mukrii'l-Müntehî*, 52; Marsıfî, age, 55.

1. Kasr-sükun
2. Kasr-sıla
3. Tavassut-sükun
4. Tavassut-sıla

Bu vecihleri ayet üzerinde şöyle tatbik edebiliriz

Bakara 2/4	والذين يؤمنون بما أنزل إليك و ما أنزل من قبلك و بالآخرة هم يوقنون
..	.. قصر . . . . . قصر . . . . . مسكون . . . . .
..	.. قصر . . . . . قصر . . . . . صلة . . . . .
..	.. توسط . . . . . توسط . . . . . مسكون . . . . .
..	.. توسط . . . . . توسط . . . . . صلة . . . . .

Eğer cemî mimi önce, medd-i munfasıl sonra gelirse yine 4 vecih vardır, ancak tertip değişir.¹¹³ Şöyleki;

1. Sükun-Kasr
2. Sükun-Tavassut
3. Sıla-Kasr
4. Sıla-Tavassut

2c. Medd-Lâzım

Kırâat imamları, medd-i lâzım'ın meddinde işbâ yapılması hususunda ittifak etmişlerdir.¹¹⁴ Cumhur, medd-i lâzım'daki sükunun idğâmlı veya izhârlı olması arasında bir fark gözetmemektedir. Çünkü meddi icab ettiren, iki sakinin bir araya

¹¹² Marğînî, age, 36; Bahş, ag,e 19.

¹¹³ Bahş, age, 19.

¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, age, 52; Aliyyül-Kârî, age, 49.

gelmesidir. Bu da mevcut olduğundan ikisi arasında tafsilata gitmenin bir anlamı yoktur.¹¹⁵

Kurrâ, medd-i lâzım'ın ziyade uzatılmasında ittifak etmişlerdir. Nitekim İbnü'l-Cezerî (833/1429) şöyle demektedir: “Bütün kırâat alimleri medd-i lâzım'ı tek vecih (işbâ)¹¹⁶ üzere okumuşlardır. Mütেকaddimûn ve mütעהhirûn alimlerden bunun hilafına bir bilgi nakledilmemektedir”¹¹⁷

Kâlûn, medd-i lâzım'ı, tabii med üzerine 3 elif ziyade ile okumaktadır.¹¹⁸

Medd-i lâzım kelimî ve harfî olmak üzere iki kısım olup bunlardan herbiri de muhaffet ve musakkal olur. Bu itibarla medd-i lâzım dört kısımda mütalaa edilmektedir.

1. Kelime-i Musakkale: Şeddeli yani idğâmlı kelime demektir. Bu çeşit kelimelerde med veya lîn harfinden sonra gelen sükun-u lâzım şeddeli ise buna medd-i lâzım kelime-i musakkale denir. Örnek الصائحة , الحاققة , دابة gibi

2. Kelime-i Muhaffefe: Hafif yani şeddesiz kelime demektir. Bu çeşit kelimelerde med veya lîn harfinden sonra gelen sükun-u lâzım şeddesiz ise buna medd-i lâzım kelime-i muhaffefe denir.

Kâlûn rivâyetine göre bu kısma örnek sadece محياى kelimesi bulunmaktadır.¹¹⁹

¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, age, I, 318.

¹¹⁶ İşbâ; Lügatta doyurmak manâsına gelen bu kelime, ıstılahta; her imamın kendi mezhebine göre uzatılacak bir harfî, had ve ölçüyü aşmadan, ifrat derecesine vurdurmaksızın hakkını vermek gayesiyle uzatabileceği en üst seviyeye denir. Bkz. Muhaysin, age, I, 127.

¹¹⁷ İbnü'l-Cezerî, age, I, 317; Marsıfî, age, 78.

¹¹⁸ Marsıfî, age, 78.

¹¹⁹ Marsıfî, age, 80.

3. Harf-i Musakkal: Kendisinde şedde bulunan harf demektir. Med veya lîn harfinden sonra sebep-i medden sükun-u lâzım şeddeli olarak geldiğinde medd-i lâzım harfi musakkal olur.

Medd-i lâzım'ın harfi olan kısmı sadece hurûf-u mukattaalarda mevcuttur.

Örnek: الم , طسم huruf-u mukattaalarındaki lam ve sin harfleri gibi.

4. Harf-i Muhaffef: Hafif yani şeddesiz harf demektir. Med veya lîn harfinden sonra sebep-i med olan sükun-u lâzım şeddesiz olarak geldiğinde medd-i lâzım harf-i muhaffef olur. Örnek هم و ن , ق و ص gibi.

2d. Medd-Ârız

Herhangi bir kelime üzerinde vakf yapılıp medd-i ârız meydana geldiğinde bütün kurrâya göre üç vecih caizdir; İşbâ veya tûl, tavassut, kasr¹²⁰

Bu vecihlerden tûl vechinin miktarı bazı kaynaklarda 4 elif¹²¹ bazılarında ise 3 elif¹²², tavassut vechi ise bazılarında 3 elif¹²³ bazılarında da 2 elif¹²⁴ olarak takdir edilmiştir.

Kâlûn rivâyetinde de yukarıda zikrettiğimiz üç vecih aynen caizdir.¹²⁵ Üzerinde medd-i ârız meydana gelen kelimenin son harfinin harekesi merfu veya mazmum olduğunda bütün kırâat imamlarına göre 7 vecih vardır.¹²⁶

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 335; a.mlf, *Tahbîr*, 52; Dimyâtî, age, I, 166-167; Kâdî, age, 15.

¹²¹ Paluvî, age, 9; Aliyyü'l-Kârî, age, 51.

¹²² Kâdî, age, 15; Marsîfî, age, 59.

¹²³ Aliyyü'l-Kârî, age, 51.

¹²⁴ Kâdî, *el-Büdûrî -Zâhire*, 15; a.mlf, *Vâfî*, 79; Marsîfî, age, 59.

¹²⁵ Marsîfî, age, 59.

¹²⁶ Marsîfî, age, 59-60; Karaçam, age, 305.

1. Kasr
2. Tavassut
3. Tûl
4. Kasr-İşmam¹²⁷
5. Tavassut-İşmâm
6. Tûl-İşmâm
7. Kasr-Revm¹²⁸

Medd-i âriz'in sonu mecrur veya meksur olduğunda ise yine kurrânın hepsine göre 4 vecih vardır.¹²⁹

1. Kasr
2. Tavassut
3. Tûl
4. Kasr-Revm

Medd-i âriz'in sonu mansub veya meftuh olması durumunda ise sadece kasr, tavassut ve tûl olmak üzere üç vecih caizdir. Çünkü işmâm sadece damme harekesinde, revm ise hem damme hem de kesra harekelerinde meydana gelmektedir. Fethada ise revm veya işmâm söz konusu değildir.

2e. Medd-i Lîn

---

¹²⁷ İşmâm; Sükundan sonra damme harekeye işaret ederek dudakları ileriye doğru toplamaya denir. Bkz: Karaçam, age, 305.

¹²⁸ Revm; Yakında bulunan kimsenin duyabileceği şekilde hafif bir sesle okuyarak hareketin bir kısmını telaffuz etmeye denir. Bkz. Marsıfı, age, 61.

¹²⁹ Marsıfı, age, 61; Karaçam, age, 303.

Medd-i lîn'de lîn harflerinden sonra gelen sükunun sükun-u lâzım olması halinde iki vecih caizdir.¹³⁰

1. Tûl

2. Tavassut

Kur'ân-ı Kerîm'de bu tip kelimeye örnek iki yerde bulunmaktadır. Birincisi Meryem sûresinin ilk ayeti olan كَهَيِّصْ daki "Ayn" lafzı, diğeri de Şûrâ sûresinin ikinci ayeti olan عَسَقْ daki "Ayn" lafzıdır.

Eğer lîn harfinden sonra gelen sükûn, ârizî sükun ise, medd-i ârız'da olduğu gibi tûl, tavassut ve kasr vecihleri caizdir.¹³¹ Ârizî sükunun vaki olduğu harfin harekesi damme veya kesra olması durumunda medd-i ârız konusunda belirttiğimiz vecihler burada da aynen geçerlidir.

VI. HEMZE

A. MÜFRED HEMZE

Kendisinden başka bir hemzeye bitişmemiş hemzeye müfred hemze denir¹³² Müfred hemze; sakin ve müteharrik (harekeli) olmak üzere ikiye ayrılır:

1. Sakin Müfred Hemze

Sakin müfred hemze'den önceki harfin harekesi damme (يُوْنِيْ) gibi , kesra (مَأْوِيْ) gibi veya fetha (مَأْوِيْ) gibi olur.

Kâlûn sakin müfred hemze'yi umumen tahkîk ile - yani hemze üzerinde hiçbir değişiklik yapmadan-okumaktadır. Fakat aşağıda zikredeceğimiz kelimeler bu kaidenin dışında kalmaktadır.

¹³⁰ Karaçam, age, 309.

¹³¹ İbnü'l-Cezerî, age, I, 349; Muhaysin, age, 26; Karaçam, age, 310.

¹³² Marsıfî, age, 108.

a. الموثفات ve الموثفات kelimeleri

Ebû Neşîd tarîkine göre Kâlûn bu kelimelerdeki sakin müfred hemzeleri ibdâl¹³³ ile okumaktadır. Bu vecih Hulvânî'den de mervidir. Fakat cumhur Kâlûn'un bu kelimelerdeki hemzeleri tahkîk ile okuduğunu rivâyet etmektedir. Ancak her iki vecih de sahihtir.¹³⁴

b. رئا kelimesi

Kâlûn bu kelimedeki hemzeyi yâ'ya ibdâl edip, meydana gelen iki yâ'yıda birbirine idğâm ederek (رئا) şeklinde okumaktadır.¹³⁵

c. مأجوج , مأجوج , ضيزي ve مؤصدة kelimeleri

Kâlûn, bu kelimelerdeki hemzeleri ibdâl ile okumaktadır.¹³⁶

2. Harekeli Müfred Hemze

Harekeli müfred hemze'den önceki harf harekeli (مؤذن gibi) veya sakin (إسرائيل gibi) olur.

2a: Mâkabli harekeli olan müteharrik müfred hemze

Kâlûn bu çeşit hemzeyi tahkîk ile okumaktadır. Ancak يضاؤون , الصابئين ve يضاؤون kelimelerindeki hemzeyi hafifedip hemzesiz olarak يضاؤون şeklinde okumaktadır.¹³⁷

¹³³ İbdâl; Kırâat ilminde sakin hemzenin fethadan sonra geldiğinde elife, zammeden sonra geldiğinde vava, kesradan sonra geldiğinde de yâya kalbedilmesine denir. Bkz. Kâdî, age, 99.

¹³⁴ İbnü'l-Cezerî, age, I, 394; Dimyâtî, age, I, 202-203; Bahş, age, 10;

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî age, I, 394; Dimyâtî, age, I, 203; Bahş, age, 49; Marsîfî, age, 109.

¹³⁶ İbnü'l-Cezerî, age, I, 395; Dimyâtî, age, 203; Bahş, age, 51; Marsîfî, age, 108 vd.

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, age, I, 397 vd.; Dimyâtî, age, I, 205, vd.; Dimyâtî, age, I, 205, vd; Marsîfî, age, 110.

Yine kaide dışı olarak أَرَأَيْتُمْ ، أَرَأَيْتُمْ ، أَرَأَيْتُمْ gibi kelimelerdeki hemzeyi teshîl¹³⁸ yaparak okumaktadır.¹³⁹

Ayrıca ضَاءٌ ve بَادِعٌ kelimelerindeki hemzeyi yâ'ya¹⁴⁰ , سَأَلَ ve مَنْسَأَتَهُ kelimelerindeki hemzeyi de elife¹⁴¹ ibdâl ederek okumaktadır. لَأَهَبُ kelimesindeki hemzeyi ise bir veche göre yâ'ya ibdâl ederek, diğer bir veche göre ise tahkîk ile okumaktadır.¹⁴²

2b: Mâkablî sakin olan müteharrik müfred hemze

Kâlûn'un bu kısma giren hemzeleri okuma vechi tahkîktir. Fakat bu kaidenin dışında kalan ihtilâflı kelimeler şunlardır:

a. هَأَأْتُمْ kelimesi

Kâlûn bu kelimeki hemze'yi teshîl yaparak okumuştur.¹⁴³ Ancak hemzeden önce med harfi geldiği için ayrıca medd-i munfasıl da mevcuttur. Bu durumda Kâlûn bu kelimeyi iki vecihle okumaktadır:¹⁴⁴

1. Kasr-teshîl
2. Tavassut-teshîl

¹³⁸ Teshîl; Kırâat ilminde hemzeyi, hemze ile kendi harekesine uygun olan harf arasında bir okuyuşla okumaktır. Hemze meftuh olduğunda hemzeyi, hemze ile elif arası, meksur olduğunda hemze ile yâ arası, mazmum olduğunda hemze ile vav arası okumaktır. Bkz. Marğînî, age, 67; Kâdî, age, 84.

¹³⁹ İbnü'l-Cezerî, age, I, 397; Dimyâtî, age, I, 206; Bahş, age, 15; Marsîfî, age, 115.

¹⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, age, I, 406-407; Dimyâtî, age, I, 211; Marsîfî, age, 116.

¹⁴¹ Marsîfî, age, 109.

¹⁴² Marsîfî, age, 109-110.

¹⁴³ İbnü'l-Cezerî, age, I, 400; Dimyâtî, age, I, 207; Marsîfî, age, 111.

¹⁴⁴ Marsîfî, age, 111.

b. النبی kelimesi ve bundan türemiş kelimeler

Kâlûn, Ahzâb sûresi, 50. ayetteki (إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ) kelimesi ile yine aynı sûrenin 53. ayetindeki (لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ) kelimesi dışında kalan النبوة , النبيون ve الانبياء gibi kelimelerdeki hemzeyi tahkîk ile, bu iki kelimedeki hemzeyi ise yâ'ya ibdâl edip, birinci yâ'yı ikincisine idğâm ederek okumaktadır.¹⁴⁵

c. الآن kelimesi

Kâlûn, bu kelimedeki hemzenin harekesini kendisinden önceki sakin lam harfine nakl¹⁴⁶ edip hemzeyi de hazfederek okumaktadır.¹⁴⁷

Fakat Hulvânî ve Ebû Neşîd tariflerinden münferid olarak nakledilen rivâyetlere göre Kâlûn bu kelimedeki hemzeyi tahkîk ile de okumuştur.¹⁴⁸

d. عادا الاولى kelimesi

Kâlûn, bu kelimedeki hemzenin harekesini kendisinden önceki sakin lam'a nakledip, lâ'm'dan önceki vasıl hemzesini hazfedip عادا kelimesinin tenvinini lam'a idğâm ederek عَادَ كَوْنِي şeklinde okumaktadır.¹⁴⁹

Ayrıca Kâlûn'un bu kelimeyi zammeli lâ'm'dan sonra bulunan vav yerine sakin bir hemze getirerek عَادَ كَوْنِي şeklinde de okuduğu rivâyet edilmiştir.¹⁵⁰ Bu iki

¹⁴⁵ Marsifî, age, 114,

¹⁴⁶ Nakl; Burada harekeli hemzeyi med harfine tebdil edip, harekesini de kendisinden önceki sakin harfe bırakmaya denir. Bkz. Paluvî, age, 12.

¹⁴⁷ Şâtubî, age, 19; İbnü'l-Cezerî, age, I, 410; Dimyâtî, age, I, 215;Kâdî, age, 107; Marsifî, age, 120.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, age, a.y.

¹⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, age, ay; Dimyâtî, age, I, 215; Bahş, age, 70; Marsifî, age, 121-122.

¹⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, age, ay; Dimyâtî, age, ay; Marsifî, age, ay.

okuyuş şekli عادا kelimesinin الاولى kelimesine bitiştilerle okunması halinde böyledir. Fakat عادا kelimesinde durulup, الاولى kelimesiyle başlanılacak olursa, bu durumda الاولى kelimesinin okunuşunda Kâlûn'a göre üç vecih vardır:¹⁵¹

1. Vecih: Önce vasıl hemzesi, sona zammeli lâm, daha sonra da sakin hemze ile **أَلَوَى** şeklinde.
2. Vecih: Vasıl hemzesi terkedilip zammeli lâm, sonra da sakin hemze ile **تَوَى** şeklinde.
3. Vecih: Önce meftuh bir vasıl hemzesi getirilir, sonra sakin lâm, daha sonra mazmum bir hemze ve en son olarak da sakin bir vav getirilerek **أَلَوَى** şeklinde okunur.

c. رءء kelimesi

Kâlûn, bu kelimeyi hemzenin harekesini makablindeki sakin dal'a nakledip hemzeyi de hazfederek **رءء** şeklinde okumaktadır.¹⁵²

B. ÇİFT HEMZE

Kırâat ilminde, hükmen veya fiilen yanyana gelmiş harekeli iki katı hemzesine çift hemze denir.¹⁵³ İki hemzenin ardarda gelmesi; tek bir kelimenin bünyesinde olabildiği gibi, birincisi ilk kelimenin sonunda ikincisi de gelen kelimenin başında bulunmak sûretiyle ayrı ayrı kelimelerde de olabilir.

1. Çift hemzenin bir kelimedede bulunması

¹⁵¹ Şâtîbî, age, 19; İbnü'l Kâsîh, age,83; Kâdî, age, 109; Marsîfî, age, 122.

¹⁵² Şâtîbî, age, 19; İbnü'l-Cezerî, age, I, 414; Bahş, age, 56.

¹⁵³ Marsîfî, age,89

Aynı kelimedeki bulunan iki hemzeden birincisi istifham hemzesi olup devamlı meftuhtur. İkinci hemze ise meftuh, meksur veya mazmum olabilir. **أَوْ نَبِيَّكُمْ دُ الْإِلَهِ** **أَنْذَرْتَهُمْ** kelimelerinde olduğu gibi

Kâlûn, aynı kelimedeki bulunan çift hemzeyi, bu hemzelerden birincisini aynen bırakıp ikincisini teshîl edip, iki hemzenin arasına zâid bir elif ilave ederek okumaktadır.¹⁵⁴ Araya ilave edilen fasıla elifi med harfi hükmünde olup iki hareke uzatılır.¹⁵⁵

Ancak, Kâlûn aşağıda zikredileceğimiz üç kelimedeki çift hemzelerden birincisini tahkîk, ikincisini de teshîl ile okuyup ikisi arasına zâid bir elif ilave etmemiştir.¹⁵⁶ Bu üç kelime ve Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği yerler şunlardır:

a. **عَامَتُمْ** kelimesi, A'raf sûresi 123. ayette (**قَالَ فِرْعَوْنُ عَامَتُمْ بِهِ**), Tâhâ sûresi 71. ayette (**قَالَ عَامَتُمْ لَهُ**) ve Şuarâ sûresi 49. ayette (**قَالَ عَامَتُمْ لَهُ**) zikredilmektedir.¹⁵⁷

b. **عَالَمَتْنَا** kelimesi sadece Zühruf sûresi 58. ayette (**وَقَالُوا عَالَمَتْنَا خَيْرٌ**) zikredilmektedir.

c. **أُمَّة** kelimesi 5 yerde zikredilmektedir.

Tevbe sûresi, ayet 12 (**قَالُوا أُمَّةُ الْكُفْرِ**)

Enbiyâ sûresi, ayet: 72 (**وَجَعَلْنَا أُمَّةً يَبْدُونَ بِأَمْرِنَا**)

Kasas sûresi, ayet: 7 (**وَجَعَلْنَا أُمَّةً**) ve ayet, 41 (**وَجَعَلْنَا أُمَّةً**)

Secde sûresi, ayet: 24 (**وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً**)

¹⁵⁴ İbnü Galbûn, age, I, 111, vd.; Şâtubî, age, 15 vd.; Marğînî, age, 69;

¹⁵⁵ Marsıfî age, 92.

¹⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, I, 369, vd.; Marğînî, age, 69,70; Bahş, age, 8; Marsıfî, age, 92,93.

¹⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, age, I, 376; Marğînî, age, 69; Bahş, age, 8; Marsıfî, age, 94.

Kâlûn, Zühruf sûresinin 19. ayetindeki(أَؤَشْهَدُوا حَلَقَهُمْ) çift hemzeyi ise iki vecihle okumaktadır.¹⁵⁸

1. Vecih: Diğer çift hemzeler gibi ikinci hemzenin teshîli ve iki hemze arasında bir elifin ilavesi ile

2. Vecih: İki hemze arasında elif ilave etmeden sadece ikinci hemzenin teshîli ile

2. Çift hemzenin farklı iki kelimedede bulunması

Bu çeşit iki hemze sadece vasıl halinde bir araya gelmektedir. Vakf halinde hemzelerin okunmasında hiçbir değişme meydana gelmez. İki kelimedede bulunan bu kısım hemzeler harekelerinin aynı veya farklı olmalarına göre iki kısma ayrılır.

1. Kısım: Her ikisinin de harekelerini aynı olması

Harekede müttefik olan bu tür hemzelerin 3 hali vardır:

1. Hal: Her ikisinin de meftuh olması:	جاء أمرنا	gibi
2. Hal: Her ikisinin de meksur olması	هو لاء إن	gibi
3. Hal: Her ikisinin de mazmum olması	أولياء أولئك	gibi

Kâlûn, her ikisinde meftuh olan iki hemzeden birincisinin iskat (düşürme, hazf) edip ikincisini de tahkîk ederek okumaktadır.¹⁵⁹

Her iki hemzenin meksur veya mazmum olması durumunda ise Kâlûn bu hemzelerden birincisini teshîl, ikincisi de tahkîk ederek okumaktadır.¹⁶⁰ , أولياء أولئك , من وراء إسحاق örneklerinde olduğu gibi.

¹⁵⁸İbnü Galbûn, age, I, 116; Şâtîbî, age, 17; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, I, 382,383; a.mlf, *Tahbîr*, 55; Dimyâtî, age, I, 193; Marğînî, age, 71; Bahş, age, 9; Marsıfî, age, 97.

¹⁵⁹İbnü Galbûn,age,I,117 ;Şâtîbî,age,17 ; İbnü'l-Cezerî,age,I,383;İbnü'l-Kâsîh,age,71 ;Marsıfî,age,100.

¹⁶⁰İbnü'l-Cezerî, age, I, 383; Dimyâtî, age, I, 193-194; Bahş, age, 9

بالسوء إلا ve التيء إلا kelimelerinde, Kâlûn teshîl vechine ziyade olarak çift hemzelerden birincilerini vav ve yâ'ya ibdâl edip meydana gelen iki vav ve iki yâ'yı da birbirlerine idğâm ederek بالسوء إلا ve التيء إلا şeklinde okumuştur. İkinci hemzeler ise umumi kaide gereği tahkîk edilerek okunur.¹⁶¹

2. Kısım: İki hemzenin harekelerinin farklı olması

Harekeleri farklı bu kısım çift hemzelerin 5 hali vardır.

1.Hal: Birinci hemzenin meftuh ikincinin ise meksur olması

تفياً إلى kelimesinde olduğu gibi

2.Hal: Birinci hemzenin meftuh ikincinin ise mazmum olması

جاء أمة kelimesinde olduğu gibi

Kâlûn zikrettiğimiz iki halde bulunan çift hemzelerden birincisini tahkîk, ikincisini de teshîl yaparak okumaktadır.¹⁶²

3.Hal: Birinci hemzenin mazmum ikincinin ise meftuh olması.

نشأ أصبنا kelimesinde olduğu gibi

Kâlûn bu haldeki çift hemzenin birincisini tahkîk, ikincisini ise vav'a ibdâl ederek okumaktadır.¹⁶³

4.Hal: Birinci hemzenin meksur ikincinin ise meftuh olması . والسماء أو . gibi

Kâlûn bu haldeki çift hemzenin ilkini tahkîk, diğerini ise yâ'ya ibdâl ederek okumaktadır.¹⁶⁴

¹⁶¹ Şâtübî, age, 17; İbnü'l-Cezerî, age, I, 388; Marğînî, age, 77; Bahş, age, 9; Marsıfî, age, 106.

¹⁶² Şâtübî, age, 17; İbnü'l-Cezerî, age, I, 388; Marğînî, age, 77; Bahş, age, 10; Marsıfî, age, 106.

¹⁶³ Şâtübî, age, ay; İbnü'l-Cezerî, age, ay; Marğînî, age, ay; Bahş, age, ay; Marsıfî, age, 107

5. Hal: Birinci hemzenin mazmum ikincinin ise meksur olması. *يشاءُ إلى* gibi

Kâlûn bu durumdaki çift hemzenin birincisini tahkîk ile ikincisini ise önce teshîl ,sonra vav'a ibdâl ederek okumaktadır.¹⁶⁵

3. Çift hemzeli mükerrer kelimeler

Tek kelimedede yanyana gelen iki hemzenin aynı veya müteakip iki ayette ayrı ayrı yerlerde vaki olmasına denir. Bu çeşit çift hemzeler ıstılahta “el-istifhâmü'l-mükerrer” adıyla bilinir. Kur’ân-ı Kerîm’de 11 yerde bulunup zikredildikleri ayetler şunlardır:

1. Rad sûresi, ayet: 5 (*أُنذِرْكُنَّا تَرَابًا أُنثَا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ*)
2. ve 3. İsrâ sûresi, ayetler: 49 ve 98 (*أُنثَا كُنَّا عِظَامًا وَرَفَاتًا أُنثَا لِمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا*)
4. Müminûn sûresi, ayet: 82 (*أُنثَا مَتْنَا وَكُنَّا تَرَابًا وَعِظَامًا أُنثَا لِمَبْعُوثُونَ*)
5. Neml sûresi, ayet:67 (*أُنثَا كُنَّا تَرَابًا وَآبَاؤُنَا أُنثَا لِمُخْرَجُونَ*)
6. Ankebût sûresi, ayet:28-29
(*أُنثَا كُنَّا لِنَاتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ أُنثَا كُنَّا لِنَاتُونَ الرِّجَالَ وَتَقَاطَعُونَ السَّبِيلَ*)
7. Secde sûresi, ayet: 10 (*أُنثَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أُنثَا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ*)
8. ve 9. Sâffât Sûresi, ayet 16 (*أُنثَا مَتْنَا وَكُنَّا تَرَابًا وَعِظَامًا أُنثَا لِمَبْعُوثُونَ*)
ve ayet,53 (*أُنثَا مَتْنَا وَكُنَّا تَرَابًا وَعِظَامًا أُنثَا لِمَدِينُونَ*)
10. Vâkıa sûresi, ayet 47 (*أُنثَا مَتْنَا وَكُنَّا تَرَابًا وَعِظَامًا أُنثَا لِمَبْعُوثُونَ*)
11. Nâziât sûresi, ayet: 10-11 (*يَقُولُونَ أُنثَا لِمُرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ أُنثَا كُنَّا عِظَامًا نَخْرَةً*)

¹⁶⁴Şâtıbî, age, ay; Marğînî, age, ay; Bahş, age, ay; Marsıfî, age, ay.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, age, I, 373; Dimyâfî, age, I, 187, Bahş, age, 15; Marsıfî, age, 95.

Kâlûn çift hemzeli mükerrer kelimelerden ilkinin başındaki hemzeyi istifhâmiyye, ikincisinin başındakini ise haberiyye olarak kabul etmektedir.¹⁶⁶ Ancak Neml sûresinin 67. ayeti ve Ankebût sûresi'nin 2.8. ve 29. ayetlerinde yukarıdaki kaidenin tersine birinci kelimedeki ilk hemzeyi haberiyye, ikinci kelimedeki ilk hemzeyi ise istifhâmiyye kabul etmektedir.¹⁶⁷

İlk hemzesini istifhâmiyye kabul ettiği kelimeleri ikinci hemzenin teshîli ve iki hemze arasına bir elif ziyadesiyle (*ءَاهِزًا*) şeklinde okurken; ilk hemzesini haberiyye olarak telakki ettiği kelimeleri ise bu ilk hemzenin hazfi ile (*إِنَّا / إِنَّا*) şeklinde okumaktadır.¹⁶⁸

VII. İZHÂR VE İDĞÂM

A İZHÂR

İzhâr lügatta açıklamak, beyan etmek, ortaya çıkarmak¹⁶⁹ manalarına gelmektedir.

İstilahta ise üzerinde sekte yapmaksızın birinci harfi ikinci harften ayırmaya denir.¹⁷⁰ Harflerde asıl olan izhârdır. Çünkü izhâr hiçbir sebebe ihtiyaç duyulmaksızın kendiliğinden meydana gelir. İdğâm ise fer'dir. Çünkü idğâm için gerekli şartlar vardır.¹⁷¹ Bunları ileride belirteceğiz.

¹⁶⁶Şâtübî, age, 62; Dimyâtî, age, I, 187; Bahş, age, 14; Marsıfî, age, 95.

¹⁶⁷Şâtübî, age, 63; İbnü'l-Cezerî, age, I, 374; Dimyâtî, age, I, 188; Bahş, age, 16; Marsıfî, age, 95.

¹⁶⁸Şâtübî, age, 63; İbnü'l-Cezerî, age, I, 374; Dimyâtî, age, I, 188; Bahş, age, 16; Marsıfî, age, 95.

¹⁶⁹Enîs, age, 578.

¹⁷⁰Marğînî, age, 96; Marsıfî, age, 124.

¹⁷¹Marğînî, age, 97; Marsıfî, age, 124.

B. İDĞÂM

İdğâm lügatta içine almak, kapsamak ve bir harfi diğerine katmak, idhal etmek¹⁷² manalarına gelmektedir.

Istilahi olarak; birinci harfi ikinci harfe idhal etmek sûretiyle sanki ikinci harf şeddeliymiş gibi (iki harfi tek harf olarak) telaffuz etmeye denir¹⁷³

İdğâmın Sebepleri

Bir harfin diğerine idğâm edilebilmesi için üç sebep vardır.¹⁷⁴

a. Temâsül; Müdğam (idğâm edilen harf) ile müdğamün fih (idğâmın kendisinde meydana geldiği ikinci harf) in aynı harf olması .

örneğin *عليهم مؤصدة* olduğu gibi.

b. Tekârüb; Müdğam ile müdğamün fih'in mahreç ve sıfatta veya sadece sıfatta yahut sadece mahreçte yakın olmasıdır.

örneklerinde olduğu gibi *الرأس شيبا , عدد سنين , ألم خلقكم*

c. Tecânüs; Müdğam ile müdğamün fih'in mahreçleri bir olduğu halde sıfatları ayrı olmasıdır.

örneklerinde olduğu gibi *إذ ظلموا , وقالت طائفة*

İdğâm, idğâm edilen harfin sakin veya harekeli olmasına göre iki kısma ayrılır.

1. İdğâm-ı Kebîr; Müdğam ile müdğamün fih'in harekeli olduğu idğâma denir. İdğâm-kebir, misleyn, mütekâribeyn ve mütecâniseyn olan harflerde meydana gelir.¹⁷⁵ *قال رب , لنذهب بسبعهم , مناسككم* gibi

¹⁷² İbnü Manzûr, age. DĞM md. XV, 93; Enîs, age, 288

¹⁷³ İbnü'l-Cezerî, age, I, 244; Kâdî, age, 53.

¹⁷⁴ Marsîfî, age, 125; Karaçam, age, 321.

İdğâm-ı kebîr kapsamında Kâlûn sadece Yûsuf sûresi'nin 11. ayetindeki *ما مكنى* kelimesindeki birinci nun'ları ikinciye idğâm etmiştir.¹⁷⁶

Bu çeşit idğâmın yoğunluk kazandığı kırâat Ebû Amr kırâatıdır.

2. İdğâm-ı Sağîr; Müdğam'ın sakin, müdğamün fih'in harekeli olduğu idğâmdır. Bu çeşit idğâm sadece mütecânis ve mütekârib olan harflerde husule gelir.¹⁷⁷ *قد سمع , ألم غلظكم* gibi.

İdğâm-ı sağîr bahsinde kırâat imamlarının idğâm ve izhâr edilmesi konusunda ihtilaf ettikleri harfler 5 grupta incelenmektedir.

1. Grup: (إذ) edatındaki zel harfinin kendisinden sonra gelen *س , ز , ص* harflerine idğâm edilmesi

İmam Nâfi', Kâlûn ve Verş rivâyetleriyle beraber zel harfini kendisinden sonra gelen 6 harfe idğâm etmemiş, , bilakis izhâr ederek okumuştur.¹⁷⁸

2. Grup: (قد) edatındaki dal harfinin kendisinden sonra gelen *ش , س , ج* harflerine idğâm edilmesi

Hulvânî ve Kâdî; Kâlûn'un Kur'ân-ı Kerîm'in her yerinde *قد* edatındaki dal harfini *ض* harfine idğâm ederek okuduğunu rivâyet etmektedirler.¹⁷⁹ Örnek *قد ضللت , قد ضلوا , ولقد ضربنا* gibi

Ayrıca Hulvânî dal'ı *ظ* harfine de idğâm ederek okuduğunu rivâyet etmektedir.¹⁸⁰ Örnek *ولقد ظلمك* gibi.

¹⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, age, I, 274; Kâdî, age, 53; Suyûtî, age, I, 250.

¹⁷⁶ Marsîfî, age, 126

¹⁷⁷ Suyûtî, age, I, 250.

¹⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, age, 63; Marğînî, age, 98; Marsîfî, age, 128.

¹⁷⁹ İbnü Mücâhid, age, 114; Dâni, *Ta'rif*, 251, vd.

Zikrettiğimiz harflerin haricinde kalan harfleri ذ ز ص ش س ج Kâlûn izhârla okumaktadır.

3. Grup: Fiile bitişen müenneslik tâ'sının kendisinden sonra gelen ج ظ harflerine idğâm edimesi ث ز ص س

Hulvânî'nin naklettiğine göre Kâlûn müenneslik tâ'sını bu harflerden sadece ظ harfine idğâm etmiş, diğer harflerde ise izhâr yapmıştır.¹⁸¹

Örnek حملت ظهورها ve وكانت ظالمة gibi

4. Grup : هل قل ve بل kelimelerindeki lam harfi.

a. هل ve بل kelimelerdeki lam'ın kendisinden sonra gelen ظ س ن harflerine idğâmı ط ض ز ث ت

Kâlûn lam'ı zikrettiğimiz 8 harfe idğâm etmeden izhâr yaparak okumuştur.¹⁸²

b. بل ve قل kelimelerindeki lam'ın râ harfine idğâmı

Kâlûn bu harfi de izhâr yaparak okumuştur.¹⁸³

Örnek: قل رب , بل رفعه الله , بل ربكم gibi

5. Grup: İdğâma konu olan diğer harfler

a. م harfinin ب harfine idğâmı

Be harfinin ilk kelimenin sonunda, mim harfinin ise ikinci kelimenin başında gelmesi Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde bulunup, bunlardan ikisi (يعذب من يشاء)

¹⁸⁰ İbnü Mucâhid, age, 115 ; Dâni, age, ay.

¹⁸¹ Dâni, age, 253.

¹⁸² Marsifi, age, 130.

¹⁸³ İbnü Mucâhid, age, 114; Dâni, age, 256.

lafzıyla Bakara sûresinin 284. ve Âlü İmrân sûresi'nin 129. ayetlerinde, üçüncüsü ise (اركب معنا) lafzıyla Hûd sûresinin 42. ayetinde varid olmuştur.

Kâlûn bunlardan يعذب من يشاء lafzını Ebû Neşîd tarîkına göre idğâm ile, Hulvânî tarîkına göre ise izhâr ile okumaktadır.¹⁸⁴ اركب معنا lafzına gelince Kâlûn bunu da iki vecihle okumaktadır. Ekseriyet idğâm vechini Ebû Neşîd tarîkına, izhâr vechini de Hulvânî tarîkına tahsis etmişlerdir.¹⁸⁵

b. ث harfinin ذ harfine idğâmı

Bu gruba örnek يلهث ذلك lafzıyla sadece Â'raf sûresinin 176. ayetinde bulunmaktadır.

Kâlûn bu lafzı hem idğâm hem de izhâr ile okumaktadır.¹⁸⁶

c. ذ harfinin ث harfine idğâmı

Örnek: فبذتها ، واني عدت ، أخذتم ، إئتختم gibi

Kâlûn, yukarıdaki kelimelerden إئتختم ve أخذتم gibi (أخذ) filinden müştak lafızların hepsini idğâm ile okumaktadır.¹⁸⁷

وإني عدت ve فبذتها kelimelerini de izhâr ile okumaktadır.¹⁸⁸

d. ن harfinin و harfine idğâmı

Bu gruba giren iki örnek bulunmaktadır. ن والقلم ve يس والقرآن Kâlûn bunlardan ن والقلم lafzını izhâr ile¹⁸⁹ يس والقرآن lafzını ise Hulvânî tarîkına

¹⁸⁴ Dâni, age, 254; İbnü'l-Cezerî, age, II, 10-11; Dimyâtî, age, I, 173; Bahş, age, 132

¹⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, age, II, 11-12; Dimyâtî, age, I, 137; Marsıfî, age, 132.

¹⁸⁶ Dâni, age, 255; İbnü'l-Cezerî, age, 65; Dimyâtî, age, I, 138; Bahş, age, 11, Marsıfî, age, 132.

¹⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, age, 65; Dimyâtî, age, I, 138; Bahş, age, 14; Marsıfî, age, 132.

¹⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, age, 65; Dimyâtî, age, I, 138-139; Marsıfî, age, 131.

göre idğâm ile Ebû Neşîd tarîkına göre ise izhâr ile okumakta olup her iki vecih sahihtir.¹⁹⁰

e. Sakin ب harfinin ف harfine idğâmı

Bu gruba giren kelimeler Kur'ân-ı Kerîm'de 5 yerde zikredilmektedir.

1. Nisâ sûresi ,ayet : 74 (أَوْ يَغْلِبُ فَسَوْفَ)
2. Ra'd sûresi ,ayet:5 (وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ)
3. İsrâ sûresi,ayet:63 (قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ)
4. Tâhâ sûresi ,ayet: 97 (اذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ)
5. Hucurât sûresi ,ayet:11 (وَمَنْ لَمْ يَتَّبِعْ فَأُولَئِكَ)

Kâlûn bu kelimelerdeki be harfini fe harfine idğâm etmeden izhâr ile okumaktadır.¹⁹¹

f. Sakin ف harfinin ب harfine idğâmı

Bu gruba örnek sadece Sebe' sûresinin 9. ayetindeki نَحْسَفُ بِهِمْ lafzıdır. Kâlûn bu lafzı izhâr ile okumaktadır.¹⁹²

g) Sakin ر harfinin ل harfine idğâmı

Örnek: واصطبر لعبادته ve يغفر لكم gibi

¹⁸⁹ Dâni,age,256; İbnü'l-Cezerî,age.II,18;Dimyâtî,age,I,140

¹⁹⁰ Dâni,age,256;İbnü'l-Cezerî,age.II,17;Dimyâtî,age,I,140;Bahş,age,10

¹⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 65; a.mlf, *Neşr*, II, 8-9; Dimyâtî, age, I, 136; Marsıfî, age, 131.

¹⁹² İbnü'l Cezerî, *Neşr*, II, 12; a.mlf, *Tahbîr*, 65; Dimyâtî, age, I, 137; Marsıfî, age, 131.

Kâlûn bu gruba giren kelimelerin hepsini izhâr yaparak okumaktadır.¹⁹³

h. Sakin ل harfinin ذ harfine idğâmı

Örnek. ومن يفعل ذلك gibi

Kâlûn bu gruptaki kelimeleri de izhâr ile okumaktadır¹⁹⁴

ı. Sakin د harfinin ث harfine idğâmı

Bu idğâm çeşidine örnek Âlü İmrân sûresinin 145. ayetindeki ومن یرد ثواب kelimesidir. Kâlûn bu lafzıda izhâr ile okumaktadır.¹⁹⁵

i. Sakin ث harfinin ت harfine idğâmı

Örnek: أورثتموها , لبث , لبثم gibi

Kâlûn bu gruptaki kelimeleri de izhâr yaparak okumaktadır.¹⁹⁶

j. Sakin ذ harfinin د harfine idğâmı

Bu idğâm çeşidine örnek sadece Meryem sûresinin evvelinde bulunan كهيمص ذكر lafzıdır. Kâlûn bu kelimeyi de izhâr ile okumaktadır.¹⁹⁷

k. ن harfinin م harfine idğâmı

Şuarâ ve Kasas sûrelerinin başlangıcında bulunan طسم kelimesi bu idğâm çeşidinin tek örneğidir. Kâlûn bu kelimeyi idğâm ile okumaktadır.¹⁹⁸

¹⁹³ İbnü'l Cezerî, *Neşr*, II, 12; a.mlf, *Tahbîr*, 65; Dimyâtî, *age*, I, 137-138; Marsıfî, *age*, 131.

¹⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, II, 13; a.mlf, *Tahbîr*, 65; Dimyâtî, *age*, I, 138; Marsıfî, *age*, 131

¹⁹⁵ İbnü'l Cezerî, *Neşr*, II, 13; Dimyâtî, *age*, ay; Marsıfî, *age*, ay

¹⁹⁶ İbnü'l Cezerî, *Neşr*, II, 16-17; Dimyâtî, *age*, ay; Marsıfî, *age*, ay.

¹⁹⁷ İbnü'l Cezerî, *Neşr*, II, 17; Dimyâtî, *age*, ay; Marsıfî, *age*, ay

¹⁹⁸ İbnü'l Cezerî, *Neşr*, II, 19; Dimyâtî, *age*, 141; Marsıfî, *age*, ay

İdğâm-ı sağîr, vacip, mümteni ve caiz olmak üzere üç kısma ayrılır.¹⁹⁹

1. Vacip olan idğâm-ı sağîr: Misleyn iki harf karşılaşır ve birincisi sakin, ikincisi harekeli olursa, şu üç şart gerçekleştiği takdirde birinci harfin ikinciye idğâm edilmesi vacip olur.

a. Misleyn olan iki harften birincisinin sekte hâ'sı olmaması. Çünkü bütün kırâat imamları sekte hâ'sının idğâm edilmemesi hususunda müttefiktirler.

Örnek. مالیه هلك

b. Birinci harfin med harfi olmaması. Örnek فى يوم د قالوا وهم gibi

c. Aynı cinsten olan (mütecânis) iki harften birincisinin boğaz harflerinden olmaması. Örnek: فاصفح عنهم ve أفرغ علينا gibi

2. Mümteni olan idğâm-ı sağîr: Misleyn olan iki harften birincisinin harekeli ikincisinin ise sakin olması.

Örnek: ضللتهم ve قال الملأ gibi

3. Caiz olan idğâm-ı sağîr: (ذ) kelimesindeki zel harfi, (قد) kelimesinin dal harfi, müenneslik tâ'sı , هل ve بل kelimelerindeki lam harfi, mahreçleri birbirlerine yakın harfler ve sakin nun ve tenvin de meydana gelen idğâmdır.

VIII. FETH VE İMÂLE

Feth: kırâat ilminde harfi telaffuz ederken ağzın açılmasına denir²⁰⁰. Feth'ten maksad harfin fetha ile okunması demek değildir. Çünkü elif hareke kabul etmez.²⁰¹

¹⁹⁹ Dimyâtî, age, I, 128; Karaçam, age, 331-332

²⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, age, II; 29; Dimyâtî age, I, 247; Marğîni, age, 114-115; Kâdî, age, 140; Marsifi, age, 152.

²⁰¹ Marsifi, age, 152.

İmâle; Lügatta yamultmak ve bükmek²⁰² manâsına gelmektedir. Kırâat imamlarının istilâhında ise imâle iki kısma ayrılır:

1. İmâle-i Kübrâ: Halis bir kalb olmadan ve haddinden fazla uzatmaksızın fethayı kesraya, elifi de yâ'ya yaklaştırarak okumaya denir.²⁰³ İmâle-i kübrâ aynı zamanda bath, idcâ', ve mahda diye isimlendirilir.

2. İmâle-i Suğrâ; Feth ile imâle-i kübrâ arası okumaya denir.²⁰⁴ Taklîl, taltîf, beyne beyne, beyne'l-lafzayn gibi isimlerle de isimlendirilir.

Kâlûn umumi kaide itibariyle aşağıda zikredeceğimiz 8 kelime dışında kalan diğer kelimeleri devamlı feth ile okumaktadır. Kâlûn'un birden fazla vecihle okuduğu 8 kelime ise şunlardır.

1. هار kelimesi; Kâlûn bu kelimeyi Hulvânî tarîkına göre imâle-i kübrâ ile, Ebû Neşîd tarîkına göre ise feth ile okumaktadır.²⁰⁵

2. التوراة kelimesi; Kâlûn bu kelimeyi Hulvânî tarîkına göre imâle-i suğrâ ile, Ebû Neşîd tarîkına göre ise feth ile okumaktadır.²⁰⁶

3. كهيمص hurufu mukattaasındaki he ve yâ harflerini Kâlûn Ebû Neşîd tarîkına göre feth ile Hulvânî tarîkına göre ise imâle-i suğrâ ile okumaktadır.²⁰⁷

4. طه . Bu hurufu mukattaadaki he harfini Kâlûn, Hüzelfî (465/1072) nin kendisinden münferid olarak naklettiği rivâyete göre taklîl ile okumuştur.²⁰⁸

²⁰² İbnü Manzûr, age, MYL md. XIV, 159

²⁰³ İbnü'l-Cezerî, age, II, 30; Dimyâtî, age, I, 247; Kâdî, age, 140; Marsîfî, age, 152.

²⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, age, ay; Margînî, age, 115; Kâdî, age, ay; Marsîfî, age, ay.

²⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, age, II, 57; Dimyâtî, age, I, 271; Bahş, age, 11.

²⁰⁶ Şâtübî, age, 44; İbnü'l-Cezerî, age, II, 61; Bahş, age, 16; Marsîfî, age, 153.

²⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, age, II, 67 vd; Dimyâtî, age, I, 285-286; Bahş, age, 11.

²⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, age, II, 68.

Ayrıca Ebû Ma'sher et-Taberî (478/1085) ve Ebû Ali el-Attâr (447/1055)'in Ebû Neşîd'den rivâyet ettiklerine göre Kâlûn bu kelimedeki tâ ve he harflerinin ikisini beraber imâle-i kübrâ ile okumuştur.²⁰⁹

Ancak meşhur olan rivâyete göre Kâlûn bu harflerin her ikisini de feth ile okumaktadır.²¹⁰

5. **يس** kelimesi; Kâlûn bu kelimedeki yâ harfini hem feth hem de imâle-i suğrâ ile okumaktadır.²¹¹

6. **الر** kelimesi; Kâlûn bu kelimedeki râ harfini meşhur olan rivâyete göre feth ile okumaktadır. Fakat İbnü Mihrân (289/985)'in Hulvânî tarîkından, İbnü Bûyân (344/954)'in da Ebû Neşîd tarîkından münferid olarak rivâyet ettiklerine göre Kâlûn râ'yı taklîl ile, ayrıca Sibtu'l-Hayyât (541/1146)'ın Ebû Neşîd'ten münferid olarak rivâyet ettiğine göre ise imâle-i kübrâ ile okuduğu zikredilmektedir.²¹²

7. **رأي** kelimesi; Kâlûn bu kelimedeki râ ve hemze'yi meşhur olan rivâyete göre feth ile okumaktadır. Fakat Sibtu'l-Hayyât (541/1146)'ın Ebû Neşîd'ten münferid olarak naklettiği rivâyete göre Kâlûn râ ve hemze'yi imale-i kübrâ ile okumaktadır.²¹³

8. **العار** kelimesi; Kâlûn bu kelimeyi de feth ile okumaktadır. Fakat İbnü Bûyân (344/954)'ın Ebû Neşîd'ten, Sâmirî (386/982)'nin Hulvânî'den münferid olarak rivâyet ettiğine göre Kâlûn bu kelimeyi taklîl ile de okumaktadır.²¹⁴

²⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, age, II, 68

²¹⁰ İbnü'l-Cezerî, age, II, 71.

²¹¹ İbnü'l-Cezerî, age, II, 70; Bahş, age, 11.

²¹² İbnü'l-Cezerî, age, II, 67.

²¹³ İbnü'l-Cezerî, age, II, 44-45

²¹⁴ İbnü'l-Cezerî, age, II, 56

IX-İZÂFET(MÜTEKELLİM)YÂ'LARI

İzâfet yâ'sı: Kelimenin aslından olmayıp sonuna ilave edilen mütekellim şahsa delalet eden yâ'ya denir.²¹⁵

İzâfet yâ'sı fiilin sonuna bitiştğinde mansup mahallinde olur. فطرني gibi. İsmın sonuna bitiştğinde mecrur mahallinde olur. نفسي gibi. Harfin sonuna bitiştğinde ise mansup (لعليٰ gibi) veya mecrur (لي gibi) mahallinde olur.

İzâfet yâ'ları iki kısma ayrılır:

1. Kısım: Üzerinde ittifak edilen izâfet yâ'ları

Bu kısımdaki yâ'lar da ikiye ayrılır.

a. Sükun ile okunmasında ittifak edilenler; Kurrâ Kur'ân-ı Kerîm'de 566 mütekellim yâ'sının sükun ile okunmasında ittifak etmiştir.²¹⁶

Örnek فمن اتبعني فإنه مني gibi

b. Fetha ile okunmasında ittfak edilenler; İzâfet yâ'sının fetha ile okunabilmesi için kendisinden sonra gelen harfin sakin olması gerekir. Bu sakin lâm-ı tarif veya buna benzer bir sakin olabilir. Bu şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de 11 kelime vardır. بلغني الكبر ve حسبى الله gibi

Yine mütekellim yâ'sından önce elif geldiğinde yâ fetha ile okunur. Bu şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de 6 yâ vardır.²¹⁷ هداى ve عصاى gibi

2.Kısım: Üzerinde ihtilaf edilen izâfet yâ'ları

²¹⁵ Margîni, age, 172; Kâdî, age, 185; Marsîfî, age, 218.

²¹⁶ İbnü'l-Cezerî, age, II, 162. Dimyâfî, age, I, 333.

²¹⁷ İbnü'l-Cezerî, age, II, 163; Dimyâfî, age, I, 334

Kırâat imamları 212 tane yâ'nın fetha veya sükun ile okunacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Üzerinde ihtilaf edilen bu mütekellim yâ'ları kendilerinden sonra gelen harfe göre 6 çeşittir.²¹⁸

a. İzâfet yâ'sından sonra meftuh katı hemzesi gelmesi

örnek; فطرني أفلا تعقلون gibi

b. İzâfet yâ'sından sonra meksur katı hemzesi gelmesi.

örnek; مستجلدني إن شاء الله gibi

c. İzâfet yâ'sından sonra mazmum katı hemzesi gelmesi.

örnek; إني أمرت gibi

d. İzâfet yâ'sından sonra lââm-ı tarifli vasıl hemzesi gelmesi

örnek; حرم ربي الفواحش; gibi

e. İzâfet yâ'sından sonra lââm-ı tarifsiz vasıl hemzesi gelmesi .

örnek; من بعدى اسمه أحمد gibi

f. İzâfet yâ'sından sonra vasıl veya katı hemzesi dışında hece harflerinden birinin gelmesi Örnek; ومعياي ومعياتي لله رب العالمين gibi

Şimdi, yukarıda çeşitlerini belirttiğimiz üzerinde ihtilaf edilen izâfet yâ'larını Kâlûn'un fetha ile mi, yoksa sükun ile mi okuduğunu açıklamaya çalışalım.

1. İzâfet yâ'sından sonra harekesi ne olursa olsun mutlak olarak katı hemzesi gelmesi durumunda Kâlûn izâfet yâ'sını fetha ile okur²¹⁹

Bu kaideye uyduğu halde Kâlûn'un sükun ile okuduğu yâ'lar şunlardır.²²⁰

²¹⁸ Marsîfî, age, 220.

²¹⁹ Şâtîbî, age, 32; İbnü'l-Cezerî, age, II, 163-164; Dimyâtî, age, I, 334 vd.; Bahş, age, 11, 12

- a. قال رب أرني أنظر إليك (قال رب أرني أنظر إليك) kelimesi, Â'raf sûresi, ayet: 142
- b. ولا تفتني ألا في الفتنة (ولا تفتني ألا في الفتنة) kelimesi, Tevbe sûresi, ayet: 49
- c. فاتبعني أهدك (فاتبعني أهدك) kelimesi, Meryem sûresi, ayet: 43
- d. وترحمني أكن من الخاسرين (وترحمني أكن من الخاسرين) kelimesi, Hûd sûresi, ayet: 47
- e. ذروني أقتل موسى (ذروني أقتل موسى) kelimesi, Gâfir sûresi ayet: 60
- f. أدعوني أستجب لكم (أدعوني أستجب لكم) kelimesi, Gâfir sûresi; 60
- g. فاذكروني أذكركم (فاذكروني أذكركم) kelimesi, Bakara sûresi, ayet; 152
- h. أوزعني أن أشكر (أوزعني أن أشكر) kelimesi, Neml sûresi ,ayet; 19 ve Ahkâf sûresi ayet; 15
- i. ياخوتي إن ربك (ياخوتي إن ربك) kelimesi, Yusuf sûresi, ayet; 100
- j. يصلقني إنني أخاف (يصلقني إنني أخاف) kelimesi, Kasas sûresi, ayet; 34
- k. أنظرنني إلى يوم يعثون (أنظرنني إلى يوم يعثون) kelimesi, A'raf sûresi, ayet; 14) ayrıca Hicr, ayet; 36 ve Sâd ayet; 79'da (فأنظرنني إلى)lafzı ile geçmektedir.
- l. لولا أخرتني إلى أجل (لولا أخرتني إلى أجل) kelimesi, Münâfikûn sûresi, ayet; 10
- m. في ذريتي إنني تبت إليك (في ذريتي إنني تبت إليك) kelimesi, Ahkâf sûresi, ayet: 15
- n. مما يدعونني إليه (مما يدعونني إليه) kelimesi, Yusuf sûresi, ayet: 33
- o. تدعونني إلى النار (تدعونني إلى النار). Ayrıca (إنما تدعونني إليه) kelimesi, Gâfir sûresi ,ayet; 43
- p. بعهدى أوف (بعهدى أوف) kelimesi, Bakara sûresi ayet; 40
- r. آتوني أفرغ عليه (آتوني أفرغ عليه) kelimesi, Kehf sûresi ayet; 96

2-Kâlûn izâfet yâ'sından sonra lââm-ı tarifli bir vasıl hemzesi geldiğinde yâ'yı fetha ile okur. Eğer vasıl hemzesi lââm-ı tarifsiz olursa sükun ile okur.²²¹ Ancak aşağıda belirteceğimiz dört izâfet yâ'sını fetha ile okumaktadır.

- ا. قومی kelimesi, Furkân sûresi, ayet ;30 (إن قومی اتخذوا هذا القرآن)
- ب. لنفسی kelimesi, Tâhâ sûresi, ayet:41 (واصطبتك لنفسی اذهب)
- ج. ذکری kelimesi, Tâhâ sûresi, ayet 42 (ولا تنیا فی ذکری اذهب)
- د. بعدی kelimesi,Saf sûresi, ayet :6 (من بعدی اسمه أحمد)

3-İzâfet yâ'sından sonra hece harflerinden herhangi birisinin gelmesi. Bu gruptaki yâ'lar 30 tanedir. Kâlûn bunlardan 23 tanesini sükun ile,kalan 7'sini ise fetha ile okumaktadır.²²²

Sükun ile okuduğu 23 izâfet yâ 'sı şunlardır.

- ا. وليؤمنوا بي kelimesi, Bakara sûresi ayet; 186(وليؤمنوا بي لعلمهم يرشدون)
- ب. تؤمنوا لي kelimesi, Duhân sûresi, ayet;21(وإن لم تؤمنوا فاعتزلون)
- ج. يحيى kelime, En'âm sûresi; ayet 162.(يحيى وماتى لله)
- د. شركائى kelimesi, Fussilet sûresi ayet; 47(أين شركائى قالوا)
- هـ. من ورأى kelimesi,Meryem sûresi, ayet;5(من ورأى وكانت)
- ف. أرضى kelimesi,Ankebût sûresi, ayet; 56(إن أرضى واسعة)
- جـ. صراطى kelimesi ,En'ân sûresi, ayet; 153(صراطى مستقيما)
- هـ. مالى kelimesi, Neml sûresi, ayet; 20(مالى لأرى)
- و. ولى نعمة kelimesi, Sâd sûresi; ayet 23 (ولى نعمة واحدة)

²²¹ Şâtübî, age, 34; İbnü'l-Cezerî, age, II, 170,171; Dimyâtî, age, 338 vd.; Bahş, age, 12.

²²² Şâtübî,age,ay;İbnü'l-Cezerî,age,II,170 vd.,Dimyâtî,age,I,340 vd.;Bahş,age,121

j. (ما كان لي من علم) kelimesi, Sâd sûresi, ayet; 69(وما كان لي عليكم) ve İbrâhîm sûresi ,ayet;22(وما كان لي عليكم)

k. معى kelimesi 9 yerde zikredilmektedir.

A'raf sûresi, ayet;105 (معى بنى إسرائيل)

Tevbe sûresi, ayet;83 (معى عدوا)

Kehf sûresi, ayetler;67, 72, 75(معى صبرا)

Enbiyâ sûresi, ayet; 24 (هنا ذكر من معى وذكر)

Şuarâ sûresi, ayetler; 62(معى ربى سيهدين) ve 118 (ومن معى من المؤمنين)

Kasas sûresi, ayet; 34 (معى رده يصدقنى)

l. (يا عبادى لا تخوف عليكم) kelimesi, Zühurf sûresi, ayet; 68(عبادى)

m. (ولي فيها ماآرب آخرى) kelimesi, Tâhâ sûresi, ayet; 18 (ولي فيها)

Kâlûn'un fetha ile okuduğu 7 izâfet yâ'sı ise şunlardır;

a. (بيتى للطائفين) kelimesi ,Bakara sûresi, ayet; 125 (بيتى) ve Hac sûresi, ayet; 26

b. (وجهى للذى) kelimesi, Âlü İmrân sûresi ayet;20(وجهى) ve En'âm sûresi, ayet; 79 (أسلمت وجهى لله)

c. (ولي دين) kelimesi,Kâfirûn sûresi, ayet;6 (ولي دين)

d. (ومماآتى لله) kelimesi, En'âm sûresi, ayet; 162 (مماآتى)

e. (ومالى لا أعبد) kelimesi, Yâsin sûresi, ayet; 22 (ومالى لا أعبد)

X. ZÂİD YÂ'LAR

Zâid yâ; Mesâhif-i Osmâniyye'de mevcut olmayıp tilavet esnasında kelimelerin sonlarına ziyade edilen yâ'ya denir.²²³

Kur'ân-ı Kerîm'de varid olan zâid yâ'lar iki kısımdır;

1. Münâdâ olan ismin sonundan hazfedilen yâ'lar. Örnek; يَا أَبَتِ ve يَا قَوْمِ إِنَّ كُنْتُمْ

Bu kısma giren yâ'ların vasl ve vakf halinde hazfedileceğine dair kırâat imamları arasında ihtilaf yoktur. Böyle yâ'lar izâfet yâ'sı olup başlıbaşına bir kelimedir. Yâ'nın yerine kesra getirilerek ondan istiğna edilmiştir. Münâdâdan sonra gelen zâid yâ'lar aşağıda zikredeceğimiz üç yâ dışında mushafta yazılmamıştır. Bu yâ'lardan ikisinin isbatı meselesi ihtilafsız, biri ise ihtilaflıdır. Ankebût sûresini'nin 56. ayeti(يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا)ve Zümer sûresinin 53. ayetindeki (يَا قُلُوبِ الَّذِينَ آمَنُوا) yâ'lar ihtilafsız, Zühruf sûresi'nin 68. ayetindeki (يَا عِبَادِ لَا تَخَوْفُ عَلَيَكُمْ) yâ ise ihtilaflıdır.²²⁴

2. İsim ve fiillerdeki yâ'lar

Örnek; يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ , يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ , يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ gibi.

Bu vb. örneklerdeki zâid yâ'lar kelimelerin üçüncü aslî harfidir. Yani lâme'l- kelime'dir. Zâid yâ'lar aynı zamanda cer ve nasp mahallindeki izâfet yâ'sı da olurlar.²²⁵ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ve يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ örneklerinde olduğu gibi

Dış görünüş itibariyle birbirine benzeyen zâid yâ'ları ile izâfet yâ'larını birbirinden ayırmak için şu dört farkı söyleyebiliriz.²²⁶

²²³ Şâtıbî, age, 34; Dimyâtî, age, I, 345; Kâdî, age, 193; Marsıfî, age, 228.

²²⁴ İbnü'l-Cezerî, age, II, 179; Marğînî, age, 177.

²²⁵ İbnü'l-Cezerî, age, I, 180; Marğînî, age, 177.

²²⁶ Marğînî, age, ay; Kâdî, age, 193; Marsıfî, age, 228.

1. Zâid yâ'lar sadece isim ve fiillere bitişirler.

Örnek **يُونِى** ve **الجوارى** gibi

İzâfet yâ'ları ise isim, fiil ve harflere bitişirler.

2. Zâid yâ'lar mushaflarda sabit değildir. İzâfet yâ'ları ise mushaflarda sabittirler.

3. Kırâat imamlarının zâid yâ'lardaki ihtilafları hazf ve isbat etrafında dönmektedir. İzâfet yâ'larındaki ihtilafları ise feth ve iskan etrafında dönmektedir.

4. Zâid yâ'lar aslî (**نبغى** gibi) yada zâid (**أكرمنى** gibi) olurlar. İzâfet yâ'ları ise daima zâittirler

Kurrânın hazfî ve isbatı hususunda ihtilaf ettikleri zâid yâ'lar 123 tanedir. Kâlûn, zâid yâ'lardan 19 tanesini vasl halinde isbat, vakf halinde ise hazfetmiştir.²²⁷ Bu yâ'lar ve Kur'ân'da zikredildikleri yerler şunlardır:

a.	اتبعن	kelimesi, Âlû İmrân sûresi, ayet;20	(ومن اتبعن وقل للذين)
b.	يأت	kelimesi, Hûd sûresi, ayet; 105	(يوم يأت لا تكلم نفس)
c.	نبغ	kelimesi ,Kehf sûresi,ayet;64	(ما كنا نبغ فارتدا)
d.	يسر	kelimesi, Fecr sûresi, ayet;4	(والليل إذا يسر)
e.	الداع	kelimesi, Kamer sûresi, ayet;8	(مهطعين إلى الداع)
f.	الجوار	kelimesi, Şûrâ sûresi, ayet;32	(ومن آياته الجوار)
g.	الناد	kelimesi ,Kâf sûresi, ayet;41	(يوم يناد المناد)
h.	يهدين	kelimesi ,Kehf sûresi, ayet;24	(وقل عسى ان يهدين)

²²⁷ Margîni, age, 178 vd.; Bahş, age, 13; Marsıfî, age, 229-230.

- i. يوتين kelimesi, Kehf sûresi a; 40 (فَعَسَى رَبِّي أَن يُّوتِينَ)
- j. أَن تَعْلَمَنَ kelimesi, Kehf sûresi, a;66 (عَلَى أَن تَعْلَمَنَ)
- k. أُخْرَتَنَ kelimesi, İsrâ sûresi, a;62 (لَئِن أُخْرَتَنَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ)
- l. تَتَّبِعَنَ kelimesi, Tâhâ sûresi a;93 (أَن لَا تَتَّبِعَنَ)
- m. اتَّبِعَنَ kelimesi, Gâfir sûresi, a;38 (يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ)
- n. إِنْ تَرَنَّا kelimesi, Kehf sûresi a;39 (إِنْ تَرَنَّا)
- o. تَمْدُونَنَ kelimesi, Neml sûresi a;36 (أَتَمْدُونَنَ بِمَالٍ)
- p. أَكْرَمَنَ kelimesi, Fecr sûresi a;15 (فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنَ)
- q. أَهَانَنَ kelimesi, Fecr sûresi a;16 (فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنَ)
- r. الْمَهْتَدِ kelimesi, İsrâ sûresi a;97 (فَهُوَ الْمَهْتَدِ)
- ve Kehf sûresi ;17

Kâlûn zikrettiğimiz 5 kelimedeki zâid yâ'ların isbat mı edileceği, yoksa hazf mi edileceği, isbat edilecekse vasl halinde mi yoksa vakf halinde mi isbat edileceği, hazfedilecekse hangi durumda hazfedileceği hususunda ihtilaf etmiştir. Bu kelimeler ve bunlarla ilgili vecihler şöyledir:

1. Neml sûresini'nin 36. ayetindeki (أَتَأْتَانِي اللَّهُ) kelimesi.

Kâlûn bu kelimedeki yâ'yı vasl halinde isbat edip meftuh olarak okumuştur. Ancak vakf halinde bu yâ'yı hem hazfettiği hem de isbat edip iskan ile okuduğu rivâyet edilmiştir.²²⁸

²²⁸ Şâtübî, age, 35; Marğînî, age, 182; Kâdî, age, 195; Bahş, age, 13-14.

2.3: Bakara sûresi'nin 186. ayetindeki (أُجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ)
 الدَّاعِ ve دَعَانِ kelimelerindeki yâ'ları Kâlûn'un vasl halinde şu
 vecihlerle okuduğu rivâyet edilmiştir.²²⁹

- a. Her iki yâ'nın hazfî ile
- b. Her iki yâ'nın isbatı ile
- c. الدَّاعِ kelimesindeki yâ'yı isbat edip دَعَانِ kelimesindeki yâ'yı ise
 hafzederek
- d. الدَّاعِ kelimesindeki yâ'yı hafzedip, دَعَانِ kelimesindeki yâ'yı ise
 isbat ederek.

Vakf halinde ise her iki yâ'yı da hafzederek okur.

4-5. Gâfir sûresinin 15. ayetindeki(يَوْمَ التَّلَاقِ) yâ ile 32. ayetindeki(يَوْمَ التَّنَادِ)
 yâ'yı Kâlûn'un vakf halinde hem isbat hem de hazf ile okuduğu
 nakledilmektedir.²³⁰ Ancak isbat vechi zayıf ve metruk olup amel edilen hazf
 vechidir.²³¹

Kâlûn yukarıda zikrettiğimiz zâid yâ'ların haricinde kalan yâ'ları, H.z. Osman
 (r.a.) hattında hem vasl hem de vakf halinde hafzedildiği için hafzetmiştir.²³²

يُوتِ اللَّهُ ، فَاتَقُونَ ، فَارْهَبُونَ örneklerinde hafzedildiği gibi.

²²⁹ İbnü'l-Cezerî, age, II, 183; Dimyâtî, age, I, 347-348; Marğînî, age, ay; Bahş, age, 14.

²³⁰ İbnü'l-Cezerî, age, II, 190; Marğînî, age, 181,82; Bahş, age, ay.

²³¹ Bahş, age, ay; Marsıfî, age, 230

²³² Marğînî, age, 182.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÂLÛN, VERŞ VE HAFS RİVÂYETLERİNİN MUKÂYESESİ

Bu bölümde ilk olarak, daha önce genel özelliklerini açıkladığımız Kâlûn rivâyeti ile, İslâm ülkelerinin çoğunda okunan Hafs rivâyetinin; ikinci olarak da yine Kâlûn rivâyeti ile Verş rivâyetinin mukâyesesini yapmaya çalışacağız.

Bu karşılaştırma esnasında genel kâideler (usûl) başlığı altında değerlendirilen hususları belirtmeyeceğiz. Çünkü rivâyetler arasında genel kâidelere müteâllik farklılıklar hayli çok olduğundan bunları belirtmemiz mümkün olmamaktadır. Ele alacağımız farklılıklar ise kırâat kitaplarında "Ferş" terimiyle ifade edilip aşağıda belirteceğimiz şu farklılıkları içine almaktadır.

- 1-Kelimelerin tekillik ve çoğulluğundan kaynaklanan farklılıklar
- 2-Kelimelerin müzekker ve müennes oluşundan kaynaklanan farklılıklar
- 3-Îrab farklılıkları
- 4-Fiillerde sığaya bağlı olarak oluşan farklılıklar
- 5-Harf değişimi ile meydana gelen farklılıklar
- 6-Fiillerin ma'lum ve meçhul oluşundan kaynaklanan farklılıklar
- 7-Kelimelerin farklı bablarda gelmesi sebebiyle meydana gelen farklılıklar
- 8-Harf veya kelime ziyâde ve noksanlığından meydana gelen farklılıklar

Yukarıda belirttiğimiz farklılıkları tesbit ederken Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Teysîr fî'l-Kırââti's-Seb' adlı eserini esas aldık.

I- KÂLÛN VE HAFS RİVÂYETLERİNİN MUKÂYESESİ

HAFS	KÂLÛN	
يُخَادِعُونَ	يُخَادِعُونَ	Bakara 2/9
يَكْذِبُونَ	يَكْذِبُونَ	Bakara 2/ 10
نَغْفِرْ لَكُمْ	يَغْفِرْ لَكُمْ	Bakara 2/ 58
النَّبِيِّينَ	النَّبِيِّينَ	Bakara 2/ 61
الصَّابِغِينَ	الصَّابِغِينَ	Bakara 2/ 62
هَزُواً	هَزَاءً	Bakara 2/ 67
خَطِيئَتَهُ	خَطِيئَاتِهِ	Bakara 2/ 81
تَظَاهَرُونَ	تَظَاهَرُونَ	Bakara 2/ 85
تَعْمَلُونَ	يَعْمَلُونَ	Bakara 2/ 85
مِثْكَالٍ	مِثْكَائِلٍ	Bakara 2/98
وَلَا تَسْأَلُ	وَلَا تَسْأَلُ	Bakara 2/119
وَاتَّخَذُوا	وَاتَّخَذُوا	Bakara 2/125
وَوَصَّى	وَأَوْصَى	Bakara 2/132
أَمْ يَقُولُونَ	أَمْ يَقُولُونَ	Bakara 2/140
وَلَوْ تَرَى	وَلَوْ تَرَى	Bakara 2/165
خُطُوبَاتٍ	خُطُوبَاتٍ	Bakara 2/168
فَمِنْ أَضْطَرٍّ	فَمِنْ أَضْطَرٍّ	Bakara 2/173

لَيْسَ الرِّيرُ	لَيْسَ الرِّيرُ	Bakara 2/177
وَلَكِنَّ الرِّيرُ	وَلَكِنَّ الرِّيرُ	Bakara 2/177,179
فِدْيَةُ طَعَامِ مَسْكِينِ	فِدْيَةُ طَعَامِ مَسَاكِينِ	Bakara 2/183
الْبُيُوتِ	الْبُيُوتِ	Bakara 2/189
فِي السَّلَامِ	فِي السَّلَامِ	Bakara 2/208
حَتَّى يَقُولَ	حَتَّى يَقُولَ	Bakara 2/214
قَدْرَهُ	قَدْرَهُ	Bakara 2/236
وَصِيَّةٍ	وَصِيَّةٍ	Bakara 2/240
يَسْطُرُ	يَصْطُرُ	Bakara 2/240
فِيضَاعِفُهُ	فِيضَاعِفُهُ	Bakara 2/245
عَسَيْتُمْ	عَسَيْتُمْ	Bakara 2/246
غُرْفَةٍ	غُرْفَةٍ	Bakara 2/249
دَفَعُ اللّٰهِ	دِفَاعُ اللّٰهِ	Bakara 2/251
أَنَا أُحْيِي (Kasr ile)	أَنَا أُحْيِي (Med ile)	Bakara 2/258
نَنْشُرُهَا	نَنْشُرُهَا	Bakara 2/259
يُرْبُوهُ	يُرْبُوهُ	Bakara 2/265
أَكْلَهَا	أَكْلَهَا	Bakara 2/265
فَنَعْمَاهِي	فَنَعْمَاهِي	Bakara 2/271
يُكْفِرُ	نُكْفِرُ	Bakara 2/271
يُحْسِبُهُمْ	يُحْسِبُهُمْ	Bakara 2/273

مَيْسِرَةٌ	مَيْسِرَةٌ	Bakara 2/280
وَأَنْ تَصَلُّوا	وَأَنْ تَصَلُّوا	Bakara 2/280
بِحَاضِرَةٍ حَاضِرَةٍ	بِحَاضِرَةٍ حَاضِرَةٍ	Bakara 2/282
فِيغْفِرُ	فِيغْفِرُ	Bakara 2/284
وَيُعَذِّبُ	وَيُعَذِّبُ	Bakara 2/284
يُرَوِّنُهُمْ	تُرَوِّنُهُمْ	Âlû İmrân 3/13
وَكَفَّلَهَا	وَكَفَّلَهَا	Âlû İmrân 3/37
زَكَرِيَّا	زَكَرِيَّا	Âlû İmrân 3/37
طَائِرًا	طَائِرًا	Âlû İmrân 3/49
فِيهِمْ	فِيهِمْ	Âlû İmrân 3/57
تَعْلَمُونَ	تَعْلَمُونَ	Âlû İmrân 3/79
وَلَا يَأْمُرُكُمْ	وَلَا يَأْمُرُكُمْ	Âlû İmrân 3/80
أَتَيْنَاكُمْ	أَتَيْنَاكُمْ	Âlû İmrân 3/81
يَبْغُونَ	تَبْغُونَ	Âlû İmrân 3/83
يُرْجَعُونَ	تُرْجَعُونَ	Âlû İmrân 3/83
حِجِّ الْبَيْتِ	حِجِّ الْبَيْتِ	Âlû İmrân 3/97
وَمَا يَفْعَلُوا	وَمَا تَفْعَلُوا	Âlû İmrân 3/115
فَلَنْ يَكْفُرُوهُ	فَلَنْ تَكْفُرُوهُ	Âlû İmrân 3/115
لَا يُضِرُّكُمْ	لَا يُضِرُّكُمْ	Âlû İmrân 3/120
مُسْؤِمِينَ	مُسْؤِمِينَ	Âlû İmrân 3/125

وَسَارِعُوا	سَارِعُوا	Âlü İmrân 3/133
قَتِيلٌ	قَاتِلٌ	Âlü İmrân 3/146
مِثْمٌ	مِثْمٌ	Âlü İmrân 3/157,157
يَجْمَعُونَ	يَجْمَعُونَ	Âlü İmrân 3/157
أَنْ يَغْلَ	أَنْ يَغْلَ	Âlü İmrân 3/161
وَلَا يَحْزَنُكَ	وَلَا يَحْزَنُكَ	Âlü İmrân 3/176
وَلَا يَحْسِبَنَّ	وَلَا يَحْسِبَنَّ	Âlü İmrân 3/188
تَسَاءَلُونَ	تَسَاءَلُونَ	Nisâ 4/ 1
قِيَامًا	قِيَمًا	Nisâ 4/5
وَاحِدَةً	وَاحِدَةً	Nisâ 4/11
يُوصِي	يُوصِي	Nisâ 4/12
يُدْخِلُهُ	نُدْخِلُهُ	Nisâ 4/13-14
وَأَحِلَّ لَكُمْ	وَأَحِلَّ لَكُمْ	Nisâ 4/24
بِتِجَارَةٍ	بِتِجَارَةٍ	Nisâ 4/29
مَدْخَلًا	مَدْخَلًا	Nisâ 4/31
عَاقَدَتِ	عَاقَدَتِ	Nisâ 4/33
حَسَنَةً	حَسَنَةً	Nisâ 4/40
لَوْتَسْوِي	لَوْتَسْوِي	Nisâ 4/42

¹Nâfi' kırâatında بحزن kelimesi Enbiyâ sûresi 103. âyet hariç Kur'an-ı Kerim'in tamamında yâ'nın zammesi ,ze'nin de kesrası ile (ifâl babı ile) okunmaktadır. Enbiyâ sûresinin 103. âyetinde ise Nâfi' bu kelimeyi diğer kırâat imamları gibi yâ'yı fetha , ze'yi ise zamme ile okumaktadır. Bkz. Dâni, et-Teysîr ,92

كَانَ لَمْ تَكُنْ	كَانَ لَمْ يَكُنْ	Nisâ 4/73
السَّلَامِ	السَّلَمِ	Nisâ 4/94
غَمْرٍ	غَمْرٍ	Nisâ 4/95
أَنْ يُصْلِحَا	أَنْ يَصَالِحَا	Nisâ 4/128
نَزَلَ	نَزِلَ	Nisâ 4/140
فِي الدَّرَكِ	فِي الدَّرِكِ	Nisâ 4/145
يُؤْتِيهِمْ	نُؤْتِيهِمْ	Nisâ 4/152
لَا تَعْدُوا	لَا تَعْدُوا	Nisâ 4/154
وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ	وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ	Nisâ 4/154
وَيَقُولُ	يَقُولُ	Mâide 5/53
يَرْتَدُّ	يَرْتَدِدُ	Mâide 5/54
رِسَالَتِهِ	رِسَالَاتِهِ	Mâide 5/67
فَجَزَاءٌ مِثْلُ	فَجَزَاءٌ مِثْلُ	Mâide 5/95
كَفَّارَةٌ طَعَامٍ	كَفَّارَةٌ طَعَامٍ	Mâide 5/95
رِاسْتَحَقَّ	رِاسْتَحَقَّ	Mâide 5/107
طَائِرًا	طَائِرًا	Mâide 5/110
هَذَا يَوْمٌ	هَذَا يَوْمٌ	Mâide 5/119
فَتَنَّتْهُمْ	فَتَنَّتْهُمْ	En'âm 6/23
وَلَا نَكْذِبُ	وَلَا نَكْذِبُ	En'âm 6/27
وَنَكُونُ	وَنَكُونُ	En'âm 6/27

لَا يَكْذِبُونَكَ	لَا يَكْذِبُونَكَ	En'âm 6/33
فَأَنهٗ	فَأَنهٗ	En'âm 6/54
سَبِيلَ الْمُحْرَمِينَ	سَبِيلَ الْمُحْرَمِينَ	En'âm 6/55
أَنْجَيْنَا	أَنْجَيْنَا	En'âm 6/63
يُنَجِّيكُمْ	يُنَجِّيكُمْ	En'âm 6/64
أَتَحَاجُّونِي	أَتَحَاجُّونِي	En'âm 6/80
دَرَجَاتٍ	دَرَجَاتٍ	En'âm 6/83
وَجَعَلَ اللَّيْلَ	وَجَعَلَ اللَّيْلَ	En'âm 6/96
وَأَخْرَقُوا	وَأَخْرَقُوا	En'âm 6/110
قَبْلًا	قَبْلًا	En'âm 6/111
أَنهٗ مَنزُورٌ	أَنهٗ مَنزُورٌ	En'âm 6/114
كَلِمَاتٍ	كَلِمَاتٍ	En'âm 6/115
لِيَضِلُّونَ	لِيَضِلُّونَ	En'âm 6/119
مَيِّتًا	مَيِّتًا	En'âm 6/122
رِسَالَتَهُ	رِسَالَاتِهِ	En'âm 6/124
حَرَجًا	حَرَجًا	En'âm 6/125
يَحْشُرُهُمْ	يَحْشُرُهُمْ	En'âm 6/128
حَصَادِهِ	حَصَادِهِ	En'âm 6/141
خَطَوَاتٍ	خَطَوَاتٍ	En'âm 6/142
تَذَكَّرُونَ	تَذَكَّرُونَ	En'âm 6/152

قِيمًا	قِيمًا	En'âm 6/161
وَلِبَاسِ التَّقْوَى	وَلِبَاسِ التَّقْوَى	A'râf 7/26
خَالِصَةً	خَالِصَةً	A'râf 7/32
بَشْرًا	نَشْرًا	A'râf 7/57
أَوْ أَمِنَ	أَوْ أَمِنَ	A'râf 7/98
عَلَيَّ أَنْ لَا	عَلَيَّ أَنْ لَا	A'râf 7/105
أَرْجِهَ	أَرْجِهَ	A'râf 7/111
تَلَقَّفَ	تَلَقَّفَ	A'râf 7/117
سَنَقِطَلُ	سَنَقِطَلُ	A'râf 7/127
يَقْتُلُونَ	يَقْتُلُونَ	A'râf 7/141
بِرِّسَالَاتِي	بِرِّسَالَاتِي	A'râf 7/144
نَغْفِرْ لَكُمْ	نَغْفِرْ لَكُمْ	A'râf 7/161
خَطِيئَاتِكُمْ	خَطِيئَاتِكُمْ	A'râf 7/161
مَعْدِرَةٌ	مَعْدِرَةٌ	A'râf 7/164
بِعَذَابِ بَيْسٍ	بِعَذَابِ بَيْسٍ	A'râf 7/165
ذُرِّيَّتِهِمْ	ذُرِّيَّتِهِمْ	A'râf 7/172
شُرَكَاءَ	شُرَكَاءَ	A'râf 7/190
يَتَّبِعُوكُمْ	يَتَّبِعُوكُمْ	A'râf 7/193
يَمْدُونَهُمْ	يَمْدُونَهُمْ	A'râf 7/202
مَرْدِفَيْنِ	مَرْدِفَيْنِ	Enfâl 8/9

مُوهِنٌ كِيدٍ	مُوهِنٌ كِيدٍ	Enfâl 8/18
مَنْ حَيٍّ	مَنْ حَيٍّ	Enfâl 8/42
وَلَا يَحْسِبَنَّ	وَلَا تَحْسِبَنَّ	Enfâl 8/59
وَإِنْ يَكُنْ	وَإِنْ تَكُنْ	Enfâl 8/65
فَإِنْ يَكُنْ	فَإِنْ تَكُنْ	Enfâl 8/66
عَزِيرٌ ابْنُ اللَّهِ	عَزِيرٌ ابْنُ اللَّهِ	Tevbe 9/30
يَضَاهُونَ	يَضَاهُونَ	Tevbe 9/30
يَضِلُّ	يَضِلُّ	Tevbe 9/37
إِنْ نَعَفَ	إِنْ يَعْفَ	Tevbe 9/66
نَعَذِبُ طَائِفَةً	نَعَذِبُ طَائِفَةً	Tevbe 9/66
إِنْ صَلَّوْكَ	إِنْ صَلَّوْا تَكَ	Tevbe 9/103
وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا	وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا	Tevbe 9/107
أُمِّسَ بَنِيَانَهُ	أُمِّسَ بَنِيَانَهُ	Tevbe 9/109
أَنْ تَقَطَّعَ	أَنْ تَقَطَّعَ	Tevbe 9/110
تَزْيِغُ	تَزْيِغُ	Tevbe 9/117
لَسَاحِرِهِ	لَسَاحِرِهِ	Yûnus 10/2
يَفْصَلُ	نَفْصَلُ	Yûnus 10/5
مَتَاعَ الْحَيَاةِ	مَتَاعَ الْحَيَاةِ	Yûnus 10/23
كَلِمَاتُ	كَلِمَاتُ	Yûnus 10/33,96

لَا يَهْدِي	لَا يَهْدِي	Yûnus 10/35
يَحْشُرُهُمْ	نَحْشُرُهُمْ	Yûnus 10/45
لِيَضِلُّوا	لِيَضِلُّوا	Yûnus 10/88
نُنَجِّي	نُنَجِّي	Yûnus 10/103
فَعَمِيَّتْ	فَعَمِيَّتْ	Hûd 11/ 28
مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ	مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ	Hûd 11/40
يَا بَنِيَّ	يَا بَنِيَّ	Hûd 11/42
فَلَا تَسَالِنِ	فَلَا تَسَالِنِ	Hûd 11/46
يَوْمَئِذٍ	يَوْمَئِذٍ	Hûd 11/66
أَنَّ هُمُودًا	أَنَّ هُمُودًا	Hûd 11/68
فَأَسْرَى	فَأَسْرَى	Hûd 11/81
أَصْلُوتِكَ	أَصْلُوتِكَ	Hûd 11/87
سَعِدُوا	سَعِدُوا	Hûd 11/108
وَلِإِنْ كَلَّا	وَلِإِنْ كَلَّا	Hûd 11/111
لَمَّا	لَمَّا	Hûd 11/111
يَا بَنِيَّ	يَا بَنِيَّ	Yûsuf 12/ 5
غِيَابَاتِ	غِيَابَاتِ	Yûsuf 12/10,15
يُرْتَعِ	يُرْتَعِ	Yûsuf 12/12
هَيْتَ	هَيْتَ	Yûsuf 12/23
دَلِيلًا	دَلِيلًا	Yûsuf 12/47

لَفْتَانِهِ	لَفْتَانِهِ	Yûsuf 12/62
حَافِظًا	حَافِظًا	Yûsuf 12/64
دَرَجَاتٍ	دَرَجَاتٍ	Yûsuf 12/76
نُوحِي	نُوحِي	Yûsuf 12/109
كَذِبُوا	كَذِبُوا	Yûsuf 12/110
وَزَّرِعْ وَنَخِيلَ صِنَوَانٍ وَغَيْرِ	وَزَّرِعْ وَنَخِيلَ صِنَوَانٍ وَغَيْرِ	Ra'd 13/ 4
يَسْقِي	تَسْقِي	Ra'd 13/4
وَصَلُّوا	وَصَلُّوا	Ra'd 13/33
وَبَشِّرِ	وَبَشِّرِ	Ra'd 13/39
الْكَافِرِ	الْكَافِرِ	Ra'd 13/42
اللَّهِ الَّذِي	اللَّهِ الَّذِي	Ïbrâhîm 14/2
الرِّيحِ	الرِّيحِ	Ïbrâhîm 14/18
مَآئِنِ الْمَلَائِكَةِ	مَآئِنِ الْمَلَائِكَةِ	Hicr 15/ 8
تُبَشِّرُونَ	تُبَشِّرُونَ	Hicr 15/54
وَالنَّحُومِ مَسْخَرَاتٍ	وَالنَّحُومِ مَسْخَرَاتٍ	Nahl 16/12
يَدْعُونَ	تَدْعُونَ	Nahl 16/20
تَشَاقِقُونَ	تَشَاقِقُونَ	Nahl 16/27
لَا يَهْدِي	لَا يَهْدِي	Nahl 16/37
مَفْرُطُونَ	مَفْرُطُونَ	Nahl 16/62

نَسَقِيكُمْ	نَسَقِيكُمْ	Nahl 16/66
ظَعْنِكُمْ	ظَعْنِكُمْ	Nahl 16/80
وَلِنَحْزِينَ	وَلِيحْزِينَ	Nahl 16/96
بِالْقِسْطِ	بِالْقِسْطِ	Īsrâ 17/35
يَقُولُونَ	تَقُولُونَ	Īsrâ 17/42
وَرَجْلِكَ	وَرَجْلِكَ	Īsrâ 17/64
تَفْحَرُ	تَفْحَرُ	Īsrâ 17/90
مَرْفَقًا	مَرْفَقًا	Kehf 18/16
تَزَاوُرُ	تَزَاوُرُ	Kehf 18/17
وَمَلَّكْتَ	وَمَلَّكْتَ	Kehf 18/18
عُمُرُهُ	عُمُرُهُ	Kehf 18/34
خَيْرًا مِنْهَا	خَيْرًا مِنْهُمَا	Kehf 18/36
بِشْمَرِهِ	بِشْمَرِهِ	Kehf 18/42
عَقْبًا	عَقْبًا	Kehf 18/44
قَبْلًا	قَبْلًا	Kehf 18/55
لِهَلِكِهِمْ	لِهَلِكِهِمْ	Kehf 18/59
أَنْسَانِيَهُ	أَنْسَانِيَهُ	Kehf 18/63
فَلَاتَسَالِنِ	فَلَاتَسَالِنِ	Kehf 18/70
زَكِيَّةً	زَاكِيَّةً	Kehf 18/74
نُكْرًا	نُكْرًا	Kehf 18/74,87

مِن لَّنِي	مِن لَّنِي	Kehf 18/76
يِيْلِمَا	يِيْلِمَا	Kehf 18/81
فَاتِيح	فَاتِيح	Kehf 18/85
جَزَاءِ الْحَسَنِ	جَزَاءِ الْحَسَنِ	Kehf 18/88
نَمِ اتِيح	نَمِ اتِيح	Kehf 18/89,92
السَّنِينِ	السَّنِينِ	Kehf 18/93
يَا جُوج	يَا جُوج	Kehf 18/94
نَنَا	نَنَا	Kehf 18/94
دَكَاءَ	دَكَاءَ	Kehf 18/98
عِيَاءَ	عِيَاءَ	Meryem 19/8,69
لَاهِبَ	لِيَهَبُ ²	Meryem 19/19
نِيَاءَ	نِيَاءَ	Meryem 19/23
نَسَاطَ	نَسَاطَ	Meryem 19/25
قَوْلَ الْحَقِّ	قَوْلَ الْحَقِّ	Meryem 19/34
وَلِيَنَّ لِلَّهِ	وَلِيَنَّ لِلَّهِ	Meryem 19/36
مُخْلِصًا	مُخْلِصًا	Meryem 19/51
حِيَاءَ	حِيَاءَ	Meryem 19/68,72
صِيَاءَ	صِيَاءَ	Meryem 19/70

²Kâfûn bu kelimeyi Hulvânî'nin rivâyetine göre yâ ile, Ebû Neşîd'in rivâyetine göre ise hemze ile okumaktadır. Bkz. Dâni, a.g.e. 148

تَكَادُ	يَكَادُ	Meryem19/90
طَوِي	طَوِي	Tâhâ20/12
مَهْدًا	مَهَادًا	Tâhâ20/53
سَوِي	سَوِي	Tâhâ20/58
فَيَسْحِكُمْ	فَيَسْحِكُمْ	Tâhâ20/61
قَالُوا إِنَّ	قَالُوا إِنَّ	Tâhâ20/63
تَلْقَفَ	تَلْقَفَ	Tâhâ20/69
أَنْ أُسْرَ	أَنْ أُسْرَ	Tâhâ20/77
وَأَنْتَ	وَأَنْتَ	Tâhâ20/119
قَالَ	قَالَ	Enbiyâ21/4
نُوحِي	يُوحِي	Enbiyâ21/25
مُنْقَالَ حَبَّةٍ	مُنْقَالَ حَبَّةٍ	Enbiyâ21/47
لِيُحْصِنَكُمْ	لِيُحْصِنَكُمْ	Enbiyâ21/80
لِلْكِتَابِ	لِلْكِتَابِ	Enbiyâ21/104
قَالَ	قَالَ	Enbiyâ21/112
سَوَاءً	سَوَاءً	Hac 22/15
فَتَحْطِفُهُ	فَتَحْطِفُهُ	Hac 22/31
دَفَعَ اللَّهُ	دَفَعَ اللَّهُ	Hac 22/40
لَهْدِمَتْ	لَهْدِمَتْ	Hac 22/40
مَدْخَلًا	مَدْخَلًا	Hac 22/59

يَدْعُونَ	تَدْعُونَ	Hac 22/62
سِينَاءَ	سِينَاءَ	Mü'minûn23/20
نَسْقِيكُمْ	نَسْقِيكُمْ	Mü'minûn23/21
مِنْ كُلِّ	مِنْ كُلِّ	Mü'minûn23/27
رَبْوَةٍ	رَبْوَةٍ	Mü'minûn23/50
وَإِنْ هَذِهِ	وَإِنْ هَذِهِ	Mü'minûn23/52
تَهَجَّرُونَ	تَهَجَّرُونَ	Mü'minûn23/67
عَالِمِ الْغَيْبِ	عَالِمِ الْغَيْبِ	Mü'minûn23/92
سِحْرِيًّا	سِحْرِيًّا	Mü'minûn23/110
أَرْبَعِ شَهَادَاتٍ	أَرْبَعِ شَهَادَاتٍ	Nûr 24/6
أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ	أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ	Nûr 24/7
وَالْخَامِسَةَ	وَالْخَامِسَةَ	Nûr 24/9
أَنَّ غَضَبَ	أَنَّ غَضَبَ	Nûr 24/9
مَبِينَاتٍ	مَبِينَاتٍ	Nûr 24/34
وَيَتَّقِهِ	وَيَتَّقِهِ	Nûr 24/52
يُحْشِرُهُمْ	يُحْشِرُهُمْ	Furkân25/17
فَمَا يَسْتَطِيعُونَ	فَمَا يَسْتَطِيعُونَ	Furkân25/19
تَشَقُّقٍ	تَشَقُّقٍ	Furkân25/25
وَلَمْ يُقْرَأْ (Kasr ile)	وَلَمْ يُقْرَأْ	Furkân25/38
وَلَمْ يَقْرَأُوا	وَلَمْ يَقْرَأُوا	Furkân25/67

فِيهِ مَهَانًا	فِيهِ مَهَانًا	Furkân25/69
تَلَقَّفَ	تَلَقَّفَ	Şuarâ26/45
حَازِرُونَ	حَازِرُونَ	Şuarâ26/56
فَارِهِينَ	فَارِهِينَ	Şuarâ26/149
أَصْحَابَ الْأَيْكَةِ	أَصْحَابَ لَيْكَةِ	Şuarâ26/176
بِالْقِسْطِ	بِالْقِسْطِ	Şuarâ26/182
كَسَفًا	كَسَفًا	Şuarâ26/187
وَتَوَكَّلْ	فَتَوَكَّلْ	Şuarâ26/217
يَتَّبِعُهُم	يَتَّبِعُهُم	Şuarâ26/224
فَمَكَتْ	فَمَكَتْ	Neml 27/22
مَاتَخَفُونَ وَمَاتَعَلِنُونَ	مَاتَخَفُونَ وَمَاتَعَلِنُونَ	Neml 27/25
فَالِقَهُ	فَالِقَهُ	Neml 27/28
مَهْلِكًا	مَهْلِكًا	Neml 27/49
أَنَا دَمْرُنَاهُمْ	إِنَّا دَمْرُنَاهُمْ	Neml 27/51
يَشْرِكُونَ	تَشْرِكُونَ	Neml 27/59
أَنَّ النَّاسَ	إِنَّ النَّاسَ	Neml 27/82
أَتَوْهُ	أَتَوْهُ	Neml 27/87
مِنْ فَرْعٍ	مِنْ فَرْعٍ	Neml 27/89
جَذْوَةٍ	جَذْوَةٍ	Kasas 28/29
مِنَ الرَّهْبِ	مِنَ الرَّهْبِ	Kasas 28/32

لَا يَرْجِعُونَ	لَا يَرْجِعُونَ	Kasas 28/39
سِحْرَانِ	سِحْرَانِ	Kasas 28/48
يُنَجِّي	يُنَجِّي	Kasas 28/57
لِحُسْفٍ	لِحُسْفٍ	Kasas 28/8
مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ	مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ	Ankebût 29/25
وَلَمُودًا (Kasr ile)	وَلَمُودًا	Ankebût 29/38
مَاتِدْعُونَ	مَائِدْعُونَ	Ankebût 29/42
عَاقِبَةٍ	عَاقِبَةٍ	Rûm 30/10
لِلْعَالَمِينَ	لِلْعَالَمِينَ	Rûm 30/22
لِيُرَبُّوا	لِيُرَبُّوا	Rûm 30/39
إِلَى آثَارِ	إِلَى آثَارِ	Rûm 30/50
مِنْ ضَعْفٍ	مِنْ ضَعْفٍ	Rûm 30/54
وَيَتَّخِذَهَا	وَيَتَّخِذَهَا	Lokmân 31/4
أُذُنِهِ	أُذُنِهِ	Lokmân 31/7
مِثْقَالَ حَبَّةِ	مِثْقَالَ حَبَّةِ	Lokmân 31/16
وَلَا تَصْبِرُ	وَلَا تَصْبِرُ	Lokmân 31/18
يَدْعُونَ	تَدْعُونَ	Lokmân 31/30
تَظَاهِرُونَ	تَظَاهِرُونَ	Ahzâb 33/7

الظنونا	الظنونا ⁴	Ahzâb 33/10
مقام	مقام	Ahzâb 33/13
لأتوها	لأتوها	Ahzâb 33/14
أسوة	إسوة	Ahzâb 33/21
أن يكون	أن تكون	Ahzâb 33/36
خاتم	خاتم	Ahzâb 33/40
لغنا كبيراً	لغنا كبيراً	Ahzâb 33/68
عالم	عالم	Sebe' 34/3
من رجز أليم	من رجز أليم	Sebe' 34/5
كسفاً	كسفاً	Sebe' 34/9
منساته	منساته	Sebe' 34/14
مسكنهم	مسكنهم	Sebe' 34/15
بجازي	بجازي	Sebe' 34/17
إلا الكفور	إلا الكفور	Sebe' 34/17
صدق	صدق	Sebe' 34/20
يحشرهم	يحشرهم	Sebe' 34/40
بينة	بينات	Fâtır 35/40
تنزيل	تنزيل	Yâsîn 36/5

³Hafs vakf halinde bu kelimenin sonundaki elifi isbat ederek ,vasl halinde ise hazfederek okumaktadır.

⁴Nâfi krâatında bu kelimenin sonundaki elif, hem vasl hem de vakf halinde okunmaktadır. Aynı sûrenin 66. ve 67. ayetlerindeki الرسول ve السبيل kelimelerinde de hüküm aynıdır. Bkz. Dâni, a.g.e. 178

سَدًا	سَدًا	Yâsîn 36/9
لَمَّا	لَمَّا	Yâsîn 36/32
الْمَيْتَةِ	الْمَيْتَةِ	Yâsîn 36/33
وَالْقَمَرِ	وَالْقَمَرِ	Yâsîn 36/39
ذُرِّيَّتِهِمْ	ذُرِّيَّتِهِمْ	Yâsîn 36/41
يُخَصِّمُونَ	(Hâ'nın ihtilâsı ile) يُخَصِّمُونَ	Yâsîn 36/49
شُغْلٍ	شُغْلٍ	Yâsîn 36/55
نَنكَسَهُ	نَنكَسَهُ	Yâsîn 36/68
يَعْقِلُونَ	تَعْقِلُونَ	Yâsîn 36/68
لِيُنذِرَ	لِيُنذِرَ	Yâsîn 36/70
بِرِّينَةٍ	بِرِّينَةٍ	Sâffât 37/6
لَا يَسْمَعُونَ	لَا يَسْمَعُونَ	Sâffât 37/8
أَوْعَاؤُنَا	أَوْعَاؤُنَا	Sâffât 37/17
اللَّهُ رَبُّكُمْ وَرَبِّ	اللَّهُ رَبُّكُمْ وَرَبِّ	Sâffât 37/126
إِلْيَاسِينَ	آلِ يَاسِينَ	Sâffât 37/130
أَصْحَابِ الْأَيْكَةِ	أَصْحَابِ لَيْكَةِ	Sâd 38/13
بِخَالِصَةٍ	بِخَالِصَةٍ	Sâd 38/46
غَسَاقٍ	غَسَاقٍ	Sâd 38/57
سِحْرِيًّا	سِحْرِيًّا	Sâd 38/63
فَلْحَقِ	فَلْحَقِ	Sâd 38/84

أَمِنْ هُوَ	أَمِنْ هُوَ	Zümer 39/9
فُتِحَتْ	فُتِحَتْ	Zümer 39/71,72
كَلِمَاتٍ	كَلِمَاتٍ	Mü'min 40/6
يَدْعُونَ	تَدْعُونَ	Mü'min 40/20
أَوْ أَنْ يَطْهَرَ	وَأَنْ يَطْهَرَ	Mü'min 40/26
فَأَطَّلِعَ	فَأَطَّلِعَ	Mü'min 40/37
وَصَدَّ	وَصَدَّ	Mü'min 40/37
تَتَذَكَّرُونَ	يَتَذَكَّرُونَ	Mü'min 40/58
نَحِيسَاتٍ	نَحِيسَاتٍ	Fussilet 41/16
يُنْحَشِرُونَ	يُنْحَشِرُونَ	Fussilet 41/19
أَعْدَاءَ اللَّهِ	أَعْدَاءَ اللَّهِ	Fussilet 41/1
تَكَادُ	يَكَادُ	Şûrâ 42/5
فِيمَا كَسَبَتْ	بِمَا كَسَبَتْ	Şûrâ 42/30
الرِّيحِ	الرِّيحِ	Şûrâ 42/33
وَيَعْلَمُ	وَيَعْلَمُ	Şûrâ 42/35
أَوْ يُرْسِلَ	أَوْ يُرْسِلَ	Şûrâ 42/51
أَنْ كُنْتُمْ	إِنْ كُنْتُمْ	Zühruf 43/5
مَهْدًا	مَهَادًا	Zühruf 43/10
وَيَنْشُرُ	يَنْشُرُ	Zühruf 43/18
عِبَادَ الرَّحْمَنِ	عِنْدَ الرَّحْمَنِ	Zühruf 43/19

أَشْهَدُوا	أَوْشَدُوا ⁵	Zühurf 43/19
قَالَ	قَالَ	Zühurf 43/24
لَمَّا مَتَاعَ	لَمَّا مَتَاعَ	Zühurf 43/35
جَاءَنَا	جَاءَنَا	Zühurf 43/38
أَسْوَرَةَ	أَسْوَرَةَ	Zühurf 43/53
يَصِدُّونَ	يَصِدُّونَ	Zühurf 43/58
وَقِيلَهُ	وَقِيلَهُ	Zühurf 43/88
يَعْلَمُونَ	تَعْلَمُونَ	Zühurf 43/89
رَبِّ السَّمَوَاتِ	رَبِّ السَّمَوَاتِ	Duhân 44/7
يَغْلِي	تَغْلِي	Duhân 44/45
فَاعْتَلَوْهُ	فَاعْتَلَوْهُ	Duhân 44/47
مَقَامٍ	مَقَامٍ	Duhân 44/51
مِنْ رِجْزِ الْيَمِّ	مِنْ رِجْزِ الْيَمِّ	Câsiye 45/11
سَوَاءٌ	سَوَاءٌ	Câsiye 45/21
لِيَنْتَدِرَ	لِيَنْتَدِرَ	Ahkâf 46/12
إِحْسَانًا	حُسْنًا	Ahkâf 46/15
كَرَهَا	كَرَهَا	Ahkâf 46/15

⁵ Kâlûn bu kelimeyi çift hemze konusunda da belirttiğimiz gibi iki vecihle okumaktadır: 1-İki hemze arasına zâid bir elif ilave edip ikinci hemzeyi de teshîl yaparak, 2-Elif ilave etmeden birinci hemzeyi tahkîk , iknciyi ise teshîl yaparak okumaktadır. Bkz. Dâni, a.g.e. ,196

تَنْقَبِلُ	يَنْقَبِلُ	Ahkâf 46/16
أَحْسَنُ	أَحْسَنُ	Ahkâf 46/16
تَنْحَاوِزُ	يَنْحَاوِزُ	Ahkâf 46/16
وَلِيُوَفِّيهِمْ	وَلِيُوَفِّيَهُمْ	Ahkâf 46/19
لَا يُرِي	لَا تُرِي	Ahkâf 46/25
إِلَّا مَسَاكِنَهُمْ	إِلَّا مَسَاكِنَهُمْ	Ahkâf 46/25
قَاتِلُوا	قَاتِلُوا	Muhammed47/4
عَسَيْتُمْ	عَسَيْتُمْ	Muhammed47/22
يَأْمُرُهُمْ	أَسْرَارُهُمْ	Muhammed47/26
فَسَيُرِيهِ	فَسَيُرِيهِ	Feth 48/10
يُدْخِلُهُ	نُدْخِلُهُ	Feth 48/17
يُعَذِّبُهُ	نُعَذِّبُهُ	Feth 48/17
مَيْتًا	مَيْتًا	Hucurât 49/12
نَقُولُ	يَقُولُ	Kâf 50/30
وَأَدْبَارَ	وَأَدْبَارَ	Kâf 50/40
ذُرِّيَّتِهِمْ	ذُرِّيَّاتِهِمْ	Tûr 52 /21
إِنَّهُ	أَنَّهُ	Tûr 52 /28
يَضَعِفُونَ	يَضَعِفُونَ	Tûr 52/45
وَمُؤَدِّمَا	وَمُؤَدِّمَا	Necm 53/51
يُخْرِجُ	يُخْرِجُ	Rahmân 52/22

يَتَزَفُّونَ	يَتَزَفُّونَ	Vâkıa 56/19
أَوْعَابًاؤُنَا	أَوْعَابًاؤُنَا	Vâkıa 56/48
فِيضَاعِفِهِ	فِيضَاعِفِهِ	Hadîd 57/11
فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ	فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ	Hadîd 57/24
يُظَاهِرُونَ	يُظَاهِرُونَ	Mücâdele 58/2,3
الْمَجَالِسِ	الْمَجَالِسِ	Mücâdele 58/11
يَفْصِلُ	يَفْصِلُ	Mümteherine 60/3
أَسْرَةٍ	أَسْرَةٍ	Mümteherine 60/4,6
مَتِّمِ نُورِهِ	مَتِّمِ نُورِهِ	Saff 61/8
أَنْصَارًا لِلَّهِ	أَنْصَارًا لِلَّهِ	Saff 61/14
لَوْوَا	لَوْوَا	Münâfikûn 63/5
يُكْفِرُ	نُكْفِرُ	Teğâbün 64/9
يُدْخِلُهُ	نُدْخِلُهُ	Teğâbün 64/9
بِأَلْعِ أَمْرِهِ	بِأَلْعِ أَمْرِهِ	Talâk 65/3
نُكْرًا	نُكْرًا	Talâk 65/8
مُبَيِّنَاتٍ	مُبَيِّنَاتٍ	Talâk 65/11
أَنْ يُبَدِّلَهُ	أَنْ يُبَدِّلَهُ	Tahrîm 66/5
وَكُتُبِهِ	وَكُتَابِهِ	Tahrîm 66/12
لِيَزْلِقُونَكَ	لِيَزْلِقُونَكَ	Kalem 68/51
سَأَلَ	سَأَلَ	Meâric 70/1

يَوْمِنْدٍ	يَوْمِنْدٍ	Meâric 70/11
نَزَاعَةٌ	نَزَاعَةٌ	Meâric 70/16
بِشَهَادَاتِهِمْ	بِشَهَادَاتِهِمْ	Meâric 70/33
نُصِبٍ	نُصِبٍ	Meâric 70/43
وَدَاً	وَدَاً	Nûh 71/23
وَإِنَّهُ	وَإِنَّهُ	Cin 72/3,14
بِسَلَكِهِ	بِسَلَكِهِ	Cin 72/17
قُلْ	قَالَ	Cin 72/20
مُسْتَفْرَةٌ	مُسْتَفْرَةٌ	Müddessir 74/50
يَذْكُرُونَ	تَذْكُرُونَ	Müddessir 74/56
فَإِذَا بَرِقَ	فَإِذَا بَرِقَ	Kıyâme 75/7
بِمَخِي	بِمَخِي	Kıyâme 75/37
سَلَامِيلاً	سَلَامِيلاً	İnsân 76/4
قَوَارِيرًا	قَوَارِيرًا	İnsân 76/15,16
عَالِيَهُمْ	عَالِيَهُمْ	İnsân 76/21
نُذْرًا	نُذْرًا	Mürselât 77/6
فَقَدَرْنَا	فَقَدَرْنَا	Mürselât 77/23
جَمَالَتْ	جَمَالَتْ	Mürselât 77/33
فُتِحَتْ	فُتِحَتْ	Nebe' 78/19
غَسَّاقًا	غَسَّاقًا	Nebe' 78/25

رَبُّ	رَبُّ	Nebe' 78/37
الرَّحْمَنِ	الرَّحْمَنِ	Nebe' 78/37
طُورِي	طُورِي	Nâziât 79/16
تَزَكِّي	تَزَكِّي	Nâziât 79/18
فَتَنَفَعَهُ	فَتَنَفَعَهُ	Abese 80/4
تَصَدِّي	تَصَدِّي	Abese 80/6
أَنَا صَبِينَا	إِنَّا صَبِينَا	Abese 80/25
فَعَدَلَك	فَعَدَلَك	Înfitâr 82/7
فَكَهِنِينَ	فَكَهِنِينَ	Mütaffifin 83/31
وَيَصَلِّي	وَيَصَلِّي	Înşikâk 84/12
مَحْفُوظٍ	مَحْفُوظٍ	Bürûc 85/22
لَمَّا	لَمَّا	Târık 86/4
لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَآغِبَةٌ	لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَآغِبَةٌ	Ġâşiye 88/11
وَلَا تَحَاضِرُونَ	وَلَا تَحَاضِرُونَ	Fecr 89/18
وَلَا يَخَافُ	فَلَا يَخَافُ	Şems 91/15
الرَّيَّةِ	الرَّيَّةِ	Beyyine 98/6,7
حَمَالَةٍ	حَمَالَةٍ	Leheb 111/4
كُفْرًا	كُفْرًا	İhlâs 112/4

II- KÂLÛN VE VERŞ RİVÂYETLERİNİN MUKÂYESESİ

KÂLÛN	VERŞ	
النَّبِيِّينَ ⁶	النَّبِيِّينَ	Bakara 2/61
الْبُيُوتِ	الْبُيُوتِ	Geçtiği her yerde
فَنِعْمَ آيَاتِي	فَنِعْمَ آيَاتِي	Bakara 2/271
لَا تَعْلَمُوا	لَا تَعْلَمُوا	Nisâ 4/ 154
أَوْ آمِنَ	أَوْ آمِنَ	A'râf 7/ 98
أَرْجِيهِ	أَرْجِيهِ	A'râf 7/ 111
النَّبِيِّ	النَّبِيِّ	Tevbe 9/ 37
قَرَبَةٍ	قَرَبَةٍ	Tevbe 9/ 99
لَا يَهْدِي	لَا يَهْدِي	Yûnus 10/3
لِأُمَّبٍ ⁷	لِيَهَبَ	Meryem 19/19
ثُمَّ لَيَقْطَعَنَّ	ثُمَّ لَيَقْطَعَنَّ	Hacc 22/15
ثُمَّ لَيَقْضُوا	ثُمَّ لَيَقْضُوا	Hacc 22/29
فَأَلْقَاهُ	فَأَلْقَاهُ	Neml 27/28
الْأَلَاءِ	الْأَلَاءِ	Ahzâb 33/7 Mücâdele 58/2 Talâk 65/4
بِخَصْمُونَ (İhtilâs ile)	بِخَصْمُونَ	Yâsin 36/49

⁶Kâlûn, Bakara sûresindeki bu kelimeyi hemze ile okurken Ahzâb sûresinin 50. ve 53. ayetlerindeki النبي،

النَّبِيِّ ve النبوي kelimelerini ise Verş gibi yâ ile okumaktadır. Bkz. Dâni a.g.e. 73

⁷Kâlûn bu kelimeyi Ebû Neşîd tarîkine göre hemze ile, Hulvânî tarîkine göre ise Verş gibi yâ ile okumaktadır. Bkz. Dâni, a.g.e.148

أَوْعَابَاؤُنَا

أَوْعَابَاؤُنَا

Saffât 37/17

أَوْشَهَدُوا⁸

أَوْشَهَدُوا

Vâkıa 56/48

Zühurf 43/19

---

⁸ Kâlfın birinci veche göre bu kelimedeki iki hemze arasına zâid bir elif ilave ederek ikinci hemzeyi de teshîl yaparak ; ikinci veche göre ise Verı gibi iki hemze arasına bir elif ziyade etmeden sadece ikinci hemzeyi teshîl yaparak okumaktadır. Bkz. Dâñf, a.g.e.,196

SONUÇ

“Kâlûn ve rivâyeti” başlığı altında ortaya koyduğumuz bu çalışma genel çizgileriyle bizleri şu neticelere ulaştırmıştır:

1. Kur’ân-ı Kerîm’in yedi harf üzere okunmasına izin verilmesi İslâm ümmetinin lehine sağlanmış bir kolaylıktır.

2. Kırâat ilmine dair eserler hicri ikinci asrın başlarından itibaren te’lif edilmeye başlanmıştır. Ancak bu asırda kaleme alınan eserlerde zikredilen kırâatlar yedi veya on şeklinde sınırlı değildir. Kırâatları yediye tahsis eden Ebû Bekr b. Mücâhid (324/935)’dir.

3. Hicri ikinci asır siyasi çalkantıların çok olduğu bir asır olarak önümüze çıkmaktadır. Zira bu asırda Abbâsîlerin yoğun faaliyetleri neticesinde Emevîler tarihten silinmiş yerini Abbâsîler almıştır. Ancak Abbâsîlerin iktidarı güçlü bir şekilde ele geçirmeleriyle mevcut çalkantılar sükun bulmuş ve Abbâsîlerin en parlak ve en verimli asrı addedilen bu dönem, her alanda gelişmelerin zuhur ettiği bir zaman dilimi olarak tarihe geçmiştir.

4. Kâlûn’un yaşadığı hicri ikinci asır kırâat ilminin en parlak dönemlerinden biridir. Çünkü, meşhur yedi kırâat imamı bu asırda temâyüz ederek kırâat ilminin usûl ve kâidelerini tesbit etmişlerdir.

5. Hicri ikinci asır ilim, kültür ve medeniyet açısından İslâm aleminin ileri olduğu bir dönemdir. Bu dönemde dini ilimlerin yanında müsbet ilimlerde de gelişme kaydedilmiştir.

6. Kâlûn’un içinde doğup büyüdüğü Medîne, asrının önemli ilim merkezlerinden biridir. Bu nedenle şehre her taraftan ilim tahsili için seyahatlar yapılmıştır.

7. Medîne hususi olarak kırâat ilminin okutulduğu bir şehirdir. Hicri ikinci asırda şehrin kırâatta imamı Nâfi' b. Abdurrahman'dır. Nâfi''in vefatından sonra imamet Kâlûn'a intikal etmiştir.

8. Peygamber (s.a.v.)'e ulaşmada sened bakımından en sahih olan rivâyetlerden biri de, Kâlûn'un rivâyetidir. Binâenaleyh rivâyetin senedi, el-A'rec yoluyla Ebû Hureyre'ye, Ebû Hureyre ile Übeyy b. Ka'b'a ondan da H.z. Peygamber'e ulaşmaktadır. Buna benzer sahih senetlerle rivâyet Peygamberimiz'e ulaşır.

9. Günümüzde özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde okunan Kâlûn rivâyetinin bölgeye girişi hicri üçüncü asırda başlamıştır.

10. Kâlûn rivâyetinin Kuzey Afrika'da yayılması, Nâfi' kırâatını tercih edip okuyan Mâlîki mezhebinin sözkonusu yörede yayılmasıyla doğru orantılıdır.

11. Kâlûn, Medîne'nin kırâatta imamı olduğu gibi aynı zamanda Arap dili ve edebiyatında da önde gelen alimlerdenidir.

12. Başlangıçtan günümüze kadar mütevatir kırâatların bir bölümü, ilim meclislerinde sadece erbabı tarafından bir ilim olarak okunageldiği halde Nâfi' kırâatının Kâlûn rivâyeti, sadece ilim erbabınca değil, aynı zamanda Kuzey Afrika'nın Libya, Tunus ve Moritanya gibi İslam memleketlerindeki müslümanların da okuduğu bir kırâattır.

13. Nâfi' kırâatının Kâlûn ve Verş rivâyetleri arasındaki okuyuş farklılıkları daha çok genel kâideler bölümünde mütâlaa ettiğimiz konularda mevcuttur. Kur'ân kelimelerinin farklı vecihlerde okunması hususunda ise ihtilaflar çok azdır.

14. Kâlûn rivâyetindeki mevcut okuyuş farklılıkları fikhî açıdan değişik hükümlerin meydana çıkmasını sağlayacak derecede değildir. Bu farklılıklar mütenevvi manasında olan farklılıklardır.

BİBLİYOGRAFYA

ALGÜL Hüseyin; *İslam Tarihi*, I-IV, İstanbul 1991, Gonca Yayınevi.

ALİ Cevad; *el-Mufasssal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm* I-X, Beyrut, 1980, Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn.

ALİYYÜ'L-KÂRÎ Molla Ali b. Sultan, *el-Minahü'l-fikriyye ala metni'l-Cezeriyye*, Kahire, 1308/1890.

AYCAN İrfan ve İbrahim SARIÇAM, *Emevîler* Ankara, 1993, TDV Yayınları.

AYDINLI Abdullah; *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 1987, Timaş.

BAHŞ Rahim; *Müfritetü kırâati Nâfi' min rivâyeti seyyidînâ Kâfûn*, Arapça'ya Çev.: Muhammed Tahir er-Rahîmî, Malan-Pakistan, 1402/1981.

BUHÂRÎ Muhammed b. İsmail (256/870); *es-Sahîh*, I-VIII, İstanbul 1979, Matbaa-i Âmire.

BUHL. FR., *Medine* md., İslam Ansiklopedisi, Mütercimler; A. Dıvar, R. Arat, A. Ateş, C. Baysun, B. Darkot, VII, 459,471, İstanbul, 1972, Milli Eğitim Basımevi.

CERRAHOĞLU İsmail; *Tefsir Tarihi*, I-II, Ankara, DİB Yayınları, Ayyıldız Matbaası.

ÇETİN Abdurrahman; *Kur'ân Okuma Esasları*, İstanbul, t.s. Sahaflar Kitap Sarayı Yayınları.

DÂNÎ Ebû Amr Osman b. Sa'id (444/1053); *et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, tsh: Otto Pretzl, İstanbul 1930, Matbaatü'd-Devle.

--; *et-Ta'rîf fi ihtilâfi'r-ruvât an Nâfi'*, thk; et-Tuhâmî er-Râcî el-Hâşimî, Ebû Dabi, 1403/1982, İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî.

--; *Câmiu'l-beyân fi'l-Kırâati's-Seb'*, İstanbul Nur-u osmaniye kütüphanesi, 62/1.

DAYF Şevki, *eş-Şi'ru ve'l-ğınâ fi'l-Medîneti ve Mekkete li asrı Benî Ümeyye*, Mısır, 1976, Dârü'l-Maârif.

DİMYÂTÎ Ahmed b. Muhammed el-Bennâ (1117/1705); *İthâfî fîdalâi'l-beşer fi'l-Kırâatil-Erbeate Aşer*, I-II, thk; Şaban Muhammed İsmail, Beyrut, 1407/1987, Âlemü'l Kütüb.

EBÛ DÂVÛD Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (275/887); *Sünen*, I-V, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, t.s., Dârü İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye.

EBÛ'L-ARAB Muhammed b. Temîm el-Kayravânî (333/944); *Tabakâtü ulemâi İfrikiyye ve Tûnus*, thk. Ali eş-Şa'bî-Nâfîm Hasan el-Yâfi, Tunus, 1985.

EBÛ ŞÂME Abdurraman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî (665/1266); *İbrâzü'l-meâni min Hurzi'l-Emâni fi'l-Kirâati's-Seb' li'l imam eş-Şâtîbî*, I-IV, thk. Mahmud b. Abdülhâlik Muhammed Câdü, Medîne, 1413/1993, Matbaatü'l-Câmiati'l-İslâmiyye.

—; *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ ulûmin tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz* thk. Tayyar Altıkulaç, Ankara, 1406/1986, T.D.V. Yayınları.

ELMALILI Hamdi Yazır (1361/1942); *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, İstanbul, 1968, Nebioğlu Basımevi.

ENÎS İbrahim-Abdülhalim Müntasır -Atriyye es-Sevâhîfî-Muhammed Halefullah; *el-Mu'cemü'l-Vasît*, I-II, İstanbul, ts. el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

FÎRUZÂBÂDÎ, Muhammed b. Ya'kub (816/1413); *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut, 1402/1987, Müessesetü'r-Risâle.

GÖLÇÜK Şerafettin; *Kelam Tarihi*, Konya 1992, Esra Yayınları.

HAFIZ Ali, *Füsûl min târihi'l-Medîneti'l-Münevvere*, Cidde, 1405/1984.

HALÎD Hasan; *Müctemeu'l-Medîne kable'l-Hicreti ve ba'dehâ* Beyrut, 1406/1986, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye.

HÂKİM Muhammed en-Neysâbüri(405/1014); *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ', Beyrut, 1411/1990, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

HAMEVÎ Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yakut (626/1229); *Mu'cemü'l-Büldân*, I-VI, thk. F. Wüstenfeld, Beyrut, 1376/1957.

—; *Mü'cemü'l-üdebâ*, I-XX, thk: Ahmed Ferid Rıfâî, Kahire, 1355/1936.

HAMÎDULLAH Muhammed; *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râside*, Beyrut, 1405/1985, Dârun-Nefâis.

HASAN İbrahim Hasan; *Târihu'l-İslâm; es-siyâsi ve'd-dîni ve's sekâfi*, I-IV, Mütercimler; İsmail Yiğit, Ahmed Turan Aslan, Sadrettin Gümüş, Yakup Çiçek, Hamdi Aktaş, I-VI, İstanbul, 1985, Kayıhan Yayınları.

HİTTİ Philip K.; *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, trc. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul 1980, Boğaziçi Yayınları.

İBNÜ ADİYY Ebû Ahmed Abdullah b. Adıyy el-Cürcânî (365/946); *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, I-VII; thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1409/1988, Dâru'l-Fikr.

İBNÜ EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman (327/938); *Kitâbü'l-cerhi ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut, 1408/1988, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

İBNÜ GALBÛN Ebü'l-Hasan Tahir b. Abdülmün'im (399/1009); *Kitâbü't-tezkira fi'l-Kirâati's-Semân*, I-II, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, Cidde, 1412/1991.

İBNÜ HACER Şihâbüddîn Ebî'l-Fadl Ahmed b. Ali (852/1448); *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Beyrut, 1968.

—; *Lisânü'l-mizân*, I-VIII, Beyrut, 1971, Müessesetü'l-Âlem li'l-Matbûât.

--; *Takrîbü't-Tehzîb*, I, II, ysz. 1395/1975.

--; *Fethü'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XVII, Mısır, 1378/1959.

İBNÜ HALDÛN Abdurrahman b. Muhammed (808/1406); *Kitâbü'l-i'ber ve dîvânü'l-mübtedei ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve men â'sarahim min zevî's-sultâni'l-ekber*, I-VII, Beyrut, 1391/1971, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât.

İBNÜ HALLİKÂN Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr (681/1262); *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân*, I-V, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mısır, 1367/1948, Matbaatü's-Saâde.

İBNÜ HİBBÂN Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî (354/965); *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr ve a'lâmü fukahâi'l-aktâr*, thk. Merzuk Ali İbrahim, Beyrut, 1987, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye.

--; *Kitabü's-sikât*, I-IX, Haydarabad, 1402/1982, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye.

İBNÜ HİŞÂM Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî (213/828); *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, thk; Mustafa es-Sakâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız eş-Şelebî, Beyrut, 1391/1971, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

İBNÜ KESİR Ebû'l-Fidâ İsmail b. Kesîr el-Kureşî (774/1355); *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-IV, Mısır, t.s. Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye.

İBNÜ KUTEYBE Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889); *el-Maârif*, thk. Servet Ukâşe, Kahire, 1981, Dâru'l-Maârif.

İBNÜ MANZÛR Ebû'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî (711/1311); *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut, t.s., Dâru Sâdır.

İBNÜ MÜCÂHİD Ebû Bekr (324/935); *Kitâbü'b-Seb'a fi'l-Kirâât*, Thk. Şevki Dayf, Kahire, t.s., Dâru'l-Maârif.

İBNÜ SA'D Muhammed b. İshak (230/811); *Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII, Beyrut, 1380/1960.

İBNÜ SEHNÛN Muhammed (240/854); *Kitâbü âdâbi'l-muallimîn*, thk. Hasan Hüsni Abdülvehhab, Tunus, 1392/1972.

İBNÜ TAĞRİBERDÎ Ebû'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf (874/1469), *en-Nücûmu'z-zâhira fi mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, I-XXII, Kahire, 1383/1963.

İBNÜ'L-ABRÎ Arigoryus el-Malatî (6585/1286); *Târîhu muhtasarü'd-düvel*, t.s., ysz.

İBNÜ'L-BÂZİŞ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî (540/1121); *Kitâbü'l-İknâ' fi'l-Kirââti's-Seb'*, I-II, thk. Abdülmecit Kutamış, Şam, 1403/1984, Dâru'l-Fikr.

İBNÜ'L CEVZÎ Ebû'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Kureşî (597/1178); *Zâdü'l-mesîr fi'l-İlmi't-tefsîr*, I-IX, Beyrut, 1407/1987, el-Mektebü'l-İslamî.

İBNÜ'L -CEZERÎ Ebû'l - Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşki (833/1429); *en-Neşr fi'l Kırâati'l Aşr*, I-II, tsh. Muhammed Ali ed- Dabbâ', Beyrut, t.s., Dârü'l-Kütübi'l - İlmiyye.

—; *Tahbîru't-Teysîr fi kırâati'l-Eimmeti'l-Aşera*, thk. Abdülfettah el-Kâdî-Muhammed es-Sadık Kamhâvî, Halep, 1392/1972, Dârü'l Va'y.

—; *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, I-II, thk. G. Bergstraesser, Mısır, 1932.

—; *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. İbrahim Atve, Mısır, 1381/1961 .

İBNÜ'L-ESÎR İzzeddin Ali b. Ebû'l-Kerem eş-Şeybânî (630/1233); *el-Kâmil fi't-târih*, I-XII, Beyrut, 1385/1965, Dâru Sâdır.

İBNÜ'L-FARDÎ Ebû'l-Velîd Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Ezdî (403/1012); *Târîhu'l-ulemâ ve'r-ruvât li'l-ilmi bi'l-Endelüs*, I-II, Kahire, 1408/1988.

İBNÜ'L-İMÂD Abdülhayy b. Ahmed (1089/1678); *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, I-VIII, Beyrut, ts, Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî.

İBNÜ'L-KÂSİH Ebû'l-Kasım Ali b. Osman el-Bağdâdî; *Sirâcü'l-kârii'l-mütbedî ve tizkâru'l-mukrii'l-müntehî*, Mısır, 1373/1954.

İBNÜ'N-NEDÎM Muhammed b. İshak el-Bağdâdî(438/1047), *el-Fihrist* Beyrut, 1398/1978, Dârü'l-Maârif.

İBNÜ'L-VERDÎ Zeynüddîn Ömer b. el-Verdî (750/1349); *Tetimmetü'l-muhtasar fi ahbâri'l beşer*, I-II ,thk. Ahmed Rifat el-Bedrâvî, Beyrut, 1389/1970 Dârü'l-Ma'rife.

İSFAHÂNÎ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah (430/1067); *Kitâbü zikri ahbâri İsbahân*, I-II, Leydin, 1934, Matbaa-i Bîrîl .

İSFAHÂNÎ Râgıp (425/1071); *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk; Safvan Adnan Dâvûdî, Dımaşk, 1412/1992, Dâru'l Kalem.

KÂDÎ Abdülfettah; *el-Vâfi fi şerhi 'ş-Şâtıbiyye fi'l-Kırâati's-Seb'*, Beyrut t.s.

—; *el-Büdü'rü'z-zâhire fi'l-Kırâatîl'l Aşri'l-Mütevâtira min tarîkayi'ş-Şâtıbiyye ve'd-Dürre*, Beyrut, 1401/1981, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî.

KAMHÂVÎ Muhammed es-Sâdık; *el-Bahsü ve'l-istikrâ fi terâcimi'l- Kurrâ*, Kahire, t.s., Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye.

KARAÇAM İsmail; *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul ,1980, M.Ü.İ.F.V. Yayınları.

KAYSÎ Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045); *el-Keşf an vücûhi'l-Kırâati's-Seb' ve i'lelihâ ve hıccihâ*, I-II, thk. Muhyiddin Ramazan, Beyrut, 1404/1984, Müessesetür'r-Risâle.

KOÇYİĞİT Talat; *Hadis Tarihi*, Ankara, 1981, Elif Matbaası.

—; *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, Rehber Yayıncılık.

KURTUBÎ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (671/1273); *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, Beyrut, 1413/1993, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

LEM'Î Salih; *el-Medînetü'l-Münevveratü tetavvüruhâ'l-i'mrânî ve türâsühâ'l-Mî'mârî*, Beyrut, 1981, Dârun-Nehdati'l-Arabiyye.

LİBYA Cumhuriyeti tarafından Kâlûn rivâyetiyle bastırılan Kur'ân-ı Kerîm, Trablus, 1980, Mektebü'l-Cemâhiriyye .

MALİKÎ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (4./10. Asır); *Riyâdü'n- nüfûs fî tabakâti ulemâi'l Kayravân ve İfrikiyye ve zühhâdihim ve nüssâkihîm ve siyerun min ahbârihim ve fedâlihîm ve evsâfilin*, I-III, thk. Bekr Bekkûş, Beyrut, 1403/1983.

MARGINÎ Seydî İbrahim (1349/1930); *en-Nücümü't-tavâli' ale'd- dîreri'l-levâmî*, Tunus, t.s ,Dâru't-Tibâati'l-Hadîse.

MARSİFÎ Abdülfettah, *et-Tarîku'l me'mûn ilâ usûli rivâyeti Kâlûn min tarîki'ş - Şâtibiyye*, Mısır, 1390/1980.

MUHAMMED EMİN, Abdullah Efendizâde; *Umdetü'l-hallân fî idâhi zübdetü'l-irfân*, Sahhaf Esad, İstanbul, 1278.

MUHAYSİN Muhammed Salim; *el-Mühezzeb fî'l-Kırâati'l-Aşri ve tevcîhihâ min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*, Kahire, 1389/1969, Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye.

--; *el-İrşâdatü'l-celliyye fî'l-Kırâati's Seb'*, Kahire, 1389/1969, Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye.

MÜSLİM Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî (261/874); *es-Sahîh*, I-V, Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut, t.s. İhyâü't- Tûrâsi'l-Arabî.

NEHHÂS Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b.İsmail (338/949); *en- Nâsih ve'l-mensûh fî Kitabillâhi Azze ve Celle ve ihtilâfü'l-Ulemâi fî zâlik*, thk. Süleyman b. İbrahim el-Lahhâm, Beyrut, 1412/19941, Müessesetür-Risâle.

PALUVÎ Hamid b. Abdülfettah (1252/1836); *Zübdetü'l-İrfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, İstanbul ,ts., Hilal Yayınları.

RAFİÎ Mustafa Sadık; *İ'câzü'l-Kur'ân*, Kahire, 1346/1927, Dâru'l-Fikri'l-Arabî.

SEHÂVÎ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdüssamed (643/1245); *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, I-II, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mekke-i Mükerreme, 1408/1987, Mektebetü't-Türâs.

SEMHÛDÎ, Nureddîn Ali b. Ahmet ; *Vefâü'l-vefâ fî ahbâri dâri'l -Mustafâ*, I-IV, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

SEYDİŞEHİRÎ, Mahmud Esad, *İslâm Tarihi*, I-II , İstanbul, 1983, Divan Yayınları.

SEZGİN Fuat; *Geschichte Des Arabischen Schriftums(GAS)*, I-VI, Leiden, 1967.(Birinci cilt Fehmi Ebû'l-Fadl tarafından "Târîhu't-Türâsi'l-Arabî" adıyla Arapça 'ya çevrilmiş ve 1390/1971'de Kahire'de basılmıştır.)

SUBHÎ SALÎH, *Mebâhis fî ulûmil'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.

SUYÛTÎ Celaledin (911/1618); *el-İtkân fî ulûmi'l Kur'ân* I-II Beyrut, 1416/1996, Dâru'l-Fikr.

--; *Târîhu'l-Hulefâ*, Beyrut, 1408/1988, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

ŞAKİR Mahmud, *et-Târîhu'l-İslâmî*, I-IV, Beyrut, 1411/1991, el-Mektebü'l-İslâmî.

ŞÂTIBÎ, Ebû Muhammed el-Kasım b. Firrûh (590/1193); *Hirzû'l-emânî ve vechû't-tehânî*, Medîne, 1410/1990, Dâru'l-Matbûâtî'l-Hadîse.

ŞELEBÎ Hind, *el-Kirâât bi İfrîkıyye mine'l-fethi ilâ muntasafî'l-karnî'l-hâmisi'l-hicrî*, Kahire, 1403/1983, Dâru'l Arabiyyeti li'l -Kitâb.

TABERÎ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/ 923), *Târîhu'l-ümemi ve'l-mülük*, I-X, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Beyrut, t.s. ,Dâru Süveydân.

TAŞKÖPRİZÂDE Ahmed b. Mustafa (968/1561); *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's siyâde fi mevdûâtî'l-ulûm*, I-II, thk. Kamil Kamil Bekrî-Abdülvehhab Ebû'n-Nûr, Kahire, 1968, Matbaatü'l-İstiklâlî'l - Kübrâ.

TETİK Necati, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kirâat İlminin Talimi*, İstanbul, 1989, İşaret Yayınları.

TİRMİZÎ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (279/892); *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, I-V, Thk. İbrahim Atve Avad, İstanbul, 1401/1981, Çağrı Yayınları.

ÜNLÜ Nuri, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, İstanbul, 1984. MÜİFV Yayınları.

YILDIZ Hakkı Dursun; "Abbasîler", DİA; I, 31-40.

YİĞİT İsmail; "Emevîler", DİA, XI, 87-104.

YURDAYDIN, Hüseyin G., *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara, 1988, AÜİFK. Yayınları

ZEHEBÎ Muhammed b. Ahmed (748/1347); *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnaûd, vdğr. Beyrut, 1413.

--; *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-Kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, I-II, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Şuayb el-Arnaûd - Salih Mehdi Abbas, Beyrut, 1404/1984, Müessesetür'r-Risâle.

--; *el-İ'ber fi haberi men ğaber*, I-IV, thk. Ebû Muhâcir Muhammed es-Sa'id Besyûni Zağlûl, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-Âlemiyye.

--; *Mizânü'l-İ'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, I-IV, thk. Muhammed el-Becâvî Mısır, 382/1963, Dâru'l-İhyâil-Kütübi'l - Arabiyye.

ZERKÂNÎ Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Beyrut, ts, İhyâu't-Turâsi'l-Arabî.

ZERKEŞÎ Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah (794/1375); *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim, Mısır, 1391/1972.

ZİRİKLÎ Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut, 1989, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.

